

ББК 81
Н 34

“Наукові записки” Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Мовознавство. — 2001. — № 2. — 132 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 22.05.2001 (протокол № 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

<i>Бучко Дмитро Григорович</i>	– доктор філологічних наук, професор (головний редактор)
<i>Карабан В'ячеслав Іванович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Квєсєєвич Дмитро Іванович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Левицький Віктор Васильович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Німчук Василь Васильович</i>	– доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
<i>Полюга Лев Михайлович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Козловський Віктор Володимирович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Сабадощ Іван Васильович</i>	– доктор філологічних наук, професор
<i>Валігура Ольга Романівна</i>	– кандидат філологічних наук, доцент

Комп'ютерна верстка Н.І. Вишинська, У.І. Стасюк

ФОНЕТИКА

Олександр Клименюк, Алла Калита, Ярослава Федорів

**Методологія експериментально-фонетичних досліджень:
теоретичні передумови, планування експерименту,
представлення результатів**

Методологія проведення експериментально-фонетичних досліджень за своєю суттю не відрізняється у загальних рисах від методології будь-яких досліджень інших галузей наукового знання [2, 8-62; 6, 4-44; 9; 14, 12-26].

Щодо специфіки існуючих відмінностей, яка, власне, і дозволяє класифікувати сучасні експериментально-фонетичні праці в окремий вид прикладних наукових робіт, то вона зумовлюється передусім особливостями предметів, які віддзеркалюють різні сторони процесу мовлення як об'єкта цих досліджень, і набуває свого найбільш повного вигляду під час обґрунтування параметрів та факторів, які безпосередньо впливають на мовлення, а також добір методів їх визначення і вимірювання. Розуміючи методологію як складну систему принципів, способів, норм та правил науково-пізнавальної діяльності, ми здійснимо подальший виклад питання, що розглядається, під кутом зору технології застосування загально методологічних алгоритмів у процесі виконання експериментально-фонетичних досліджень.

Узагальнений *технологічний алгоритм проведення прикладного (теоретично-експериментального) дослідження* в галузі фонетики складається з наступної послідовності наукових процедур [6, 27-44]: 1) обґрунтування актуальності проблеми та теми дослідження (огляд стану проблеми дослідження); → 2) вибір об'єкта дослідження та членування його на предмети дослідження; → 3) постановка мети дослідження; → 4) виконання огляду стану питання дослідження (за літературними джерелами та даними практики); → 5) формулювання висновків за станом дослідження та постановка завдань експериментального дослідження; → 6) розробка гіпотези дослідження; → 7) розробка теоретичної основи та передумов дослідження; → 8) розробка програми та методики експериментального дослідження; → 9) проведення експериментального дослідження; → 10) обробка, визначення надійності та аналіз результатів дослідження; → 11) практична апробація результатів дослідження і виявлення їх ефективності; → 12) узагальнення результатів теоретичного й експериментального досліджень і зіставлення їх із результатами практичної апробації; → 13) формулювання висновків і пропозицій (рекомендацій) щодо використання теоретичних та практичних результатів, а також подальших напрямків дослідження цього питання; → 14) складення та оформлення наукового звіту (дисертації), методичних матеріалів та публікацій.

При більш узагальненому погляді на наведений технологічний алгоритм неважко переконатися в тому, що зазначені в ньому процедури описують за суттю **три послідовні етапи виконання будь-якої прикладної наукової праці**: 1. Обґрунтування або розробка теоретичних передумов дослідження (пп. 1-7 викладеного вище алгоритму). 2. Планування, проведення та обробка результатів експерименту (пп. 8-11). 3. Узагальнення, опис та оформлення результатів дослідження (пп. 12-14). На підставі згрупованих таким чином процедур виконання етапів прикладного дослідження і базується їх традиційний виклад у формі наукової праці або дисертації, *структура якої, будучи орієнтованою на кінцеві результати, містить три відповідних розділи*: 1. Огляд стану теоретичних та експериментальних

розробок проблеми дослідження. 2. Програма та методика експериментального дослідження. 3. Результати експериментального дослідження.

Зауважимо, що така побудова структури наукової роботи не є випадковою. Вона ґрунтується на відомому загальнонауковому методологічному принципі діалектики прикладного дослідження: сходження від абстрактного (теоретичного) до конкретного (експериментального).

Розробка теоретичних передумов експериментально-фонетичного дослідження як типової прикладної (теоретично-експериментальної) наукової роботи здійснюється таким чином — на підставі огляду стану проблеми дослідження виявляють її невирішені сторони або окремі вагомі питання, що входять до складу цієї проблеми. При цьому слід зважати на ті методологічні правила формулювання проблем у наукових програмах, згідно з якими кожна проблема формулюється навколо тієї частини об'єктивної реальності, яку в науці прийнято визначати як об'єкт дослідження. Інакше кажучи, згідно з методологічними умовами об'єкти планованих досліджень чітко зазначаються у формулюванні проблеми, що виникла. Зважаючи на це правило, практична процедура вибору об'єкта експериментально-фонетичного дослідження не є складною. Для цього необхідно лише усвідомити, що об'єктом будь-якого експериментально-фонетичного дослідження завжди є конкретний процес мовлення, або процес усної реалізації висловлювань / текстів певного типу чи їх окремих сегментів. Тому, згідно з методологічними принципами побудови об'єкт-предметної структури наукового дослідження [7, 6-8] уся множина питань, які вирішувались до теперішнього часу і будуть вирішуватись у майбутньому в межах проблем, що існують і виникають щодо процесу мовлення як об'єкта експериментально-фонетичних досліджень, без сумніву, повинна розв'язуватись безпосередньо на рівні окремих предметів дослідження, що входять до складу цього об'єкта.

У зв'язку з цим, дослідник має звертати особливу увагу на методологічні вимоги щодо процедури виділення предмета дослідження або членування об'єкта на його окремі предмети в комплексному дослідженні. Це важливо ще й тому, що адекватно визначений предмет дослідження є центральним методологічним елементом, який фігурує у формулюванні теми дослідження (назві наукової праці), меті дослідження, його гіпотезі й теоретичних та експериментальних завданнях прикладного наукового дослідження.

Наведемо ряд прикладів правильного формулювання атрибутів наукової праці в галузі експериментально-фонетичних досліджень.

Приклад 1. *Тема: Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення)* [15].

Об'єкт дослідження: процес усної реалізації англійських висловлювань-невдоволень.

Предмет дослідження: структура та характер взаємодії просодичних підсистем у реалізації висловлювань-невдоволень мовцями різних соціокультурних рівнів.

Приклад 2. *Тема: Просодичні засоби інтенсифікації висловлювань сучасного англійського мовлення (Експериментально-фонетичне дослідження)* [1].

Об'єкт дослідження: процес інтенсифікації висловлювань англійського мовлення.

Предмет дослідження: закономірності та специфіка функціонування просодичних засобів інтенсифікації висловлювань.

Приклад 3. *Тема: Просодія висловлювань-захоплення в англійському мовленні (Експериментально-фонетичне дослідження)* [17].

Об'єкт дослідження: процес реалізації англійських висловлювань-захоплення особами різних психологічних типів.

Предмет дослідження: структура і характер взаємодії просодичних підсистем у реалізаціях висловлювань-захоплення особами різних психологічних типів.

Як бачимо, за наведеними прикладами із загальної об'єктної сфери фонетичних досліджень у ролі об'єктів автори вибрали процеси усної реалізації висловлювань певних типів та процес інтенсифікації англійських висловлювань, тобто вони зазначили конкретні процеси, які за суттю є окремими елементами мовлення. При цьому в аналізованих прикладах визначено по два предмети дослідження ("структура та характер взаємодії просодичних підсистем...", "закономірності та специфіка функціонування просодичних засобів...", "структура і характер

просодичних підсистем...”), що свідчить про комплексний характер самого дослідження. Крім того, неважко переконатися, що предмет дослідження також фігурує у темах згаданих праць.

Для адекватної постановки мети наукової праці дослідник має чітко уявляти: суть проблеми, що вивчається, її головні суперечності; основні проблемні питання започаткованого експериментально-фонетичного дослідження, які мають бути вирішені шляхом наукового дослідження; існуюче теоретичне знання, яке може бути використане для пояснення структури й законів функціонування об'єкта, що вивчається, основні напрями та обсяги необхідних теоретичних розробок та експериментального обґрунтування об'єкта дослідження; існуючі в лінгвістиці або провідні по відношенню до об'єкта науки (у нашому випадку — в акустиці) методи та засоби проведення теоретичних та експериментальних досліджень.

Щодо викладення мети дослідження, то в її формулюванні зазначається суспільна користь, об'єкт дослідження та шлях досягнення конкретної користі кінцевого результату, віднесений до предмету дослідження [6, 53-60, 85].

Безпосередній огляд стану питання дослідження здійснюється за літературними джерелами та даними практики під кутом зору його мети. Під час виконання огляду стану питання, що вивчається, якісно й кількісно уточнюються відомі сторони (структура, зв'язки, властивості, відношення, показники, характеристики тощо) об'єкта дослідження; обґрунтовуються найбільш істотні ознаки та властивості предмета чи предметів дослідження, необхідні для пізнання об'єкта в обсязі, обмеженому темою й метою; встановлюється суть і ступінь (глибина) суперечностей між теоретичними уявленнями та практичним станом функціонування об'єкта дослідження; виявляються прогресивні тенденції, шляхи, форми, методи та прийоми вирішення питання (або проблеми) дослідження; встановлюються раціональні межі (глибина, ширина) започаткованого дослідження; визначаються умови й вимоги до проведення дослідження та можливого використання його результатів.

Основною методологічною вимогою до виконання огляду є наявність чітко поставленої мети та ґрунтовне опрацювання змістового насичення всіх елементів об'єкт-предметної структури.

За результатами виконання огляду стану вивченості питання дослідження формулюються теоретичні висновки, на підставі яких здійснюється постановка завдань експериментального дослідження. При цьому матеріали висновків, що свідчать про часткове чи повне теоретичне (терміни, поняття, визначення, категорії, моделі, критерії, підходи тощо) або практичне (якісні та кількісні показники, стани й особливості функціонування об'єкта, його відношення і зв'язки тощо) вирішення окремих питань проблеми, використовуються дослідником для адекватного опису, оцінки та зіставлення одержаних ним результатів з результатами інших споріднених досліджень.

Наведемо **зразок формулювання завдань експериментально-фонетичного дослідження** відповідно до теми та мети прикладу 1 [15, 68]:

1) *експериментально визначити взаємодію просодичних підсистем у реалізації соціально маркованих висловлювань-невдоволень в умовах формальної та неформальної ситуацій спілкування;*

2) *встановити специфіку соціокультурних моделей інтонаційного оформлення висловлювань-невдоволень, що виражають різні почуття;*

3) *виявити раціональний мінімум, структуру та характер взаємодії просодичних підсистем для розробки методичних рекомендацій з навчання коректного інтонаційного оформлення висловлювань-невдоволень.*

Неважко переконатися, що наведені завдання відповідають основним **методологічним вимогам, які висуваються до їх постановки**: 1) *завданнями дослідження вважаються ті питання, отримання відповідей на які необхідне для досягнення поставленої в дослідженні мети;* 2) *сукупність поставлених у дослідженні завдань має бути мінімальною за ознакою їх необхідності для досягнення мети дослідження;* 3) *послідовність постановки та викладу завдань експериментального дослідження повинно чітко відповідати алгоритмічній логіці його виконання.*

Зазначимо також, що завдання дослідження записуються у більш загальному вигляді, ніж питання, на підставі яких вони формуються. Конкретизація питань, що входять у кожне завдання, здійснюється у відповідних пунктах методики експериментального дослідження.

Центральне місце у дослідженні займає гіпотеза як конкретна форма наукового передбачення, що виступає у вигляді припущення, яке висувається для пояснення явища, що вивчається, його суті, структури, зв'язків, рушійних сил тощо. **Для розробки адекватної гіпотези необхідно** [6, 37]: 1) *однозначно встановити рівень розвитку основних суперечностей, які породжують проблему або головне питання дослідження*; 2) *уточнити невизначені або заново введені наукові поняття; на основі логіки дослідження дати їх тлумачення (однозначне трактування); як припущення сформулювати поняття, яких не вистачає*; 3) *чітко визначитися в уявленнях про об'єкт дослідження; осмислити його структуру, функції та зв'язки з іншими об'єктами, які з ним взаємодіють*; 4) *провести критичний аналіз закономірностей та особливостей взаємодії елементів, з яких складається об'єкт; визначити роль цих елементів у забезпеченні функціонування об'єкта, а також зв'язки та відношення між ними; доповнити елементи та зв'язки, яких не вистачає, необхідними припущеннями щодо їх призначення та функціонування*; 5) *зрозуміло і стисло обґрунтувати основні моменти й методи теоретичної та емпіричної перевірок гіпотези в цілому, а також її окремих припущень та допущень*.

Оброблені й осмислені за таким методологічним алгоритмом факти є достатньою базою для ефективного здійснення складного інтуїтивного процесу — формування гіпотези.

Під час побудови гіпотези експериментально-фонетичного дослідження перш за все **необхідно дотримуватись методологічного принципу її конкретності, який базується на таких засадах**: 1) *глибина гіпотези має визначатися метою, завданнями та питаннями дослідження (тобто, його цільовою структурою)*; 2) *широта гіпотези не повинна виходити за межі об'єкта, предметів та аспектів дослідження (тобто його об'єкт-предметної структури)*; 3) *логіка викладу гіпотези має віддзеркалювати систему чітко структурованих припущень про суть (закономірності або механізм) функціонування об'єкта дослідження під впливом змін станів предмета чи предметів дослідження (на які цей об'єкт членується) в умовах, які визначаються основним чи основними аспектами дослідження*.

Інакше кажучи, за принципом конкретності гіпотеза має відповідати конкретній меті дослідження та описувати припущення про закономірності функціонування конкретного об'єкта дослідження на підставі фіксованої зміни станів предметів дослідження, що відбувається в межах чітко визначених аспектів дослідження. Побудована таким чином гіпотеза із загально методологічної точки зору відображає логіку руху (діалектичного розвитку) будь-яких суперечностей, який дослідник уявляє у формі їх вирішення.

Повертаючись до теми дослідження прикладу 1, яке було проведено **з метою вдосконалення процесу навчання інтонування та декодування англійського емоційного мовлення шляхом обґрунтування просодичних засобів реалізації семантики висловлювань-невдоволень мовцями різних соціокультурних рівнів**, ми можемо побудувати його **гіпотезу** як припущення про те, що в процесі оволодіння мовою кожен носій завдяки безпосередній комунікативній практиці в колі осіб певного соціального рівня закріплює у своїй свідомості найбільш загальні або інваріантні соціокультурні моделі просодичного оформлення висловлювань-невдоволень, на ґрунті яких в актах подальшої розумово-мовленнєвої діяльності залежно від конкретних обставин мовець відтворює всі притаманні його внутрішній культурі варіанти актуалізації зазначених висловлювань.

За рекомендаціями ряду відомих авторів методологічних праць [3; 5, 11-23; 8; 10; 12-14] пропонується викладати гіпотезу за вербальними формулами типу "... якщо ..., то ..." ("якщо зробити такі й такі зміни в досліджуваному процесі, то може відбутися таке ...") або "... для того, щоб ..., необхідно ..." ("для того щоб досягти таких і таких змін у функціонуванні ..., необхідно..." — *див., напр.* [5, 17]). Відповідно до цих формул виклад першого варіанту гіпотези праці [15], що розглядається нами, може бути трансформований ще у такі варіанти:

Другий варіант: *"Якщо експериментальним шляхом визначити певні комплекси просодичних засобів реалізації семантики англійських висловлювань-невдоволень мовцями різних соціокультурних рівнів і систематизувати визначені засоби за цими рівнями, то,*

незалежно від конкретних обставин мовлення та особливостей внутрішньої культури кожного мовця, ми матимемо змогу виявити найбільш загальні або інваріантні соціокультурні моделі просодичного оформлення висловлювань-невдоволень, які функціонують в англійському емоційному мовленні”.

Третій варіант: “Для виявлення основних закономірностей інтонування англійських висловлювань-невдоволень, необхідно експериментальним шляхом визначити структуру та характер взаємодії просодичних підсистем, які беруть участь у реалізації різних типів зазначених висловлювань, та згрупувати їх найбільш типові комплекси у відповідні просодичні моделі, які відбиватимуть існуючі у мовленні інваріанти їх усної реалізації”.

Як бачимо, будь-яка з трьох наведених нами редакцій формулювання гіпотези за темою праці [15], побудована на припущенні, що структура та характер взаємодії просодичних підсистем, вживаних мовцями різних соціокультурних рівнів під час реалізації висловлювань-невдоволень, утворюють певні інваріанти просодичних соціокультурних моделей, варіантні реалізації яких залежать від конкретних обставин і внутрішньої культури самого мовця.

З методологічної точки зору всі три формулювання є правильними, тому що: 1) вони розкривають основну суть припущення про взаємодію предметів дослідження, на підставі якої передбачається встановити найбільш типові стани функціонування об'єкта дослідження; 2) структурний виклад гіпотез дає наочне уявлення про методологічний підхід до експериментального дослідження явища, що вивчається; 3) у гіпотезах закладено загальні шляхи проведення та основні завдання експериментального дослідження, а також свідчення про можливість теоретичної й емпіричної перевірки припущень, на яких вони побудовані.

Тут на наочних прикладах, мабуть, доцільно також акцентувати увагу на тому, що для дослідника з методологічної точки зору наведені вербальні формули викладу гіпотез не можуть бути обов'язковими хоча б тому, що підтверджена гіпотеза наукової праці трансформується за методологічними вимогами в найбільш вагомий її здобуток, який за відповідним редагуванням і складає положення, що виносяться на захист. Інакше кажучи, гіпотеза відрізняється від основного результату дослідження лише тим, що її гіпотетичні елементи, судження, які прийнято маркувати словами типу “певні”, “деякі”, “можливі”, “можуть бути” тощо, набувають однозначно конкретних якісних чи кількісних виразів, будучи викладеними в результатах дослідження. Тому не варто нехтувати методологічною рекомендацією [6, 41], згідно з якою структура та форма викладу гіпотези повинні відповідати рівню об'єкта, що вивчається, наприклад, гіпотеза, що передбачає новий закон, викладається у формі закону, а гіпотеза, спрямована на розробку нового методу — у формі методу і т.п. У свою чергу, структура та зміст гіпотези експериментально-фонетичного дослідження мають чітко відповідати дедуктивному алгоритму його проведення, про що наочно свідчать викладені вище приклади.

Розглянемо також зразок гіпотези дослідження за темою прикладу 3, згідно з яким у ролі **робочої гіпотези** висувається припущення про те, що в мові існує закріплена в свідомості її носіїв модель просодичного оформлення висловлювань-захоплення, яка в своїй основі відображає найбільш загальні тенденції використання та функціонування мовних засобів, а її відповідні модифікації, зумовлені рядом мовних (структура та семантика висловлювання) і немовних (прагматична настанова, контекст комунікації та темперамент мовця тощо) факторів, описують конкретні реалізації вказаних висловлювань [17, 4]. Наведений зразок має змістову структуру, подібну до структур викладених вище варіантів гіпотези прикладу 1 та відповідає всім зазначеним нами методологічним вимогам до її формулювання.

Звідси випливає одне досить важливе методологічне положення, згідно з яким усі без винятку гіпотези експериментально-фонетичних досліджень просодичної організації різних видів висловлювань мають бути побудовані за єдиною дедуктивною логікою, яка ґрунтується на діалектичному принципі сходження від абстрактного (інваріант просодичної моделі) до конкретного (варіантні реалізації просодичної моделі), і відрізнятися лише об'єктами, предметами та аспектами окремих досліджень, що за своєю суттю і відбивають незліченність сторін, елементів, відношень та зв'язків мовлення як існуючого феномена.

Нам залишається зауважити, що гіпотези, спрямовані на вирішення суперечностей у відомих судженнях, категоріях, законах, методах, принципах, теоріях, ідеях та метатеоріях відносяться до теоретичних. Гіпотези, що сприяють розв'язанню суперечностей у процесі

здобуття наукових фактів або даних, відносяться до емпіричних. Тому переважання у дослідженнях гіпотез певного виду є важливим індикатором рівня розвитку конкретної науки. Крім того, гіпотеза за своєю природою є також основою оцінки наукової новизни проведеного дослідження. Під час визначення наукової новизни дослідження, орієнтуючись на його гіпотезу, неважко з'ясувати як рівень дослідження, так і суперечності, які вирішуються з його допомогою.

Розглянута таким чином логіка побудови та викладу гіпотези відіграє роль центрального елемента, навколо якого розгортається обґрунтування або розробка теоретичних передумов дослідження у межах розділу *“Огляд стану теоретичних та експериментальних розробок проблеми дослідження”*. За своєю суттю теоретичне обґрунтування є послідовною сукупністю логічних міркувань, спрямованих на пояснення об'єкта чи явища, що вивчається. Воно здійснюється за допомогою відомих методологічних принципів (історизму, системності, діалектичної суперечності, єдності якості й кількості, діалектичного заперечення, розвитку, казуальності тощо) та теоретичних ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення досліджуваного явища. Методологічною основою теоретичного обґрунтування об'єкта дослідження слугує процес мисленого створення теоретичної моделі у вигляді ідеалізованого об'єкта, побудованого на підставі прийнятих допущень.

Найважливіша особливість теоретичного дослідження полягає в тому, що воно є узагальнюючим і залишається справедливим для цілої групи об'єктів або явищ, що вивчаються. Тому результати теоретичного дослідження, побудованого на правильних передумовах, що відповідають об'єктивним закономірностям, залишаються дійсними довгий час.

Проводиться теоретичне дослідження таким чином. На підставі огляду стану проблеми або питання дослідження виявляють невирішені сторони даної проблеми або окремі питання, що входять до складу проблеми. Їх трансформують у завдання теоретичного дослідження. Після цього на підставі вирішення зазначених завдань здійснюється доопрацювання теоретичних основ або теоретичних передумов для проведення дослідження. Необхідність розробки теоретичних передумов в обсязі прикладної наукової роботи виникає тому, що, по-перше, недостатність ряду теоретичних положень не дозволяє сформулювати єдину світоглядну наукову картину опису об'єкта в обсязі дослідження, а по-друге, вона, як правило, не дозволяє адекватно реалізувати методіку експериментального дослідження. Така двоякість необхідності розробки теоретичних положень виникає у переважній більшості прикладних теоретично-експериментальних робіт.

Теоретичні передумови можуть розроблятися у вигляді вербального опису об'єкта та закономірностей його функціонування з окремим виділенням механізмів, закономірностей та особливостей функціонування предмета або предметів дослідження. Найчастіше цей опис проводиться у математичній формі у вигляді графіків і певних модельних конструкцій або класифікацій понять, які описують цей об'єкт чи поведінку об'єкта.

У галузі фонетичних досліджень, які на даному етапі розвитку лінгвістики — як, власне, і вся лінгвістика — перебувають на описовій стадії, найадекватнішим і найактуальнішим є формування теоретичних передумов у вигляді певних класифікацій. Це доцільно тому, що побудована на підставі гіпотези класифікація дозволяє розв'язувати практичне питання необхідного і достатнього обсягу матеріалів експериментального дослідження, оскільки вона будується як певна система понять з їх ієрархією і зв'язками [11, 103-113] та охоплює опис основних закономірностей функціонування предметів у безпосередньому зв'язку і взаємодії з об'єктом, стороною якого є предмет. Тому саме методологічно правильно розроблена класифікація на цьому етапі розвитку фонетичних досліджень і є найбільш вагомим елементом їх теоретичного обґрунтування.

Виходячи з цього, на *рис. 1*. наведено класифікацію, розроблену під час виконання дослідження за темою прикладу 1 [15, 58]. Класифікація базується на аналізі комплексу соціокультурних, комунікативних та емоційних чинників, які за своєю суттю є елементами нижчого рівня об'єкт-предметної структури — аспектами вказаного дослідження.

Беручи до уваги, що в обсязі будь-якого окремо взятого дослідження врахування усього розмаїття відомих науці соціокультурних чинників практично неможливе, на підставі виконання аналізу проблеми за основи або ознаки робочої класифікації було прийнято такі:

соціокультурний рівень мовця (високий, середній, низький), ситуація спілкування (формальна, неформальна), відношення соціального статусу мовця до статусу слухача (вищий, рівний або нижчий).

За функцією і відповідними підфункціями у співвіднесенні з прагматичним спрямуванням головні ознаки класифікації висловлювань-невдоволень було систематизовано як: оцінювальні (оцінка явищ навколишньої дійсності й оцінка результатів спілкування) і впливові (спонукання до дії та стримування дій суб'єкта).

Класифікація висловлювань-невдоволень за ступенем емоційності охоплювало емоційно експресивні, емоційно забарвлені та емоційно нейтральні.

На нижчому рівні класифікування висловлювань-невдоволень було розташовано ознаки, які диференціюють їх за вираженими почуттями (гнів, обурення, роздратування, образа, протест, презирство, незадоволення, досада, сум, зневага, недовіра, тривога, відчай, горе, сором, побоювання, нехтування, заздрість, переживання, каяття тощо).

Цікавою обставиною при формуванні цієї класифікації виявилось те, що в живому мовленні висловлювання-невдоволення найчастіше виражають не одне якесь конкретне почуття, а їх певний комплекс. Наприклад, обурення-заздрість, протест-захоплення, осуд-співчуття, незадоволення-здивування і т.ін. Такі комплекси, як показала практика дослідження, є найскладнішими для визначення. У зв'язку з цим, в основу процедури їх ідентифікації автор [15, 7-18] поклала чітку причинно-наслідкову логіку, відповідно до якої почуття, що визначає вибір конкретного виду висловлювання-невдоволення, і є домінуючим (наприклад, осуд). При цьому друге — доповнююче — почуття, яке коригує емоційне забарвлення висловлювання (наприклад, співчуття), іде в комплексі слідом за ним (осуд-співчуття), утворюючи зміст відповідної мовленнєвої диференційної ознаки.

Ми вважаємо, що розроблену таким чином класифікацію функціонально-семантичних типів і видів актуалізації висловлювань-невдоволень, як елемент теоретичного осмислення

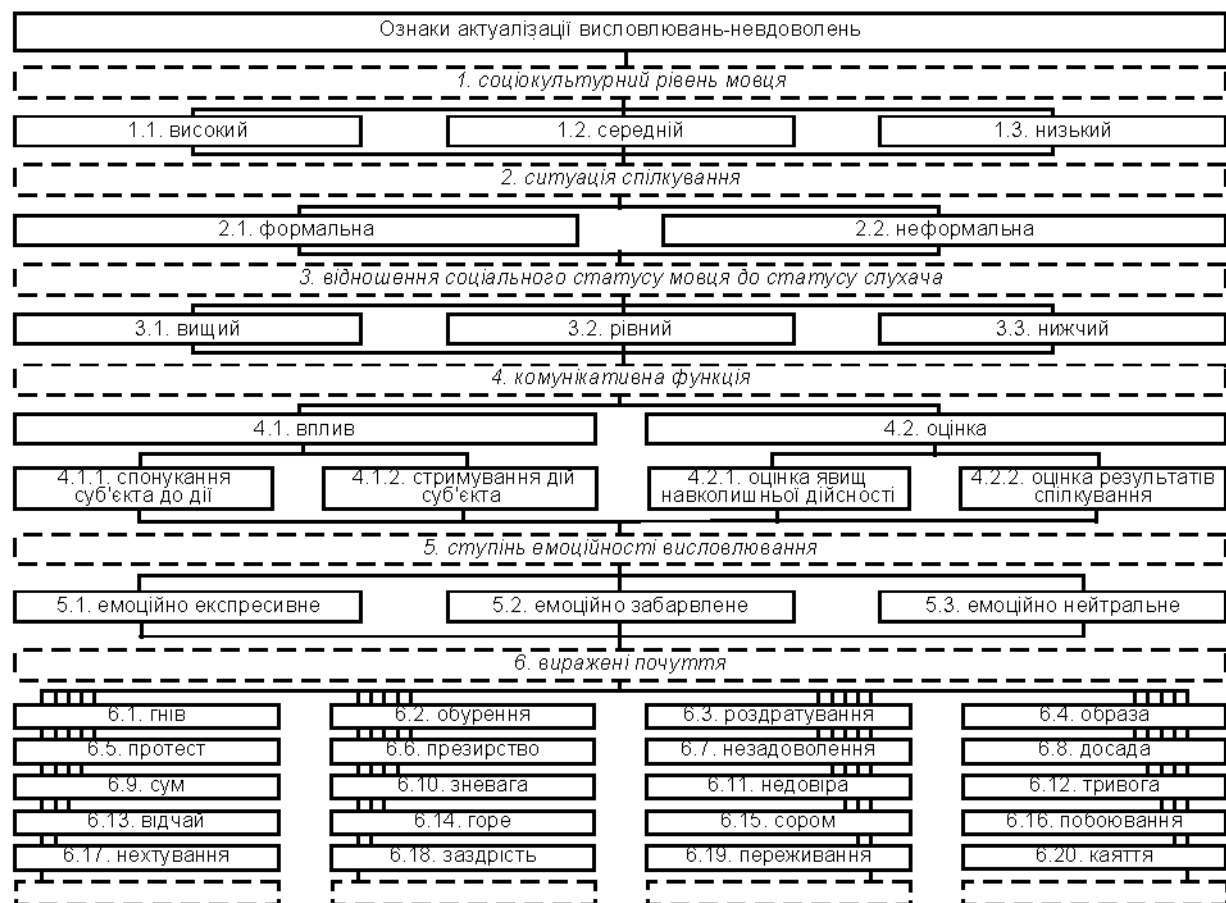

Рис. 1. Фрагмент робочої класифікації ознак актуалізації функціонально-семантичних типів і видів висловлювань-невдоволень

проблеми експериментального вивчення соціокультурних аспектів їх просодичного оформлення, в обсязі виконаної праці доцільно використовувати як методологічну основу планування та реалізації основних процедур експериментально-фонетичного дослідження.

Розглядаючи класифікацію як методологічний інструментарій інтегрування теоретичного знання з проблеми соціокультурних аспектів просодичної організації висловлювань-невдоволень, слід розуміти, що за своєю суттю вона покликана віддзеркалити основні соціальні, культурні та лінгвістичні ознаки актуалізації певного типу висловлювань у реальному мовленні, а також відбити найбільш важливі зв'язки, що виникають між цими ознаками за функціональним алгоритмом спілкування. Іншими словами, основи чи рівні класифікації розташовуються в ній відповідно до логіки розумово-мовленнєвої діяльності індивіда під час комунікації (від соціокультурного рівня мовця до виражених за допомогою висловлювань-невдоволень конкретних почуттів). Цей вектор ієрархічного підпорядкування обраних дослідником рівнів класифікації визначає глибину самої класифікації, яка маркується її нижчим рівнем (у даному випадку — це виражене почуття). Тому ми можемо стверджувати, що глибина розробки класифікації, що розглядається, сягає рівня конкретних видів висловлювань-невдоволень. Зазначимо тут, що цей рівень не є вичерпним, бо на більш низькому рівні, якщо б у вивченні такого виникла потреба, дослідник мав би розташувати відповідні комплексні почуття: гнів-обурення, обурення-гнів, гнів-роздратування, роздратування-гнів, обурення-роздратування, роздратування-обурення, роздратування-образа, образа-роздратування і т.п. Здійснення подальшого поглиблення рівнів класифікації викликало б необхідність поширення комплексу досліджуваних почуттів, наприклад: гнів-обурення з відтінком роздратування, обурення-роздратування з відтінком образу, образа-протест з відтінком презирства тощо.

Як бачимо, будь-яка правильно побудована класифікація може при необхідності бути зведена до тієї згаданої вище безлічі висловлювань простих та комплексних почуттів, що мають місце в живому мовленні.

Нагадаємо, що в кожному конкретному випадку глибина класифікування ознак досліджуваного об'єкта визначається на підставі об'єкт-предметної структури самого дослідження.

Буде незайвим окреслити також методологічні критерії визначення широти класифікації, які в нашому випадку визначено з таких міркувань: уся безліч висловлювань-невдоволень реалізується в мовленні мовцями всіх соціокультурних рівнів у межах від формальної до неформальної ситуації спілкування. Тому широту класифікації, що розглядається, доцільно окреслити межами ознак вираження простих почуттів невдоволення в умовах формальної та неформальної ситуації. При цьому соціокультурні рівні мовців, з яких починається класифікація, лише відбивають головний аспект конкретної наукової праці, під кутом зору якого здійснюється розгляд закономірностей зміни станів предметів дослідження. Як бачимо, за методологічних умов широта класифікування визначається рамками широти ситуацій спілкування та морфологією видів конкретно досліджуваного феномена.

Особливу увагу слід звернути на те, що класифікація, побудована відповідно до завдань кожної конкретної експериментально-фонетичної наукової праці, покликана виконувати роль особливого методологічного інструменту, на базі якого розробляється програма та методика експериментального дослідження.

Тому для реалізації процедури планування фонетичного експерименту на підставі розробленої **класифікації дослідник повинен здійснити такий ряд загальнометодологічних процедур**: 1) осмислити суть зв'язків, що за систематизованими ознаками мають існувати між конкретними висловлюваннями-невдоволеннями, які вивчаються експериментально; 2) на підставі з'ясованого визначити ті ознаки досліджуваних висловлювань, які можна змінювати під час експерименту, тобто визначити рівні можливого варіювання змінюваних факторів; 3) відібрати ті ознаки висловлювань, які за складністю забезпечення їх змін у межах експерименту доцільніше використовувати для опису умов зміни станів об'єкта досліджень; 4) за розробленою класифікацією систематизувати окремі висловлювання експериментального матеріалу в певні їх групи, тобто розробити єдину наскрізну стратегію дослідження, аналізу та опису результатів вивчення їх просодичної організації; 5) з'ясувати оптимальні форми

графічного викладу результатів експерименту — графічної репрезентації даних аудитивного й акустичного аналізу.

Виходячи з цього, проаналізуємо класифікацію, наведену на *рис. 1*. Зазначимо передусім, що перемноживши кількість ознак лише перших п'яти рівнів класифікації, ми матимемо 216 варіантів їх сполучень. Домноживши отриману цифру на 20 видів почуттів, зазначених на нижньому рівні класифікації (що є лише фрагментом окресленого нею можливого масиву експериментальних висловлювань), одержимо 4320 реалізацій висловлювань-невдоволень, які необхідно дослідити. Таким чином, стає очевидним, що плановане нами дослідження є типом багатфакторним. А це, у свою чергу, ставить нас перед необхідністю пошуку шляхів скорочення обсягу необхідних дослідів.

За відомими методологічними принципами планування багатфакторного експерименту до таких шляхів слід віднести: 1) скорочення кількості ознак, що використовуються у ролі змінних факторів дослідження; 2) скорочення кількості досліджуваних висловлювань. При цьому, скорочення кількості ознак, що використовуються у ролі змінних факторів, слід здійснювати за рахунок виділення провідних (з точки зору мети дослідження та умов спілкування), а відповідне скорочення кількості досліджуваних висловлювань — на підставі добору найбільш типових висловлювань (з точки зору почуттів, що ними передаються).

Скориставшись цими принципами, автор праці [15] визначає такі змінювані фактори: соціокультурний рівень мовця (високий, середній, низький) і ситуацію спілкування (формальна, неформальна), а інші наведені у класифікації ознаки (відношення статусу мовця до статусу слухача, комунікативна функція та ступінь емоційності висловлювання) з огляду на складність (невиправдану з точки зору пошуку інваріанту трудомісткість) забезпечення їх варіювання використовує для опису та пояснення результатів дослідів, що відрізняються за диференційними ознаками варіантів просодичних моделей досліджуваних висловлювань. У свою чергу, номенклатура висловлювань-невдоволень скорочується автором до дев'яти найбільш типових видів невдоволення, що передають почуття гніву, обурення, роздратування, образи, протесту, презирства, незадоволення, досади та суму. Проте, зауважимо окремо, що таке скорочення здійснюється на підставі зіставлення даних попереднього аудитивного аналізу досить широкого поля текстових фрагментів емоційного мовлення, які містять висловлювання таких почуттів [15, 51, 63-64]: лють, гнів, ненависть, обурення, розпач, відчай, жах, огида, відраза, злість, роздратування, горе, образа, зловтішання, скорбота, страх, переляк, протест, тривога, вина, сором, приниження, зневага, нехтування, гидування, презирство, заздрість, жаль, ворожість, страждання, незадоволення, смуток, побоювання, переживання, досада, розчарування, печаль, сум, незгода, занепокоєння, хвилювання, стурбованість, сумнів, підозра, недовіра, докори сумління, каяття, гидливість.

Базуючись на обґрунтуванні змінних факторів і визначеній кількості досліджуваних висловлювань, неважко побудувати відповідні матриці або таблиці для реєстрації первинних даних перцептивного аналізу реалізацій висловлювань-невдоволень (*табл. 1*).

Фрагмент матриці реєстрації первинних даних перцептивного аналізу

номер висловлювання	Індексація за класифікацією (рис. 1)					Тип передтону									Напрямок руху тону в шкалі										
						рівний			висхідний			низхідний			такт	2-а ритмогр.		3-я РГ							
	соціокультурний	ситуаційний	статус мовця	комунікативна функція	ступінь емоційності	індекс та вид вираженого почуття	низький	середній	високий	низький	середній	високий	низький	середній	високий	рівний	висхідний	низхідний	рівний	висхідний	низхідний	рівний	висхідний		
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17			
1	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.1	6.1	пнів										1								
2			3.1	4.1.2	5.2	6.1	пнів	1								1		1							
3			3.2	4.1.1	5.1	6.1	пнів																		
4	1.2	2.1	3.3	4.2.1	5.3	6.1	пнів																		
5			3.2	4.2.2	5.2	6.1	пнів								1			1							
6			3.1	4.1.1	5.1	6.1	пнів										1								
7	1.3	2.1	3.2	4.2.1	5.2	6.1	пнів									1									
8			3.2	4.1.2	5.1	6.1	пнів	1																	
9			3.3	4.1.1	5.1	6.1	пнів	1																	
10	1.1	2.2	3.2	4.1.1	5.3	6.1	пнів									1									
11			3.1	4.2.2	5.1	6.1	пнів									1			1						
12			3.2	4.2.1	5.1	6.1	пнів										1								
13	1.2	2.2	3.2	4.1.1	5.2	6.1	пнів									1									
14			3.2	4.1.2	5.2	6.1	пнів																		
15			3.1	4.1.1	5.3	6.1	пнів									1			1				1		
16	1.3	2.1	3.2	4.1.1	5.2	6.1	пнів																		
17			3.3	4.1.1	5.1	6.1	пнів	1								1									
18			3.1	4.2.1	5.3	6.1	пнів									1			1						
19	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.2	6.2	обурення	1								1			1						
20			3.1	4.1.1	5.2	6.2	обурення																		
21			3.1	4.2.1	5.1	6.2	обурення									1				1					
37	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.1	6.3	роздратування	1								1									
38			3.1	4.1.2	5.2	6.3	роздратування	1									1			1					
39			3.1	4.1.1	5.1	6.3	роздратування												1						
55	1.1	2.1	3.1	4.2.1	5.3	6.4	образа	1								1									
56			3.1	4.1.1	5.2	6.4	образа	1																	
57			3.1	4.1.2	5.2	6.4	образа										1			1			1		
73	1.1	2.1	3.1	4.2.2	5.1	6.5	протест	1																	
74			3.1	4.2.2	5.3	6.5	протест	1									1			1					
75			3.1	4.1.1	5.2	6.5	протест																		
91	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.2	6.6	презирство									1									
92			3.1	4.2.1	5.1	6.6	презирство	1									1			1			1		
93			3.1	4.1.2	5.3	6.6	презирство			1															
109	1.1	2.1	3.1	4.2.2	5.1	6.7	незадоволення				1						1		1						
110			3.1	4.1.1	5.3	6.7	незадоволення									1			1				1		
111			3.1	4.1.1	5.2	6.7	незадоволення	1								1			1				1		
127	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.3	6.8	досада									1									
128			3.1	4.2.2	5.1	6.8	досада										1								
129			3.1	4.2.1	5.1	6.8	досада																		
145	1.1	2.1	3.1	4.1.1	5.2	6.9	сум										1		1						
146			3.1	4.1.2	5.3	6.9	сум											1							
147			3.1	4.1.1	5.1	6.9	сум										1			1					

Як бачимо, наведена таблиця відповідно до проведеного обґрунтування охоплює три рівні варіювання соціокультурного фактора, два рівні ситуації спілкування та дев'ять видів висловлювань-невдоволень. При цьому ознаки статусу мовця, комунікативної функції та ступеня емоційності як некеровані фактори мають довільне варіювання залежно від особливостей контексту, з якого вичленовується досліджуване висловлювання.

Досі ми звертали пильну увагу на методологію побудови боковини матриці за класифікацією *рис. 1*. Проте, як видно з таблиці, вона має також і складну будову головки, до якої введено систему просодичних засобів актуалізації висловлювань. Добір підсистем, що складають зазначену систему, здійснено за рекомендаціями джерела [19, 14-16], згідно з яким їх систематизовано таким чином: **1. мелодика мовлення:** 1.1. висотно-тональний рівень (1.1.1. екстрависокий; 1.1.2. високий; 1.1.3. середньопідвищений; 1.1.4. середньо-знижений; 1.1.5. низький; 1.1.6. екстранизкий); 1.2. діапазон (1.2.1. широкий; 1.2.2. розширений; 1.2.3. середній; 1.2.4. звужений; 1.2.5. вузький); 1.3. інтервал (1.3.1. позитивний: 1.3.1.1. широкий; 1.3.1.2. розширений; 1.3.1.3. середній; 1.3.1.4. звужений; 1.3.1.5. вузький; 1.3.2. негативний: 1.3.2.1. широкий; 1.3.2.2. розширений; 1.3.2.3. середній; 1.3.2.4. звужений; 1.3.2.5. вузький; 1.3.3. нульовий); 1.4. швидкість зміни напрямку руху тону (1.4.1. максимальна; 1.4.2. велика; 1.4.3. помірна; 1.4.4. мала; 1.4.5. мінімальна). **2. фразовий наголос:** 2.1. ядерний (2.1.1. спадний; 2.1.2. висхідний; 2.1.3. нисхідно-висхідний; 2.1.4. висхідно-нисхідний; 2.1.5. висхідно-нисхідно-висхідний; 2.1.6. рівний); 2.2. неядерний повний; 2.3. частковий; 2.4. слабкий (ненаголошений склад). **3. ритм:** 3.1. простий; 3.2. складний; 3.3. змішаний. **4. гучність:** 4.1. висока; 4.2. підвищена; 4.3. помірна; 4.4. знижена; 4.5. низька. **5. темп і паузація:** 5.1. темп (5.1.1. швидкий; 5.1.2. прискорений; 5.1.3. помірний; 5.1.4. сповільнений; 5.1.5. повільний); 5.2. паузи (5.2.1. з перервою звучання (незаповнені): 5.2.1.1. короткі; 5.2.1.2. довгі; 5.2.1.3. дуже довгі; 5.2.2. без перерви звучання (сприймані); 5.2.3. заповнені: 5.2.3.1. усередині синтагми; 5.2.3.2. на межі синтагм) та ін. **6. тембр:** 6.1. універсальний (психологічний); 6.2. національний; 6.3. лінгвістичний; 6.4. індивідуальний; 6.5. набутий.

Тут слід зазначити, що добір компонентів просодичного оформлення висловлювань за різними авторами має деякі відмінності. Так, у ряді випадків ритму не надається статус компонента інтонації, а тембр та гучність розглядаються як паралінгвістичні засоби. І разом з тим, незалежно від загального визначення системи, у кожному конкретному випадку дослідник повинен обґрунтовувати найбільш адекватні просодичні компоненти на підставі попереднього прослуховування та аналізу експериментального матеріалу.

Набрана у програмі *Excel* повна матриця реєстрації первинних даних перцептивного аналізу виконує роль так званого журналу реєстрації даних експерименту. При цьому зони або рівні актуалізації відповідних параметрів досліджуваних реалізацій висловлювань-невдоволень доцільно позначати цифрою 1 у відповідних комірках матриці. Це дає змогу подальшого автоматизованого обрахунку даних експерименту за допомогою закладених у програмі *Excel* математичних, статистичних та логічних функцій їх обробки. Проте, ці процедури безпосередньо відносяться до розробки питань методики проведення експериментів, до яких також відносяться вимоги [4; 16 та ін.] щодо нормування просодичних параметрів.

З методологічної точки зору доцільно також навести зразок (*табл. 2*) графічної репрезентації результатів аудитивного аналізу, проведеного за темою прикладу 1 [15, 152].

Вплив соціокультурного рівня мовця на частоту актуалізації гучності
у висловлюваннях-невдоволеннях

а) формальна ситуація спілкування (°о)

Група мовців за культурним рівнем	Висловлення недоволення	Гучність				
		висока	підвищена	помірна	знижена	низька
вищий	не	2.00	2.00	2.00	0.00	0.00
	Гармонія	1.00	1.00	5.00	1.00	0.00
	розлад у зв'язках	1.00	3.00		1.00	1.00
	сприят	0.00	0.00		0.00	0.00
	протиліт	0.00	0.00	5.00	0.00	0.00
	дифер. по	1.00	12.00	21.00	5.00	1.00
	незв'язок у зв'язках	1.00	1.00		0.00	0.00
	ДІТІВІ	1.00	1.00	0.00	1.00	0.00
середній	не	0.00		0.00	0.00	0.00
	Гармонія	0.00		4.71	0.00	0.00
	розлад у зв'язках	0.00	2.35	3.53	0.00	0.00
	сприят	0.00	0.00	4.71	0.00	0.00
	протиліт	0.00	12.94	25.88	0.00	0.00
	дифер. по	0.00	3.53	12.94	1.18	0.00
	незв'язок у зв'язках	0.00	1.18	3.53	0.00	0.00
	ДІТІВІ	0.00	0.00	2.35	0.00	0.00
нижчий	не	2.82	3.52	0.00	0.00	0.00
	Гармонія	2.82	3.52	0.00	0.00	0.00
	розлад у зв'язках	0.70	1.41		4.23	0.00
	сприят	1.41		12.68	0.70	0.00
	протиліт	4.93		11.27	2.11	0.00
	дифер. по	1.41	1.41		0.70	0.00
	незв'язок у зв'язках	0.00	0.70	3.52	0.00	0.00
	ДІТІВІ	0.00	0.70	2.82	1.41	0.70
ДІТІВІ	0.00	1.41	2.82	0.00	0.00	

б) неформальна ситуація спілкування (°о)

Група мовців за культурним рівнем	Висловлення недоволення	Гучність				
		висока	підвищена	помірна	знижена	низька
вищий	не		0.66	0.00	0.00	0.00
	Гармонія	0.66	0.66	0.66	0.00	0.00
	розлад у зв'язках	0.66	3.95	2.63	0.66	0.66
	сприят	1.97	1.32	3.29	0.00	0.00
	протиліт	1.97		11.84	3.29	0.00
	дифер. по	0.66	3.95		0.00	0.00
	незв'язок у зв'язках	0.66	2.63		0.00	0.00
	ДІТІВІ	0.00	0.00	1.32	0.66	0.00
середній	не	1.02		4.08	1.02	0.00
	Гармонія	0.00	15.31	0.00	0.00	0.00
	розлад у зв'язках	1.02	0.00	2.04	0.00	0.00
	сприят	0.00		11.22	15.27	1.02
	протиліт	1.02	2.04	1.02	2.04	0.00
	дифер. по	0.00	3.06	0.00	0.00	0.00
	незв'язок у зв'язках	2.04	4.08	2.04	1.02	0.00
	ДІТІВІ	0.00	0.00	3.06	0.00	0.00
нижчий	не	0.00		4.08	4.08	0.00
	Гармонія	1.71		4.27	0.00	0.00
	розлад у зв'язках	0.00	0.85	1.71	0.00	0.00
	сприят	0.00	2.56	2.56	0.00	0.00
	протиліт	0.00	4.27	0.85	0.00	0.00
	дифер. по		10.26	16.24	0.85	0.00
	незв'язок у зв'язках	0.00	0.00		0.00	0.00
	ДІТІВІ	0.85	0.00	0.85	3.42	0.00
ДІТІВІ	0.00	0.00			0.00	

Подібним чином, на підставі методологічного принципу єдиної наскрізної стратегії дослідження, аналізу й опису результатів формуються первинна матриця реєстрації кількісних показників даних акустичного аналізу та відповідні таблиці.

Нагадаємо також, що головною методологічною вимогою під час опису результатів експериментально-фонетичного дослідження виступає чітке дотримання термінології опису, виробленої в межах першого розділу та зафіксованої в остаточному вигляді в текстовій частині класифікації.

Нам залишається акцентувати увагу на тому, що обґрунтована в цій праці методологія експериментально-фонетичних досліджень є комплексним засобом уніфікації системи розумових та експериментальних дій дослідника, спрямованих на створення загального фонофонду англійської мовленнєвої культури [18, 10-11], використання якого дозволить підвищити індивідуальну мовленнєву культуру тих, хто вивчає англійську мову. Крім того, викладена методологія, незважаючи на її інтроспективну основу, здатна, на нашу думку, сприяти поліпшенню теоретичного рівня фонетичних досліджень та забезпечити адекватність використання результатів експериментів у лінгвістичній практиці.

Література

1. Алексієвцев О.М. Просодичні засоби інтенсифікації висловлювань сучасного англійського мовлення (Експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — К., 1999.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. — М.: Высшая школа, 1991. — 140 с.
3. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. — М., 1982. — 192 с.
4. Башкина Б.М., Бухтилов Л.Д. Физические параметры просодии речи и их измерение: Учеб. пособие по курсу экспериментальной фонетики для студентов 5-го курса языкового вуза, аспирантов и соискателей. — Минск: Минский гос. пед. ин-т иностр. языков, 1977. — 62 с.
5. Гончаренко С.У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Академії педагогічних наук України. Щоквартальний науково-теоретичний та інформаційний часопис. — 1993. — № 1. — С. 11-23.
6. Клименюк А.В., Калита А.А., Бережная Э.П. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования: Учеб. пособие. — К., 1988. — 99 с.
7. Клименюк О.В. Методологія формування об'єкт-предметної структури педагогічного дослідження // Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 листопада 1994 р.). Частина 2. — К.: МО України, УПКККО, 1995. — С. 6-8.
8. Кочетов А.И. Педагогическое исследование: Учеб. пособие для аспирантов, студентов-дипломников и учителей. — Рязань, 1975.
9. Мальцев П.М., Емельянова Н.П. Основы научных исследований. — Киев: Вища школа, 1983. — 192 с.
10. Методологические проблемы развития педагогической науки / Под ред. П.Р. Атутова, М.Н. Скаткина, Я.С. Турбовского. — М., 1985. — 357 с.
11. Минто В. Дедуктивная и индуктивная логика: Пер. с англ. С.А. Котляровского. — СПб.: ТИТ "Комета", 1995. — 464 с.
12. Скаткин М.Н. Материалы и рекомендации к проведению научно-исследовательской работы. — М.: НИИОП АПН СССР, 1970. — 195 с.
13. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований: В помощь начинающему исследователю. — М., 1982. — 371 с.
14. Теория и практика педагогического эксперимента / Под ред. А.И. Пискунова, Г.В. Воробьева. — М.: Педагогика, 1979. — 208 с.
15. Федорів Я.Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — К., 2000.
16. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. — Рига: Зинатне, 1974. — 272 с.
17. Янчева Т.В. Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (Експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — К., 1997.

18.Kalita A.A. The Problem of Creating the ENGLISH Pronunciation Culture Phonofund // IATEFL-Ukraine Newsletter. — 1996. — No 4. — P. 10-11.

19.Kalita A.A. Polyfunctional Approach to the Problem of Singling out the Basic Intonation Components // IATEFL-Ukraine Newsletter. — 1997. — No 9. — P. 14-16.

Oleksandr Klymeniuk, Alla Kalyta, Yaroslava Fedoriv. Methodology of Experimental Phonetic Research: Theoretical Prerequisites, Systemic Planning, and Presenting the Results. The article substantiates the methodology of theoretical prerequisites, systemic planning, and presenting the results of experimental phonetic research. The logic and examples of formulating the attributes of a scientific paper are expounded according to its object-and-subject structure.

ГРАМАТИКА

Наталія Деркевич

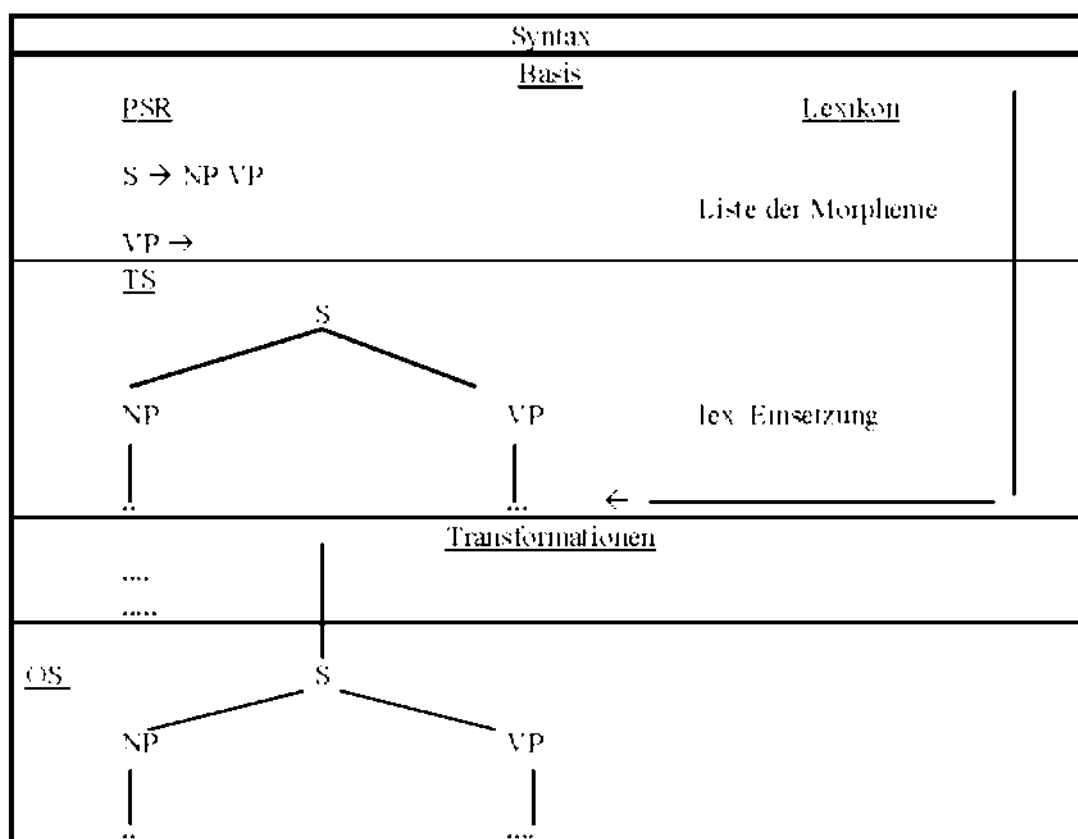
**Засади словотвору у генеративній граматиці
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

У сучасному мовознавстві поряд із традиційним вченням про словотвір існує ще генеративна граматики або трансформативна теорія про мову. Генеративна граматики охоплює в першу чергу творчий аспект мови: вона розмежовує реалізацію мови від компетенції мовця і ставить перед собою мету створювати експліцитний (формальний) опис мовних компетенцій ідеального мовця-слухача. Тут лінгвістичне знання мовця у формі внутрішньої системи правил пересувається до центру опису мови і відокремлюється від вживання цих мовних знань у слововживанні. Лише так граматики опис може віддати належне суті та структурі мови, тому що компетентний мовець має творчі здібності, щоб утворити і розуміти необмежену кількість мовних структур, тобто речень, які він ще не зустрічав у своєму мовному досвіді і які він може запам'ятати. Мета генеративної граматики — створити експліцитну модель цієї мовної компетенції.

На поданій нижче схемі зображено діаграму структури і організації граматики, стандартну теорію трансформативної граматики.

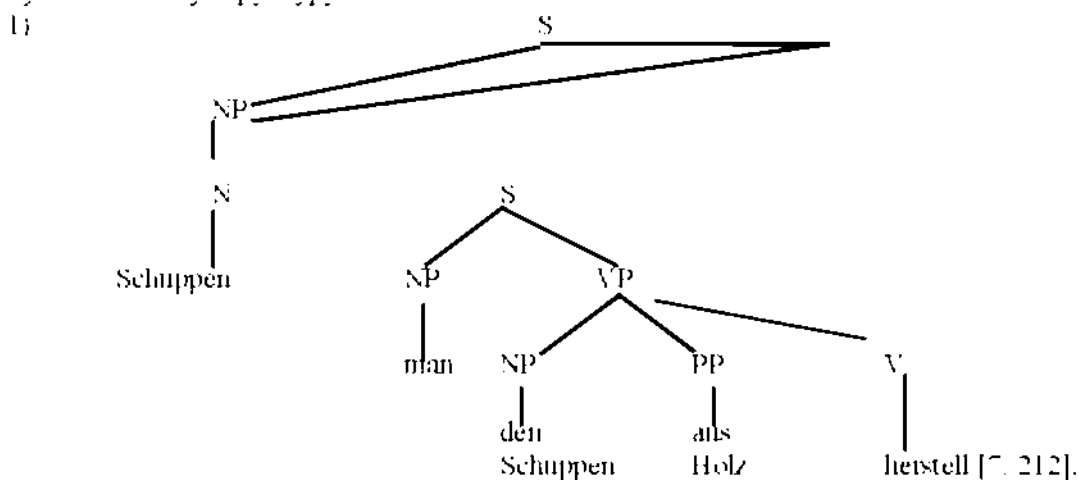
Творча частина граматики складається, по-перше, з великої кількості вільних від контексту правил фразових структур (ПФС) для створення внутрішньої смислової глибинної структури, по-друге, з лексиону, з якого походять морфеми, які, в свою чергу, лексично впроваджуючись у внутрішню глибинну структуру речення певної категорії, використовуються у відповідному структурному та семантичному оточенні. Внутрішні смислові глибинні структури шляхом різних трансформативних правил (Transformationsregel) перетворюються у зовнішні структури (Oberflächenstruktur). Оскільки семантика є інтерпретативним компонентом, який приєднується до внутрішньої глибинної структури, то основним принципом трансформативних правил мав би вважатися такий, щоб ці правила не змогли змінити значення вже семантично інтерпретованої внутрішньої глибинної структури. Така теза про змістовний характер трансформативних правил одночасно обмежила їх здатність змінюватися, для того щоб ці правила могли виконувати синтаксичну функцію і створювали співвідношення між структурно спорідненими і тотожними значеннями. Так, прості слова, типу *Mantel*, *Haus*, що входять до лексиону з ідіосинкретичними ознаками, можуть бути одночасно і морфемами, і лексикон стандартної теорії був закладений як інвентар елементарних складових частин речень. Складні слова, з іншої сторони, типу *Pelzmantel*, *Haustür* являють собою поєднання морфем і служать для утворення речень. У стандартній теорії речення мови та складні слова сприймаються як трансформативні похідні зовнішньої структури із внутрішньої глибинної структури. Основним принципом видозмінених утворень словотвору є те, що складні слова і речення мови представляють обидві синтаксичні структури.

(PSR – Phrasenstrukturregel – правила фразової структури, S – Satz – речення, NP – Nominialphrase – іменна фраза, що називає особу, VP – Verbalphrase – дієслівна фраза, TS – Tiefenstruktur – внутрішньо-смістова/глибинна структура, OS – Oberflächenstruktur – зовнішня структура, Transformation – зміна)

В основу такого видозміненого утворення слотвору В Мотч вкладає своє вчення про німецькі номінативні композиції, до того ж він пропонує для складного слова *Holzschuppen* наступну синтаксичну структуру:

Для того, щоб складне слово *Holzschuppen* вивести із внутрішньої/глибинної структури, трансформативні правила поступово сприяють зміні шляхом редукації в атрибутивному реченні і врешті перебудові редукованого атрибутивного речення від ядра конструкції, в цьому випадку від іменника *Schuppen* – обґрунтування такого виведення складного слова В Мотч бачить у “конструктивній синонімі споріднених синтаксичних конструкцій”

- 2) a. Holzschuppen.
- b. Schuppen aus Holz

c. hölzerner Schuppen.

d. Schuppen, der aus Holz hergestellt ist [7, 208].

До того ж багатозначність цього слова можна пояснити на основі речень, зображених у прикладі (3), які називають той самий феномен “конструктивної омонімії”, а саме зовнішньої структури, яка виникла з двох (або більше) семантично різноманітних внутрішніх структур:

3) Holzschuppen

Schuppen, in dem sich Holz befindet.

Schuppen, der aus Holz hergestellt ist [7, 208].

Подальше обґрунтування своїх теоретичних припущень В. Мотч вбачає в тому, що у словотворі, так само як і в утворенні речень, мова йде про потенційні утворення, і для цього в словотворі потрібна динамічна система, подібна тій, яка вже була складена для синтаксису.

Наслідком концепції словотвору стандартної теорії є те, що словниковий склад мови з граматичної точки зору не є однорідним. Прості слова (разом з іншими морфемами) — довільні лексичні мовні знаки, складові частини основного інвентаря в лексиконі. Складні слова, з іншого боку, створені структурно і семантично як речення і є композитними поєднаннями із найменших мовних одиниць. Оскільки стандартна теорія трактує складні слова мови так само, як і речення, до уваги береться їх структурна і семантична подібність, тобто речення і складні слова є композиційними синтагмами. Такий граматичний аналіз буде тоді правильним, якщо складні слова будуть мати однакові властивості з реченнями, тому що вони за прагматичним механізмом утворення в граматиці не відрізняються один від одного.

Як уже було сказано вище, у стандартній теорії не існує єдиного опису словникового інвентаря, тому немає можливості чітко визначати актуальні слова мови і відмежовувати їх від кількості потенційних слів: синтаксичні правила уможливають необмежену кількість потенційних синтаксичних структур. Відмінність між актуальним словом та потенційним не відіграє ролі для утворення речень і закладена у системі синтаксичних правил. Специфічні властивості слова не відображені також у синтаксичних утвореннях, якщо вони не важливі для утворення речень. Така поява слів спостерігається, наприклад у несистематичних прогалинах при продуктивному словотворі — *Räuber, Verbrecher* але **Stehler, *Verantworter*, або в новоутвореннях, які ще не стали загальноживаними — *Affenherzbaby, Elchampel*. Такі факти не дають можливості трактувати слова синтаксично, та й система слів є зовсім іншою, ніж у реченнях мови.

Про видозмінені утворення та їх перехід до лексичних утворень в теорії словотвору своє критичне ставлення до них свого часу висловив відомий лінгвіст Н. Хомський. У своїх “Remarks on Nominalisation” (Нотатки про номінативи) він навів наступні протиріччя у трансформативному трактуванні англійських іменників:

1. Кількість можливих деад’єктивів в англійській мові значно менша, ніж кількість можливих речень, в котрих прикметники є основою номінативності. А саме, номінативності відповідають кількості утворених базових речень із релевантними прикметниками (John’s eagerness to please / Пристрастне бажання Джона догодити), а не кількість речень, в яких вже відбулися трансформативні зміни (*John’s easiness, to please / Вміння Джона догодити):

4) a. John is eager to please / Джон дуже бажає догодити (базове речення).

b. *It is eager to please John / Бажано догодити Джону.

5) a. John is easy to please / Джон спроможний легко догодити (трансформативне речення).

b. It is easy to please John / Джону легко догодити [4, 188-190].

Хомський Н. допускав, що номінативність відбувається на основі граматики, а це означає, що, хоч вона (номінативність) й складна, та все ж повинна міститися в лексиконі.

2. Певні віддієслівні номінативи не можна охарактеризувати як регулярну складну функцію значення їхньої дієслівної основи і похідної морфемі: *try, trial* / намагатись, намагання; *do, deed* / щось робити, дія, вчинок.

Віддієслівні номінативи, наприклад *the criticism of the book* (критика книги), *John’s unmotivated criticism of the book* (немотивована критика книги Джона) чітко вирізняються структурними властивостями іменної фрази (NP):

а) появою прикметників замість прислівників,

б) виникнення детермінатів,

в) утворення герундиву (**John's unmotivated criticizing the book* / *Джонове немотивоване критикування книги*) і характеризуються як іменники, інакше потрібно було б переформувувати трансформативні правила, щоб із дієслівної структури утворити номінативну.

Щоб віддати належне цим фактам, Н. Хомський пропонував змінити основи синтаксичних компонентів і обмежити формулювання трансформативних правил, тоді номінативність вводиться в лексикон і готове слово безпосередньо впроваджується у внутрішню структуру основи. Таким чином, для створення номінативності не користуватимуться трансформативними правилами, що передбачає поширення правил фразових структур, щоб вони могли охопити похідні слова разом із їх структурними додатками. Поширення базових компонентів синтаксису зменшується шляхом новоствореної 8-схеми правил фразової структури. 8-синтаксис визначає загально обмежений зразок, за яким можуть утворюватися синтаксичні фрази мови.

У лексичних утвореннях теж відбувається розвиток теорії словотвору; сюди свій вклад внесли Р. Жакендоф та М. Аронов. Обидва лінгвісти допускають, що в лексиконі кожної мови є специфічні правила для слів, для яких (правил) характерна аналітична і синтетична функції:

6) a. Die Menge *trennt* das Kind von seiner Mutter.

b. Die *Trennung* des Kindes von seiner Mutter [6, 642].

Іменник *Trennung* споріднений із дієсловом *trennen* фонологічно, морфологічно, семантично і синтаксично (приклад 6). У видозміненому (трансформативному) утворенні дієслівна основа *trenn-* існує як складова частина лексикону і може створюватися в основі відповідної структури речення. Номіналізуюча видозміна виводить іменну фразу разом з іменником-ядром *Trennung* із цієї структури речення. Це правило номіналізації встановлює співвідношення між (6a) та (6b) і утворює одну структуру з іншої. Р. Жакендоф у своїй теорії "full entry theory" (повного занесення у список) пропонує всі слова мови (прості та складні) об'єднати у лексиконі. Кожне слово має свій специфічний впесок у лексиконі. Таким чином, граматику містить єдиний описовий рівень, на якому представлені узуальні слова мови зі всіма своїми ознаками. Тож лексикон може охоплювати типові властивості слів, а саме експліцитно описувати ідіосинкратичні ознаки загальноживаних слів. Та основна проблема полягає в тому, щоб розвантажити лексикон, який з часом збільшується шляхом багаторазового прийому необов'язкової інформації. З цією метою Р. Жакендофф припускає, що складовою частиною лексикону є правила відбору (Redundanzregeln), завданням яких є визначати необов'язкові внесення у лексикон. Якщо ці правила відбору утримують закономірності всередині лексикону, то вони і скорочують його інформаційний вміст. Але мовець, незалежно від закономірностей мови, знає, що фактично завантажує його пам'ять. Правила відбору лексикону складені так (а звідси ці утворення мають перевагу над трансформативними утвореннями), що вони можуть охоплювати різноманітні ступені правил між лексичними одиницями, а тому здатні відділити від кожної лексеми передбачувані властивості у правильному вимірі і пізніше їх охарактеризувати. Це можна пояснити на прикладі (7), де *trenn-* і *Trennung* складові частини лексикону:

7) *trenn-* [trɛn-]

+ V

[NP₁ NP₂ (P NP₃) _____]

NP₁ NP₂ (von NP₃) *Trenn* [6, 643].

8) *Trennung* [trɛn]

+ N

[_____ NP₂ (P NP₃) (P NP₁)]

Abstraktes Resultat der Handlung

NP₁ NP₂ (von NP₃) *Trennung* [6, 643]

Підкреслені частини в (8) є необов'язковими, бо вони наведені в прикладі (7), їх можна визначити, якщо припустити наступне співвідношення у формі правил відбору:

9)	X		W
	y + n	↔	y
	+ N		+ V [6, 650]

Таке морфологічне правило відбору слід читати: “лексичний елемент W форми /y/ категорії [+V] споріднений з лексичним елементом X форми /y +/ категорії [+N]”. Отож правило повертає складне слово *Trennung* до простого, морфологічно спорідненого з *trenn-*.

Семантична протилежність до (9) і (10) відображає семантичні і синтаксичні спільності пар. Вона свідчить про те, що віддієслівна номінативність додатково до семантики базового дієслова вказує на компоненти значення “абстрактного результату дії”:

10)	+ N		+ V
	[__ NP ₂ (P NP ₃) (P NP ₁)]	↔	[NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) __]
	Abstr. Resultat der Handlung		
	NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) Z		NP ₁ NP ₂ (P NP ₃) Z
	(P — прийменник, X, Y, Z — змінні, NP — іменна фраза) [6, 650].		

На основі зображених зв'язків між *Trennung* і *trenn-* для іменника обов'язковим є вибір суфікса *-ung* та компонент значення “абстрактного результату дії”. Так само багато інформації повинен вивчити мовець, коли він приймає у лексикон слово *Trennung*, якщо йому відома дієслівна основа *trenn-*. Правила відбору в (9) та (10) здійснюють також подальшу номіналізацію для *-ung* у їх дієслівних основах *Fahndung*, *Hervorhebung*, *Heilung*, тому незалежний зміст інформації при *-ung-* номіналізації із цим значенням повинен міститися у лексиконі відносно незначним.

Первинну функцію правил відбору Р. Жакендоф вбачає у тому, щоб характеризувати правильність та зв'язаність слів у лексиконі; одночасно він допускає, що правила відбору поряд із статичним (незмінним) аналізом слів, можуть ще творчо задіювати слова для утворення нових. Для Р. Жакендофа процес словотвору в генеративній діяльності складається із правил відбору, які функціонують пасивно. Замість того, щоб подані слова аналізувати за певними закономірностями, правило відбору створює іншу структуру, і нове слово із особливими ознаками входить у лексикон. У такому значенні правила відбору визначають кількість потенційних слів мови. Беручи до уваги подвійну функцію цих правил, Р. Жакендоф вказує на важливий зв'язок між структурою узуальних слів у лексиконі та утворенням нових слів. За його теорією, аналіз і синтез слів повертаються до тих самих закономірностей, які в лексиконі створює мовець. Слова та речення потрібно характеризувати за їх різноманітними системними правилами та за розділеними компонентами синтаксису.

Правила словотвору М. Аронова відмінні від теорії Р. Жакендофа: вони складені активно і лише вторинно виконують пасивне значення. У подвійній функції правил словотвору обидва автори підкреслюють важливість зв'язку між структурою узуальних слів лексикону та закономірностями, згідно з якими утворюються нові слова. Ось як виглядає правило словотвору М. Аронова:

- 11) [X]_v → [+ [X]_v + ee]_N
 [+ trans]
 [+ belebtes Obj.]
 Semantik: deverbales Patiens
- 12) [train]_v → [[train]_v + ee]_N [3, 46-51].

Складаючи правила словотвору, вчений говорить про трансформативні операції в лексиконі, які, приймаючи слово до лексикону, надають йому інших фонологічних, синтаксичних, семантичних властивостей. Фонологічний ефект у цьому випадку — це додавання афікса + *ee*. Синтаксично слово переходить у категорію іменника. Семантичним завданням правил словотвору є правильна функція значення базового слова (ця функція, згідно правил словотвору, визначена семантично), тут наприклад, базове слово за семантикою — віддієслівний пацієнс, де пацієнс — особа, на яку спрямована дія. Тож слова утворюються саме за допомогою таких регулярних правил словотвору, але при цьому вони не мають граматичної характеристики. Оскільки слова є тривалими одиницями лексикону, то вони підпорядковуються семантичним, фонологічним, а також синтаксичним змінам і поступово

набирають суперечливих ознак. Лексикон містить також експліцитне описання компонентів слова, тому правила словотвору можуть лише частково характеризувати наявні слова лексикону. М. Аронов трактує словотворчі правила як трансформативні дії і не передбачує, що ще існує зв'язок із синтаксичними змінами.

Правила словотвору оперують виключно в лексиконі, і основою для них можуть бути лише слова. Операційний спосіб правил словотвору зовсім інший ніж, у синтаксичних правилах, передусім у трансформативних. Останні (трансформативні правила) беруть участь у динамічному процесі створення кожного речення. На противагу цьому, правила словотвору — це лише правила (*once-only Regeln*) [3, 48], які збільшують уміст лексикону, що відбувається дещо спрощено, шляхом одноразового використання правила словотвору: утворене слово входить у лексикон як стала складова частина мови. Для синтаксичного утворення речень слова почерпують із лексикону і впроваджують у внутрішню смислову глибинну структуру.

Отже, за теорією М. Аронова слова в мові для кожного речення не утворюються заново як синтаксичні структури; вони існують як сталий інвентар лексикону і входять у структуру синтаксичних елементів як найпростіші будівельні елементи речень.

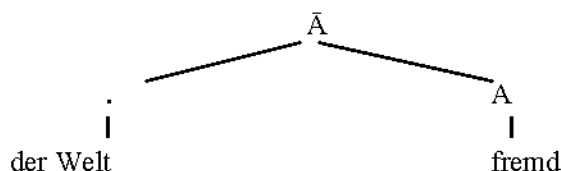
Теорії Р. Жакендофа та М. Аронова — це різноманітні міркування про афікси та слова. В обох лексичних теоріях лексикон містить всі загальноживані слова мови. Афікси не входять до складу лексикону — вони існують лише в правилах відбору та словотворчих правилах. Однак афіксам можна надати іншого статусу, ніж словам; афікси — це частинки загальних правил утворення в лексиконі, слова ж — елементи основного інвентаря.

Свою нову теорію про словотвір, яка відрізняється від попередніх тим, що не враховує специфічних правил утворення слів у лексиконі, вносить Т. Гьоле. Він відстоює взаємодію базових компонентів синтаксису, поширює синтаксичні правила фразових речень на лексичній площині, щоб складні структури могли утворюватися шляхом синтаксису:

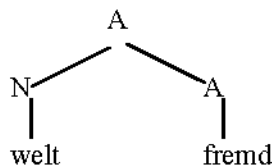
13) $8 \rightarrow \dots X \dots$

14) $X \rightarrow YZ$ [5, 77]

Правило (13) зображує останній ступінь **8**-синтаксису, в якому синтаксичну фразу категорії **8** замінює рівноправна лексична категорія X, яка є ядром конструкції разом з її додатками (про додатки X вказують крапки). X — це змінна, яка представляє категорії N (іменникові), V (дієслівні), A (прикметникові) та P (прийменникові). Пояснимо це правило на прикладі:

На схемі (14) Т. Гьоле приписує категорії X внутрішню, тобто подвійну, розгалужену структуру:

До того ж він припускає, що лексикон містить не тільки слова із загально прийнятим змістом, але й зв'язуючі морфеми, які в лексиконі виглядають наступним чином:

17) PhC: *ung*

КС: $[x \ v [N \ \_\_\_\_]]$

18) PhC: *bar*

КС: $[x \ v [A \ \_\_\_\_]]$

(PhC — фонетична характеристика, КС — категоріальна характеристика) [5, 82].

Категоріальна характеристика вміщує наступну інформацію про *-ung* і *-bar*: по-перше, вони належать до лексичної категорії: *-ung* визначає іменник, *-bar* — прикметник; по-друге, *-ung* і *-bar* пов'язані із категоріальним оточенням: *-ung* виступає в структурі X, в якій одночасно наявний елемент дієслівної категорії V. Те ж саме стосується *-bar*: за категоріальною

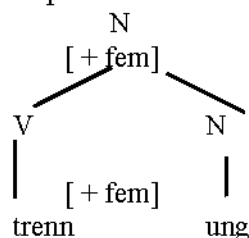
характеристикою він — зв’язуючий елемент у площині слова. Вільні морфемі не містять на 8-площині дистрибуційних обмежень, але визначають категорію:

19) PhC: trɛn

КС: V

Складні слова можуть утворюватися на основі звичних умов лексичних введень:

20)

У структурі слова (20) зв’язуючий іменниковий елемент *ung* знаходиться справа як складова частина дієслова *trenn-*. За умовою граматики (в Т. Гьоле — це *Kompositionsregularität*) правий складник структури слова визначає морфолого-синтаксичні властивості складного слова. Звідси у прикладі (20) домінуюче гніздо носить категорію іменника, бо *-ung* іменник жіночого роду і його ознаки, згідно правил композиції, передаються складному слову і звідси — *Trennung* також іменник жіночого роду.

У своїх дослідженнях Т. Гьоле хотів показати, що композицію та деривацію (дві традиційні основні категорії складного словотвору) можна скоротити шляхом граматичного механізму. Композиційна теорія афіксації Т. Гьоле (*Kompositionstheorie der Affigierung*) проводить відмінність між обома видами словотвору, відмінність між задіяними морфемами — вільними та зв’язуючими. Деривація — це традиційне визначення структури слова, в якій один із складників є зв’язуючою морфемою. Якщо обидва складники є вільними морфемами, або морфемними зв’язками, то це — композиція. Інших відмінностей між композицією та деривацією в теорії Т. Гьоле немає. Свою гіпотезу вчений проводить на основі таких явищ, як відмінування першого складника, поява елемента-зв’язки, елізія одного із складників, фонологічне обмеження, перенесення аргументної структури першого компонента. З іншого боку, на основі своїх досліджень Т. Гьоле не допускає ні категоріальних відмінностей між зв’язуючими та вільними морфемами, ні окремих граматичних правил, які б упорядковували композити і деривати різноманітних складників структур. Припущення Т. Гьоле говорить про те, що достатньо правил фразових структур, схеми (14), разом із лексичними характеристиками (17), (18), (19) та незалежних синтаксичних умов впровадження лексики, щоб адекватно створювати композицію та деривацію. Таку теорію Т. Гьоле називає “*strikt lexikalisch*” — точна лексична теорія [5, 80].

Щодо “Композиційної теорії” Т. Гьоле свої корективи вносить М. Райс:

1. У той час, коли композиційні правила дають можливість надати суфіксам статус категорії, в граматиці німецької мови не існує відповідних засобів, за допомогою яких можна визначити категорію префікса. Навіть якщо поряд із префіксом існують морфологічно споріднені вільні слова, то вони не є бездіяними індикаторами категорії префікса. Так, наприклад, слово *Stock-* в *stocksolid* за семантичними критеріями не може орієнтуватися на *Stock*; так само в *Riesenerfolg* префікс *riesen-* за семантикою більш подібний до прикметника *riesig*, ніж до іменника *Riese(n)* [8, 113]. Звідси, на думку М. Райса категоріальний статус префікса повинен бути не визначеним. Якщо префікси не можна визначити за категорією, то їх не можна утворити за правилом (14). Як лексикалістична теорія Т. Гьоле, так і теорія М. Райса не беруть до уваги префіксів.

2. Композиція та деривація не зводяться до єдиного граматичного процесу. Певні правила словотвору стосуються класу коренів або класу афіксів, але обидва класи трактуються не однаково, тому, коли ми говоримо про корені та афікси, виходимо з різних категорій:

а) зв’язані корені в прикладі (21) так само, як і вільні корені у (22), утворюють продуктивні ряди і не пов’язуються зі словом з однієї позиції:

21) Sympathisch — Unsympath;

Politclown — unpolitisch — Kosmopolit

22) a. *Intensiv* (-station. — kurs. — training, ...)

b. (kosten-, leistungs-, wartungs-, ...) *intensiv* [8, 122].

Афікси, з іншої сторони, займають першу або останню позицію у слові.

Існують деякі зв'язані корені, які за позицією стали, але шляхом словотворчого процесу ці корені можна звільнити від їхнього статусу “пов'язаності”, що не характерна для афіксів:

23) *Multi, Chaot, Unsympath* [8,123].

б) правила, які визначають можливі моделі для німецьких композитів, утворюють обмеження, які не дійсні для формально подібних дериватів, тому компонентам композитів та дериватів не варто приписувати рівноправну структуру. Так, композит прикметник + іменник AN — неможливий у німецькій мові, якщо прикметник утворений саме від німецького суфікса; таке обмеження не дійсне для відприкметникової номіналізації:

24) **Fabriggraphik, *Pflanzlichkost, * Bargeldlosverkehr*

25) *Fabrigkeit, Herrlichkeit, Bargeldlosigkeit.*

Аналогічне AN-поєднання обмежується умовою, яка також не дійсна для структурно подібних суфіксальних утворень: прикметники, які позначають характеристику, для утворення композиту, пов'язуються не з іменниками, які характеризують людину, а з іменниковим суфіксом *-ling*:

26) **Feigmann, *Primitivperson, *Wüstkerl.*

27) *Feigling, Primitivling, Wüstling* [8, 124].

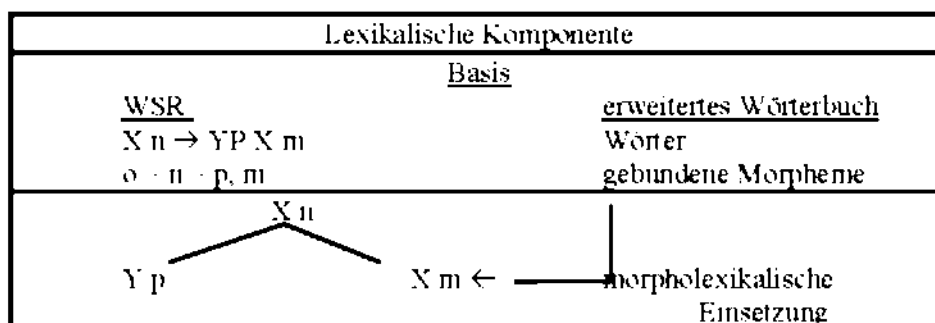
У двох наступних прикладах, які наводить М. Райс, допускається поєднання з іменником, який займає друге місце, (*Zweibettzimmer, *Zweibett*), але така позиція не характерна для прикметника (*Leichtlohngruppe, *Leichlohn*). Закономірності, які визначають зразки афіксації, стосуються не всіх класів слів, а лише окремих афіксів. Так, наприклад прикметникові суфікси *-bar, -en, -haft, -ig, -isch, -lich, -sam* не утворюються за одним єдиним зразком афіксації ХА, а словотворчі обмеження залежать від індивідуальних суфіксів. Ці обмеження визначають можливі основи, хоча зв'язуючі композити пов'язуються не з прикметниковими суфіксами взагалі, а з певними, саме з *-en, -lich, -ig, -isch*, але не з *-bar* чи *-sam*.

28) *buntpfarben, altsprachlich, scharfzündig, südländig* [8, 118].

Виступаючи проти чисто лексичної точки зору Т. Гьоле, М. Райс стверджує, що у його вченні про афіксацію достатньо самого розвинутого механізму, щоб охопити правила словотвору в німецькій мові.

У дослідника Е Селькірк компоненти словотвору граматики зображують автономну систему, яка має наступну структуру

29)

(WSR – Wortbildungsstrukturregel – правила структури словотвору, 8^a – lexikalische Stufe der X-Syntax: Affix, Wort – лексичний ступінь X-синтаксису; афікс, слово) [9, 10]

На противагу теорії Т Гьоле, правила структури слова за Е. Селькірк утворюють тут на основі різноманітних синтаксичних властивостей правил фразових структур частину автономного модуля структури слова

1 Категорії, які задіяні у правилах структури слова (ПСС) та фразових структур (ПФС) – крім категорії X (класу слів) – чітко розділені синтаксичні фрази не містять афікса O^{af} і через те синтаксичні категорії фразового походження (8, 8) не зустрічаються всередині словосинтаксичних структур, які характеризуються продуктивними процесами правил структури слова

2 Ієрархія 8-ступеня організована по-різному в обох системах правил. Синтаксична фраза збудована за 8-схемою, в якій ядро конструкції (X^{n-1}) в 8-ієрархії знаходиться нижче, ніж домінуюче ядро (X^n). Кожен наведений символ в (30), окрім ядра, є максимальною проєкцією:

30) ПФС: $X^n \rightarrow Z^m \dots X^{n-1}$, де m – maximal.

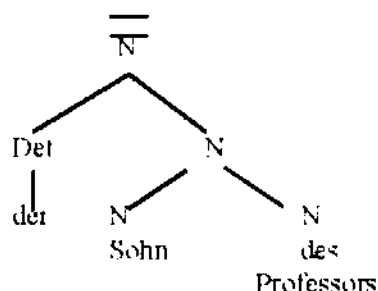
Структура слова, з іншого боку, чітко погрупована за 8-планшню. Лексичну категорію можна замінити лише на рівноправні або нижчі категорії, тобто вона ніколи не вводить справа від стрілки якусь вищу категорію:

31) ПСС: $X^n \rightarrow Yp X^m$, де $o - n - m, p$ [9, 9]

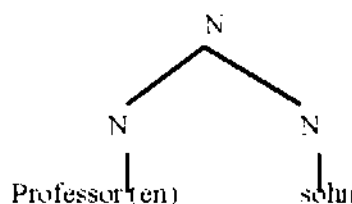
3 Оскільки слова в мові утворюють сталій інвентар, їх не створюють для кожного речення по-новому, а дістають із наявного запасу. Безпосередня взаємодія правил структури мови із синтаксисом обійшла б цей рівень і спростила б відмінність між актуальними та новими словами. В такому випадку було б неможливим представляти суперечливі ознаки узуальних слів

Структури слова так само, як і фразові структури, складаються з додатків та ядра. Якщо ядро синтаксичної фрази можна визначити скоріше, ніж категорію, яка носить ту ж саму ознаку, що й домінуюче гніздо, і займає в 8-ієрархії нижчу позицію (X^{n-1}), то ядро структури слова (Head) займає статус позицію:

32) Ядро фразової структури

33) Ядро словотворчої структури

У фразовій структурі (32) ядром іменника, є іменник N, а для іменника, – N. Тож ядро структури слова не можна визначити так само, як у фразовій структурі, тому що у складному слові (33) являючись рівноправною категорією замінює лексичну. Ядро структури слова повинно займати

свою певну позицію, а саме, найбільш праву. Так, на прикладі (33) іменник *Sohn* є ядром складного слова.

Е. Селькірк, так само як і Т. Гьоле, припускає, що лексикон вміщує не тільки слова, але й зв'язані морфеми. За її твердженням, у лексиконі до афікса додається власна категорія, яка роздільна із категорією слова:

34) -ness: N^{af}
[A _____] [9, 66].

Е. Селькірк стверджує, що афіксації разом із композитами мають однакові структури складників, але не є адекватними:

35) a. *[[stone]_N [y]_A]_A
b. [[stone]_N [deaf]_A]_A [9, 122-123].

Свою точку зору Е. Селькірк обгрунтовує таким чином:

1. В англійській мові афіксальні слова та композити не однаково трактують фонологічні правила наголосу.

2. Композити і деривати в англійській мові утворюються не за однаковими правилами структури слова. Схема правил структури слова (29) в кожній граматиці конкретну реалізацію. Для композитів англійської мови ця схема повинна мати наступну форму:

36) N → N N   A → N A   V → P V
      A   A
      V   P
      P

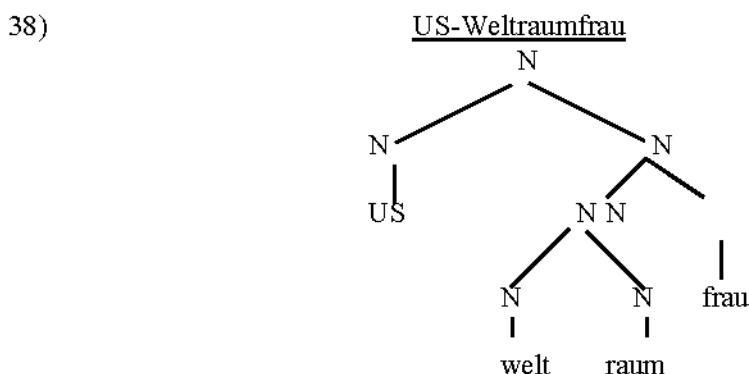
(N — іменник, A — прикметник, V — дієслово, P — прийменник) [9, 16].

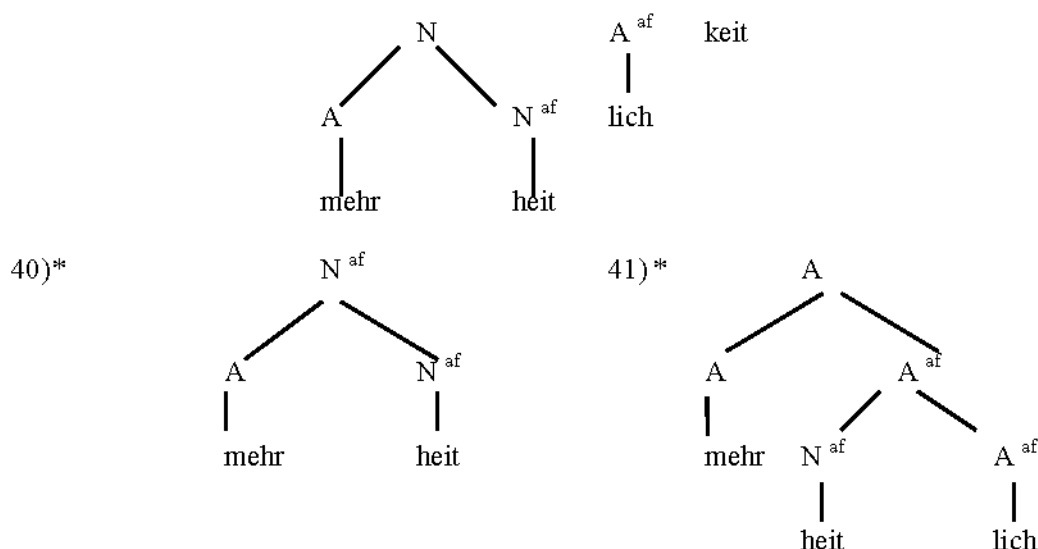
Це правило виключає поєднання NV, AV, VV та VA. Складні слова в англійській мові не утворюються за формулами VA та VV, обмежену кількість композитів складають також формули NV та AV і не утворюються за допомогою продуктивних правил словотвору, а виникають шляхом зворотнього утворення *to window-shop* < *window-shopping* або шляхом зміни складного іменника у дієслово: *to sandpaper* < *sandpaper*. Винятки у композитах NV, AV, VA продуктивні для суфіксації в англійській мові:

37) a. N V^{af}   winter — ize
      b. A V^{af}   soft — en
      c. V A^{af}   fidget — y [9, 123].

Звідси, для утворення афіксації не використовують ті ж правила структури слова, що й для утворення складних слів.

3. Афікс (X^{af}) не є такою ж рекурсивною категорією, як X, і ніколи не домінує над нею, крім того, афікси поєднуються лише з X, а не з іншими афіксами. Порівняємо рекурсивні структури в прикладах (38) та (39) із не сформованими структурами в (40) та (41).

Цими властивостями афікси відрізняються від інших категорій слова.

Трактування Е. Селькірк про словотвір має спільне із ранніми теоріями Р. Жакендофа та М. Аронова, а саме, розподіл правил структури слова від правил фразових структур, а також розташування правил про слова в лексичних компонентах, так що вони взаємодіють безпосередньо із синтаксисом. Що відрізняє її теорію від попередніх — це формулювання правил словотвору як вільної від контексту граматики за принципом 8-теорії. Таким чином, автору вдається показати важливі формальні та структурні подібності між структурами слів та фраз, а трактування афіксів, як лексичних одиниць із категорією визначення та субкатегорією 8-рівня більш подібне до теорії Т. Гьоле, ніж до ранніх лексичних поглядів Р. Жакендофа та М. Аронова. Тут теорія Е. Селькірк відрізняється від Т. Гьоле тим, що вона вводить і обґрунтовує категорію афікс X^{af} , яка відрізняється від категорії слова X .

Коротко підсумуємо розвиток теорії граматики. У процесі розвитку генеративної граматики окремі її компоненти уточнювалися та спрощувалися до концепції, в якій граматика сприймалася як комплекс автономних підсистем правил та принципів, які мають власну структуру, але взаємодіють між собою. Модель генеративної граматики показує, що мовцеві знання своєї мови дозволяє створювати безмежну кількість речень і таким чином визначати, де правильні, а де дефектні речення. Властива для мовця граматика повинна вмщувати певну систему правил, згідно з якими здійснюється необмежена кількість правильних мовних висловлювань.

Література

1. Мурясов Р.З. Словообразовательная система современного немецкого языка (Структура и семантика). — Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1980. — 82 с.
2. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. — М.: Изд-во лит. иностр. яз., 1953. — 376 с.
3. Aronoff M. Word Formation in Generative Grammatik. Cambridge / MA, London: MIT, 1976. — S. 45-51.
4. Chomsky N. Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding. — Cambridge, Mass.: MIT Press. (= Linguistic Inquiry Monographs 6), 1970. — P. 188-190.
5. Höhle T. Über Komposition und Derivation: Zur Konstituentenstruktur von Wortbildungsprodukten im Deutschen. Zeitschrift für Sprachwissenschaft 1, 1982. — S.77, 82.
6. Jackendoff R. Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon. Language 51, 1975. — P. 642-650.
7. Motsch W. Zur Stellung der Wortbildung in einem formalen Sprachmodell // Studia Grammatica 1. — Berlin, 1966. — S. 208, 212.
8. Reis M. Grundbegriffe der Semantik. — Arbeitapapier Universität Köln, 1980. — S. 122-124.

9. Selkirk E. The syntax of words. — Cambridge / MA, London: MIT Press (=Linguistik Inquiry Monographs 7, 1982. — S. 9-16.

Natalia Derkevych. Basis of Word-Building in Generative Grammar (on the Basis of German). Alengsinde with traditional word-building theory in modern linguistics exists generative or transvornative language theory. Diachronical historical study of word-building explains the existance of modern lexicon and its historical etymology. Word-building as well as phonology, morphology, syntax and semantics is a part of historical discription of the language.

Орест Качмар

Структурно-семантичні та структурно-морфологічні моделі префіксальних новоутворень (НА ОСНОВІ ПОРІВНЯННЯ СЛОВНИКІВ Petit Robert 1970 ТА 1985 РОКІВ ВИДАННЯ)

Найбільш продуктивні префікси сучасної французької мови можна розподілити на такі групи:

1. Заперечні префікси: *a-, in-, dé-, non-*.
2. Протиставні (адверсативні): *anti-, contre-, para-*.
3. Префікси інтенсивності: *hyper-, super-, sur-, hypo-, sub-*.
4. Кількісні префікси: *bi-, mono-, multi-, macro-, mini-, micro-, pluri-, poly-, semi-*.
5. Просторово-часові: *péri-, pré-, paléo-, néo-, télé-*.
6. Префікс *re-* зі значенням інтенсивності.

У межах вказаних семантичних груп на базі близького для них значення були виділені префікси-синоніми. Об'єднання префіксів у семантичні групи із врахуванням синонімічних рядів сприяє встановленню різноманітних зв'язків між аналізованими морфемами, виявленню закономірностей їх функціонування і, зрештою, визначенню їх відносної продуктивності, що проявляється в більшій чи меншій здатності словотвірному ряду з цим префіксом поповнюватись новими одиницями.

Новоутворення з заперечними префіксами

Як уже зазначалось, префікси об'єднані в семантичну групу за їх первинним значенням. Словотвірний аналіз новоутворень із заперечними префіксами дав змогу виявити, що всі вони є двовалентні, однак мають при цьому не однакові можливості поєднання з різними частинами мови.

Нові слова з префіксами *a-, in-, im-, il-, ir-, non-* утворюються за такою структурно-морфологічною моделлю (СММ):

Préfixe + thème de formation (tf) (n.) → N

Préfixe + tf (a.) → Adj.

Префікс *a-*, взаємодіючи з іменниками та прикметниками, які є продуктивними основами (ПО), надає вказаним СММ привативного значення:

a + tf (n. abst.) → N

Apragmatisme n.m. (mil. XXe) Psychiatr. Incapacité à réaliser une action, même élémentaire, dans un but défini à l'avance.

Apesanteur n.f. (v. 1960) Astronaut., phys. Absence de pesanteur due à l'annulation ou à un extrême affaiblissement du champ de gravitation.

a + tf (a.) → A

Agrammatical, ale, aux (v. 1960) Qui n'est pas grammatical, conforme aux règles de la grammaire.

Значення новоутворень з префіксом *in-* виводиться з заперечного значення цього префікса та значення ПО, у межах певних абстрактних іменників і прикметників. Ці новоутворення формуються за такими СММ:

in + tf (n. abst.) → N

Inémotivité n.f. (1948) Psych. Absences de manifestations émotionnelles.

in + tf (a. abst.) → A

Irrattrapable *adj.* (1955) Qui n'est rattrapable.

Префікс *non-* сполучається, як правило, з ПО, які представляють абстрактні іменники та прикметники:

non- + **tf** (n. abst.) → N

Non-dit *n.m.* (1980) Ce qui est chargé de sens, mais n'est pas formulé explicitement dans un énoncé.

Non-engagement *n.m.* (1968) Neutralité.

Non-pesanteur *n.f.* Apesanteur.

non + **tf** (a. abst.) → A

Non-aligné *adj.* (1965) *Polit.* Qui pratique le non-alignement.

Префікс *de-* (*dé-*, *des-*, *dès-*), на відміну від трьох попередньо проаналізованих, характеризується значно більшою продуктивністю. На прикладі новоутворень з цим префіксом можна проілюструвати важливість застосування словотвірного аналізу для з'ясування їх словотвірної структури. Префікс *dé-* є тривалентним, тобто сполучається з трьома частинами мови — з дієсловами, іменниками та прикметниками за такими префіксальними СММ:

1. **dé-** + **tf** (v.) → V

Débudgétiser *v.tr.* (1966) *Econ.* Opérer la débudgétisation.

Décontaminer *v.tr.* (1961) Eliminer ou atténuer les effets d'une contamination sur (qqn, qch).

Désembouteiller *v.tr.* (1965) Faire cesser d'être embouteillé (une route, une ligne téléphonique).

2. **dé-** + **tf** (n.) → N

Décongestion *n.f.* (1965) Action de décongestionner. Résultat de cette action.

Déplafonnement *n.m.* (*mil. XXe*) Suppression d'un plafond du crédit, d'une cotisation.

Désatellisation *n.f.* (v. 1955) Libération de l'état de satellite.

3. **dé-** + **tf** (adj.) → A

Décongestif, ive *adj.* (*av. 1970*) *Méd.* Qui atténue ou fait disparaître la digestion.

Dévoisé, ée *adj.* (1951) *Phonét.* Se dit d'une consonne ayant perdu sa sonorité.

У парасинтетичному словотворі префікс *dé-* також проявляє двовалентність і взаємодіє лише з іменниками за такими СММ:

1. **dé-** + **tf** (n) + **suf.** → N

Décomplexer *v.tr.* (1962) *Fam.* Libérer de ses inhibitions, de ses complexes.

2. **dé-** + **tf** (n.) + **suf.** → N

Dépigeonnage *n.m.* (1964) Opération destinée à débarasser les grandes villes des pigeons.

3. **dé-** + **tf** (n) + **suf.** → A

Dégriffé, ée *adj.* (1965) Se dit d'un vêtement qui est vendu moins cher parce qu'il n'a plus de sa griffe d'origine.

Новоутворення з цим префіксом мають такі значення, як “заперечення, протидії, втрати того, що позначено ПО”, наприклад:

Démotiver *v.tr.* (*mil. XXe*) Faire perdre (à qch) toute motivation, toute envie ou toute raison de continuer un travail, une action.

Désatomiser *v.tr.* (v. 1957) Priver (un pays, une région) de tout armement atomique.

Démotorisation *n.f.* (1971) Le fait de renoncer volontairement à posséder une voiture particulière.

Проте префікс *dé-* взагалі може не мати заперечного значення, а набуває відтінку “розподілу, перенесення, зменшення” або “обмеженості, звуженості того, що позначено ПО”:

Débudgétisation *n.f.* (1953) *Econ.* Transfert des charges supportées par le budget de l'Etat à un organisme disposant de sources propres.

Décrispation *n.f.* (1946) Fait de détendre (les rapports politiques ou sociaux); état qui en résulte.

Déchronologie *n.f.* (1958) *Didact.* Présentation qui ne tient pas compte de l'ordre chronologique.

Désétatiser *v.tr.* (v. 1966) *Econ. Polit.* Réduire la part de gestion et de financement de l'Etat.

В окремих випадках новоутворення з префіксом *dé-* набувають переносного, метафоричного значення:

Déballonner (se) v. pron. Fam. et péj. Reculer, par manque de courage, devant l'exécution d'un projet.

Déboussoler v.tr. (1961) Fam. Désorienter (qqn), faire faire qu'il ne sache plus où en est.

Варто наголосити на тому, що новоутворення зі згаданим префіксом характерні як для загальноновживаної мови, так і для різноманітних терміносистем (медицина, техніка та ін.), що свідчить про його надзвичайну продуктивність:

Décapsulation n.f. Chir. Résection de la capsule d'un organe.

Décongestif adj. (av. 1970) Méd. Qui atténue ou fait disparaître la congestion.

Dématérialiser v.tr. (mil. XXe) Phys. nucl. Détruire les particules de (un corps).

Отже, аналіз новоутворень із заперечними префіксами дав можливість виявити їх основні дериваційні характеристики, які свідчать про те, що ці морфеми здатні брати участь в утворенні нових лексем з різним ступенем активності і є продуктивними. Найпродуктивнішим префіксом цієї семантичної групи є префікс *dé-*, який без жодних обмежень використовується в рядах новоутворень як за префіксальними СММ, так і за парасинтетичними СММ.

Література

1. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Rédaction dirigée par A.Rey et J.Rey-Debove. — Dictionnaires le Robert, Paris. — 1970 et 1985.

Orest Kachmar. Structural-Semantic and Structural-Morphological Models of Neologism with a Prefix (on the Basis of Petit Robert Dictionaries, ed. In 1970 and 1985). The article deals with the analysis of neologisms with negative prefixes which gave the possibility to determine their main derivative characteristics. These morphemes take part in the creation of new lexems with different level of activity. The most productive prefix of this semantic group is the prefix dé-

Лілія Невідомська

Імпліцитна інформація у сфері граматики: поняття криптипів

У сучасному мовознавстві виразно простежується багатогранність лінгвістичного дослідження імпліцитної інформації, вираження якої розглядаємо як функціональну здатність знакових одиниць різних рівнів мовної системи. При цьому на сьогодні серед лінгвістів не існує єдності поглядів на те, які факти вважати проявами імпліцитності. Тому важливо репрезентувати останні, окреслити їх суттєві особливості, а також висвітлити, як вони інтерпретуються різними дослідниками, зосередивши увагу, зокрема, на певних дискусійних моментах.

Прихованість інформації стосується характеру співвідношення планів змісту й вираження знакових величин усіх підсистем мови, що вимагає настільки широкого охоплення різноманітних лінгвальних явищ, яке виходить за межі пропонованої статті. З огляду на це в ній ми зосередимо увагу на розкритті природи та деяких визначальних параметрах криптипів.

На противагу деяким випадкам прихованості, які в частини мовознавців викликають сумніви, для переважної більшості дослідників криптипи — це сфера імпліцитної семантики. Указаний термін був уведений Б. Уорфом, що вивчав індіанські мови [1, 458]. На подібні категорії звертає увагу й Е. Кошмідер [13]. Їх досліджує також С. Кацнельсон, який висунув концепцію прихованої граматики, вказуючи на те, що її ідеї простежуються у лінгвістичних поглядах О. Потебні, А. Щерби [6, 78–83]. За С. Кацнельсоном, “прихована граматика” — це граматичні сигнали, що імпліцитно містяться в синтаксичних сполученнях і семантиці слів” [6, 78]. Вона закладена в природі кожної мови. Причому “зовнішня граматика, втілена в граматичних формах будь-якої мови, будується на базі прихованої, або внутрішньої, граматики і є неповним у багатьох випадках морфологічно ускладненим її відбиттям” [6, 93]. І якщо поглянути на співвідношення експліцитної та імпліцитної граматики із генетичного погляду, то можна припустити: формальна, зовнішня, граматика — це збережений важливий спадок тих етапів становлення і розвитку мовної системи, коли мислення перебувало у такому стані, що вимагало відчутної звукової опори. Так, зокрема, О. Потебня зауважив: “Чим менша енергія

думки, тим більше вона потребує звука як зовнішньої опори” [7, 65]. Але, як стверджує дослідник, ця енергія в мові збільшується, і тому простежуються випадки, в яких “думка не потребує більше цієї зовнішньої опори”, “вона досить сильна” і “користується для розпізнавання іншим, більш тонким засобом, [...] знанням місця, яке займає слово в цілому, чи буде це цілим мовленням, чи схемою форм” [7, 66].

У зв'язку з тим, що саме поняття граматики досить широке, бо стосується, як відомо, і морфології, і синтаксису, терміносполучення “прихована граMATика” також характеризується певною недостатністю, якщо йдеться про визначення конкретного випадку імпліцитності. Тому більшою чіткістю відзначається інший термін — “прихована категорія”, або “криптотип”, значення якого, зокрема, розкривається у російській мовознавчій енциклопедії [12, 457-458].

Отже, одним із виявів імпліцитності виступають такі категорійні ознаки, що взагалі не мають у мові спеціальних властивих їм формальних показників, або ж останні наявні, але в частині випадків експліцитно не використовуються, хоч відповідна категорійна семантика опосередковано встановлюється через осмислення інших змістових, насамперед лексичних, компонентів словесних значень. Криптотипи ще називають прихованими семантичними категоріями [2, 25].

Зауважимо, що в українському мовознавстві вказані категорії поки що не стали предметом ґрунтовного вивчення, необхідного для створення комунікативно-функціональної граматики. У сучасній російській лінгвістиці криптотипи, чи приховані семантичні категорії (ПСК), привертають постійну увагу дослідників, які зазначають, що в російській мові імпліцитно виражаються “значення фактивності, одночасності, послідовності; у ряді випадків — визначеності / невизначеності, каузативності / некаузативності, довільності / недовільності тощо [2, 25].

Теоретичні засади “прихованої” граматики висвітлені у розділі книги С. Кацнельсона “Типологія мови і мовленнєве мислення” [6, 78-94]. Цей мовознавець розглядає конкретні приклади прихованих семантичних категорій. При цьому він робить висновок про їх важливу роль. ПСК виконують “змістові функції граMATичної класифікації слів на класи і підкласи, а також функції синтаксичної валентності і прихованої деривації лексичних значень” [6, 93].

Важливо наголосити на тому, що окремо ні лексичні значення, ні синтаксичні зв'язки самі собою не виражають ПСК, а лише “граMATично оформлені словесні знаки, які сполучаються в реченні” [6, 83]. Якраз ця комунікативно нерозривна єдність лексичної і зовнішньої граMATичної семантики забезпечує вираження прихованих категорій, які можуть уточнювати роль багатofункціональних морфологічних елементів, зокрема значень відмінкових закінчень, впливати на синтаксичну сполучуваність слівформ, що виразно простежується при різноманітних трансформаціях. Розглянемо, наприклад, речення: **Інший варіант новели написаний автором (1) та Інший варіант новели написаний олівцем (2)**. Вони мають аналогічну формальну структуру, яка криє в собі семантичні розбіжності. Це засвідчують перетворення наведених пасивних конструкцій в активні: **Автор написав інший варіант новели при неможливості *Олівець написав інший варіант новели**. У випадку (2) прийнятним може виступати речення на зразок: **Інший варіант новели написали олівцем**. Відмінність здійснених синтаксичних перетворень зумовлена тим, що позиції орудного відмінка в обох структурах заповнені лексемами **автором** і **олівцем**, які характеризуються різними категорійно-семантичними ознаками. Перший іменник належить до категорії особи, а тому і в пасивній, і в активній конструкції має агентивне значення. Другий позначає річ, знаряддя, призначене для певних потреб, й актуалізує значення інструментальності.

Ці категорійні ознаки експліцитно не виражені спеціальними морфологічними показниками, але помітно впливають на актантні можливості кожної зі вказаних лексичних одиниць в активних синтаксичних конструкціях і відповідно на семантико-структурні особливості останніх. Крім того, при використанні пасивної форми дієприкметника **написаний** спостерігається нетотожність його значень в аналізованих формально близьких реченнях. **Написаний (1)** — це дієприкметник до **написати** — “скласти і графічно зафіксувати який-небудь текст”, а **написаний (2)** — дієприкметникова форма цього ж дієслова, що означає “відтворювати графічні знаки за допомогою спеціального приладдя (тут за допомогою олівця)”. Таким чином імпліцитні семантичні ознаки імен становлять собою інформативні

елементи контексту, які сприяють усунуванню лексичної полісемії предиката, на що вказує також С. Кацнельсон, розглядаючи подібні ПСК у російській мові [6, 84].

Наведемо, ще приклад того, як прихованість категорійних ознак, властивих певним іменам, впливає на можливість чи неможливість синтаксичних перетворень двох формально близьких конструкцій: 1. Злива зміла зі сходів усі брудні сліди та 2. Мати зміла зі сходів усі брудні сліди. Перше речення трансформується у структуру: Зливою зміло зі сходів... А от перетворити друге речення в конструкцію, яка визнається безособовою (*Матір'ю зміло зі сходів усі брудні сліди), мовна норма не дозволяє. Це пов'язано з тим, що іменник *мати*, на відміну від іменника *злива*, належить до референтного класу імен, які виступають назвами людей. Відповідна семантична ознака не узгоджується з вказівкою на стихійність процесів, що простежується у змістовій структурі подібних безособових речень. Адже в українській мові зазначена вказівка виявляється при вербалізації процесів, реалізованих передовсім за участі “предмета, який чинить дію, або ж певного явища природи, що становить джерело дії-стану” [11, 248].

Отже, в аналогічних випадках приховані семантичні категорії імен, виведені з лексичних значень останніх, набувають певних граматичних функцій, бо впливають на здатність чи нездатність цих імен заповнювати синтаксичні позиції актантів, зумовлені валентністю предикатів. Причому, як стверджують дослідники криптипів, указана валентність може залежати від імпліцитних категорій дієслів [2, 26]. Як відомо, семантична пропозиційна основа висловлювання значною мірою спирається на нерозривність зв'язку між дієслівними предикатами та їх суб'єктами, об'єктами з властивими для них референтними характеристиками, що залежать від пізнаваних ознак реалій позамовної дійсності. Така нерозривність досягається також і шляхом функціональної взаємопогодженості між ПСК категоріями іменників та дієслів. Саме тому вивчення обох частин мови в цьому плані набуває особливої ваги.

Незважаючи на те, що криптипи привертати і привертають увагу помітної кількості лінгвістів¹, перелік ПСК стосовно різних конкретних мов ще надостаточно повний. Тому їх встановлення є, безсумнівно, одним із актуальних завдань лінгвістичного дослідження імпліцитності. Стосовно цього важко не погодитися з думкою Ф. Бацевича, що “виявлення й класифікація ПСК надзвичайно важливі як для теорії мовознавства, вивчення внутрішніх, “механізмів” організації та функціонування мови, специфічних “мовних картин світу”, мовних універсалій, так і для практичних потреб вивчення рідної та іноземних мов, оскільки оволодіння останніми, формування лінгвістичної компетенції значною мірою ґрунтується на ПСК” [2, 25].

З іншого боку, не можна оминати і того, що деякі мовознавці сумніваються у доцільності введення в граматичну теорію терміна “приховані граматичні категорії”. Так, В. Адмоні вважає, що згаданим терміносполученням окреслюються “узагальнені значення, які виявляються не чіткими, однозначними граматичними показниками, а більш складним способом, із застосуванням різних видів граматичного оформлення — зі здатністю якого-небудь розряду слів утворювати певні словоформи, брати участь у певних видах сполучуваності і т. под.” [1, 70]. Спираючись на зазначене розуміння, дослідник переконаний: “питання про подібні категорії зв'язане не з їх “прихованістю”, а з тим, що вони виражаються з допомогою таких формальних засобів, яких граматична теорія тривалий час не торкалася” [1, 70]. Граматика, як твердить В. Адмоні, поступово відкриває категорії, які раніше не враховувалися і які, “отже, із прихованих” стають “розкритими”, теоретично усвідомленими” [1, 70]. Тому мовознавець, відмовляється від терміна “приховані” категорії, а називає їх комплексно вираженими (чи

¹ Крім цитованих чи вказаних публікацій необхідно назвати ще праці: А. Бондарко, який, зокрема, розглядає висловлювання І. Бодуена де Куртена про “потаємні мовні уявлення” [3, 152], Т. Булігіної [1980], І. Ревзіна, що виявляє приховані категорії в граматиці та словотворі сучасної німецької мови. При цьому він виділяє приховані категорії іменника (індивідуалізованість, інформативність, та ін.), дієслова (екстенсивність, інтенціональність, якості), а також вторинні (індуковані) приховані категорії і такі, що виражають відношення [8, 166–170].

просто комплексними) морфологічними категоріями, на відміну від звичайних морфемно виражених (або просто морфемних категорій) [1, 71].

Погоджуючись із зауваженнями В. Адмоні про комплексний характер вираження ПСК та про те, що прихованість у мові, зрештою, розкривається, ми в цілому не поділяємо висловлених ним сумнівів стосовно існування прихованих категорій. При цьому варто вказати на деякі моменти, які викликають певні застереження. Зокрема, заперечуючи доцільність виділення прихованих категорій із огляду на можливість їх розкриття, дослідник інтерпретує це насамперед у площині розвитку граматичної теорії, тобто наголошує на мовознавчому, а не власне мовному аспекті. Крім того, вбачаючи особливість певних морфологічних категорій у тому, що вони виявляються не суто морфологічними засобами (не морфемами чи допоміжними словами), а за допомогою інших здебільшого кількох засобів, мовознавець зводить указану специфіку тільки до комплексності вираження відповідних категоріальних значень. Однак цей факт не виступає визначальною рисою тільки тих категорій, що окреслюються як криптипти. Адже подібна ознака характеризує і звичайні морфемно виражені категорії, передовсім ті, що кваліфікуються як лексико-граматичні, наприклад рід іменників. Так, в українській мові належність іменників до граматичного роду визначається, як відомо, їх закінченнями у називному і деяких непрямих відмінків в однині, суфіксальними морфемами, синтаксичним зв'язком із іншими словами в реченні і семантикою. “У більшості на граматичний рід іменника вказує не одна з названих ознак, а дві, три або й усі чотири” [10, 51]. І якщо зазначена комплексність властива звичайним категоріям, то помітнішу особливість тих, які виражаються не власне морфологічними засобами, варто шукати в іншому. Необхідно зважати саме на відсутність спеціальних морфемних показників чи їх недостатню виражальну спроможність, яку може, наприклад, спричиняти багатозначність афіксів. У таких випадках на перший план висувається не просто комплексність, а опосередкованість вираження категорійних значень, що властива якраз імпліцитному, способі. На цьому наголошує і А. Бондарко, який зазначає: “Про приховану граматику, приховані категорії мовлення повинно йтися, як нам здається, в тому сенсі, що граматично значущі елементи лексики і контексту, а також функцій, які так чи інакше пов'язані з формами, але виходять за межі їх категоріального граматичного значення, виявляються складно, опосередковано, часто непрямом” [3, 153].

Отже, погляди тих дослідників, які обстоюють доцільність і важливість уведення в граматику поняття прихованих семантичних категорій, або криптипів, є достатньо обґрунтованими. У функціональному плані ми розглядаємо ПСК як вияв повної імпліцитності фрагментів інформації з погляду їх невираженості морфологічними засобами. Це передбачає домислювання семантичних ознак, релевантних для граматичного оформлення висловлювання, що об'єктивує думку, які у його межах не мають спеціальних властивих ім формальних виразників.

Подібні граматичні значення встановлюються шляхом осмислення категорійних компонентів семантики словесних знаків, яке також може спиратися на факт існування звичайних, неприхованих, граматичних категорій, граматичних значень. У зв'язку з цим при мовознавчому розгляді ПСК особливо помітними стають традиційні проблеми, зокрема, визначення специфіки граматичних значень стосовно лексичних, питання про семантичність та асемантичність функцій різних граматичних форм. Розв'язання указаної проблематики поки що значною мірою перебуває у тому стані, який зауважував С. Кацнельсон: “Коли семантичний аналіз відкриває у складі значення такі ознаки, як вказівку на істоту чи неістоту, фактитивність, каузативність і т.д., то сумнівів не виникає, бо ці категорії давно відомі в граматиці. Інша річ — ознаки, не освячені граматичною традицією. У цьому випадку дослідникові доводиться самостійно встановлювати, чи належить ця ознака до числа граматичних, чи власне лексичних. І тут він помічає, що граматична теорія не пропонує йому готових рецептів” [6, 90]. Проте необхідно додати, що водночас помітні і тенденції, які засвідчують розгортання лінгвістичних досліджень у галузі прихованої граматики, спрямовані на пошуки об'єктивних критеріїв, що дають змогу виявляти криптипти та здійснювати їх класифікацію. З цього погляду увагу привертає розрізнення змінних (“флексивних”) нелексичних значень, наприклад означеності / неозначеності, та постійних (“класифікувальних”), тобто лексико-граматичних прихованих

значень, яке пропонує Т. Булигіна, зіставляючи його з близькими розмежуваннями Б.Л. Уорфа та У. Чейфа [порівн. 4, 332–333].

Крім того, потрібно зважати на те, що при виявленні у змісті слова прихованих категорійних ознак та визнанні їх граматичності необхідно виходити з суттєвої особливості імпліцитного вираження мовних значень узагалі. Вона полягає насамперед в тому, що будь-яка імпліцитна семантика є маніфестованою, але ця маніфестація здійснюється опосередковано. Тому висновок, згідно з яким “необхідною (і достатньою) умовою для зарахування тої чи іншої семантичної категорії до граматичних криптипів треба вважати граматичний характер її непрямого відбиття” [4, 338], набуває не тільки теоретичної, але й практичної ваги. У наведеному твердженні визначено основний критерій граматичності ПСК, за яким не всі семантичні ознаки, що можуть привернути увагу мовознавців, бо певним чином осмислюються через лексичне відтворення денотативно відмінних ситуацій, варто кваліфікувати власне граматичними. Так, наприклад, в українській мові уживаються висловлювання на зразок: **Вони відремонтували квартиру**. Це речення виступає відповідником російському, яке наводить Т. Булигіна [4, 333]. Подібні синтаксичні структури передбачають дві різні інтерпретації залежно від прихованої семантичної ознаки, яка може домислюватись стосовно суб’єкта дії. **Вони (якісь особи)** в одному випадку мисляться як прямі виконавці (агенти) дії. Мається на думці, що хтось власними руками відремонтував помешкання. В іншому — йдеться про осіб, які лише спричиняють дію, що виконується для них, іншими, наприклад запрошеними для ремонту квартири робітниками. У зв’язку з цим виникає питання про можливе виділення прихованої семантичної ознаки прямої та непрямої агентивності. Проте стосовно розглянутих речень варто погодитися з Т. Булигіною, яка стверджує що вказане розрізнення, “здається, в жодних випадках формально не виявляється” [4, 344]. А з цього випливає, що в сфері прихованої граматики, як і граматики взагалі, не всі мовомисленнєві категорії, які можна простежувати в комунікативних процесах, формалізуються, стаючи експліцитно чи імпліцитно вираженням фактом власне граматичної семантики.

Виявлення, аналіз різних властивих конкретним мовам криптипів не вичерпує собою завдань прихованої граматики. Якщо трактувати це поняття як співвідносне широкому лінгвістичному розумінню граматики, у якій традиційно виділяються підсистеми морфологічних та синтаксичних категорій, форм, конструкцій, то можна було б очікувати поширення терміна “прихована граматика” на всі факти імпліцитності, що спостерігаються в обох указаних підсистемах, включаючи й морфемний рівень. Однак зазначена комплексність вказаного терміносполучення поки що не характерна для його вживання. Найчастіше воно використовується з тим значенням, яке сформувалось під впливом ідей С. Кацнельсона. Цей дослідник застосував поняття прихованої граматики щодо прихованих категоріальних ознак, які виділяються в семантичній структурі слів і, з одного боку, забезпечують синтаксичну сполучуваність словоформ, а, з іншого — функціонують при внутрішній деривації [6, 88].

Згідно з подібним підходом різноманітні випадки імпліцитного вираження інформації в синтаксичній підсистемі здебільшого не окреслюються терміном “прихована граматика”, а просто інтерпретуються як вияви імпліцитності в синтаксисі. Водночас прихована граматика, крім криптипів, охоплює явище формально не вираженої семантичної деривації, імпліцитної за своєю природою.

Причому С. Кацнельсон оперує широким поняттям функціональної деривації, спираючись на те, що вона виступає принципом організації “мовної пам’яті” та впорядкування інвентарних одиниць, що зберігаються в останній, і який можна спостерігати у різних сферах мовної будови [5, 131]. Із висвітленого розуміння деривації випливає, що внутрішня, деривація виявляє себе при встановленні відношень мотиваційної залежності не тільки між семемами багатозначних лексем, але й певними грамемами багатозначних словоформ, морфем.

Як засвідчує викладене, прихована граматика в трактуванні С. Кацнельсона та деяких інших мовознавців стосується граматичної та лексичної полісемії, зокрема лексико-семантичної деривації, результати якої традиційно розглядаються у лексикології або ж у словотворі при виділенні лексико-семантичного способу. Зауважимо, що в слові, яке функціонує як номінально-комунікативна величина і водночас як одиниця граматичної будови мови, його лексична і граматична семантика становлять органічну єдність. Цей взаємозв’язок

стосується також лексико-семантичної та граматичної варіантності слів. Наприклад, дієслово *забалакати*, означаючи “*почати говорити*”, виражає ознаку починальності (**Жінка забалакала до розгніваного чоловіка**). Реалізація іншого ЛСВ “*сторонніми розмовами відвернути увагу співбесідника від чогось*” доповнюється вже ознакою досягнення результативності дії (**Щоб уникнути сварки, жінка намагалась забалакати розгніваного чоловіка**).

Враховуючи те, що при дослідженні імпліцитності важливо в плані синхронії простежувати подібні випадки відповідності між лексичними семемами та граматичними компонентами семантики слів, ми все-таки не вважаємо за доцільне послуговуватися поняттям прихованої граматики при аналізі імпліцитної лексико-семантичної деривації. Адже з погляду усталеності мовознавчого терміновжитку, подібне використання привносить у словосполучення “прихована граMATИКА” момент своєрідної образності, бо за його допомогою окреслюються уже не власне граматична імпліцитність, а факти прихованих дериваційних перетворень у семантичній структурі одиниць лексичного рівня. Тому елементи прихованої граматики ми вбачаємо лише при встановленні семантичної залежності, яка спостерігається при полісемії граматичного характеру.

Крім того, і терміносполучення “семантична деривація” у мовознавчих працях подекуди наповнюється досить відмінним змістом, що викликає необхідність деякого уточнення. Так, ми вважаємо за можливе вживати згадане терміносполучення з широким значенням, тобто охоплювати ним імпліцитне дериваційне перетворення семантики будь-яких знакових лінгвоодиниць, а не лише лексичних. У зв’язку з цим при потребі варто розрізняти різновиди семантичної деривації, або семодеривації, виділяючи, наприклад, лексичну, фраземну, граматичну тощо семодеривацію залежно від рівневого статусу відповідних мовних величин.

Отже, прихована чи імпліцитна граMATИКА, насамперед, простежується у наявності криптотипів та знаходить своє відбиття у явищах граматичної семодеривації. У цьому плані привертають увагу принципи побудови імпліцитної морфології, запропоновані О. Соколовим у монографії “*Основи імпліцитної морфології російської мови*” [9]. Зміст імпліцитної морфології, на думку мовознавця, стосується сфери прихованої семантичної деривації, яка супроводжується особливостями сполучуваності на синтаксичному та лексичному рівнях та відбивається у властивостях внутрішньої валентності слова. Практично елементи прихованої морфології російської мови знаходять відбиття у явищах граматичної полісемії, омонімії, а також енантіосемії певних класів слів [9, 6–7]. Як зауважує сам мовознавець, основи імпліцитної морфології ще недостатньо визначені, а визнання її існування поряд із експліцитною в російській мові певною мірою належить до дискусійних. Додамо, що засади прихованої морфології вимагають всебічного теоретичного осмислення, а також апробації у сфері аналізу різних мов, зокрема й української. Все це, зрозуміло, потребує окремого спеціального висвітлення.

Узагальнюючи ж розгляд ПСК, необхідно вказати на те, що криптотипи становлять собою приховані категорійні значення, які не отримують експліцитного морфологічного вираження, але впливають на побудову висловлювань, їх розуміння. Вони домислюються, встановлюються через посередництво семантики лексичних одиниць і простежуються у формально-змістовій структурі синтаксичних величин, а тому є проявом імпліцитності міжрівневого характеру. Механізми, що лежать в основі такого домислювання, яке найчастіше не усвідомлюється мовцями, пов’язані з мовною категоризацією. Вона обов’язково супроводжує пізнання реальних предметів, їх ознак. Якщо наслідки категоризації у мові морфологізуються, то вони виражаються за допомогою спеціальних морфемних маркерів. Коли ж категорійна семантика домислюється без подібного експліцитного підтримування, то вона маніфестується у синтаксичній сполучуваності слів, які містять семантичні компоненти, що дають змогу визначити належність лексичних складників висловлювання до певних понятійних класів. Криптотипам властива повна прихованість на морфологічному рівні, хоча функціонально вони можуть співвідноситися з певними граматичними значеннями (наприклад, “*істот*” чи “*неістот*”), спеціальними морфемними показниками. Приховані семантичні категорії — це сфера комунікативної граматики, того її аспекту, який деякими сучасними лінгвістами визначається як імпліцитна морфологія.

Література

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. — Л.: Наука, 1986. — 239 с.
2. Бацевич Ф.С. Функціональна типологія прихованих семантичних категорій дієслівної дії // Мовознавство. — 1990. — № 5. — С. 24-29.
3. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. — Л.: Наука, 1978. — 175 с.
4. Булыгина Т.В. Грамматические и семантические категории и их связи // Аспекты семантических исследований. — М.: Наука, 1980. — С. 320-343.
5. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. — Л.: Наука, 1986. — 299 с.
6. Кацнельсон С.Д. “Скрытая грамматика” и формы ее обнаружения // Типология языка и речевое мышление. — Л.: Наука, 1972. — С. 78-94.
7. Потехня А.А. Из записок по русской грамматике. — М.: Гос. уч.-пед. изд-во МП РСФСР, 1958. — Т. 1-2. — 536 с.
8. Ревзин И.И. Скрытые категории в грамматике и словообразовании современного немецкого языка // Вопросы романо-германской филологии: Сб. научн. тр. гос. пед. ин-та иностранных языков им. М. Тореза. — М., 1975. — Вып. 91. — С. 166-171.
9. Соколов О.М. Основы имплицитной морфологии русского языка. — М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. — 204 с.
10. Сучасна українська мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1969. — 584 с.
11. Сучасна українська мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1972. — 516 с.
12. Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.П. Ярцева. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — 686 с.
13. Koschmieder E. Beitrage zur allgemeinen Syntax. — Heidelberg: Winter, 1965. — 224 s.

Lilia Nevidoms'ka. Implicit Information in the Field of Grammar: Concept of Kryptotypes. In the article the problems of manifestation and functioning of concealed semantic categories as an example of implicit disposal information expression are analysed. The main attention is concentrated on the mechanisms of kryptotype conjecture by the language speakers. The essence of “concealed grammar” notion is considered, specifically its connection with semantic derivation phenomenon.

Тетяна Петрик

Синтагматичні властивості ергативних дієслів у сучасній англійській мові (НА МАТЕРІАЛІ ВІДАД'ЄКТИВНИХ ДІЄСЛІВ З СУФІКСОМ “-EN”)

Категорія ергативності до середини ХХ ст. була об'єктом дослідження лише в мовах так званої ергативної типології — у тибетсько-кавказьких. З кінця 60-х років ХХ ст. увагу лінгвістів привернула специфіка реалізації цього явища і в мовах номінативного типу, зокрема, в англійській. Термін “ергативний” у “Лінгвістичному енциклопедичному словнику” за редакцією В.Н. Ярцевої [4] визначається як похідний від грецького *ergates* — “виконавець, діюча особа” і використовується для позначення типології мови, яка орієнтується на семантичне протиставлення не суб'єкта та об'єкта, а так званого агента (виконавця дії) та фактита (носія дії).

Дослідник Р. Діксон [10, 4-5] вважає, що англійська мова виявляє ознаки ергативності, якщо на певному рівні S трактується як О і відрізняється від А (де S підмет — нетранзитивного речення, А — підмет транзитивного речення, О — додаток транзитивного речення). Він виділяє ергативність на трьох рівнях—морфологічному, синтаксичному, мовленнєвому, зазначаючи, що синтаксичний тип ергативності зустрічається значно рідше, ніж морфологічний. Однак терміни “ергативний”, “ергативність” можуть мати й інше, досить відмінне від попередніх, вживання. Р. Діксон зазначає, що термін “ергативний” може використовуватися також у сфері лексики.

У деяких мовах, зокрема, в англійській, поділ дієслів на транзитивні та нетранзитивні не утворює двох абсолютно відмежованих один від одного класів, а створює можливість існування амбі-транзитивних дієслів, тобто таких, які можуть бути вжиті як транзитивне, так і

нетранзитивно. Амбі-транзитивні дієслова поділяються на два класи: а) ті, в яких $S=A$, як, наприклад, у реченнях *He is reading a book / he is reading*; б) ті, в яких $S=O$. Наприклад: *He loosened the rope / the rope loosened* [10, 6].

Другий підтип амбі-транзитивних дієслів виявляє властивості, за якими Дж.М. Сінклер [19, 156] відносить їх до класу ергативних. Ці властивості полягають у тому, що у ролі додатка при транзитивному вживанні дієслова може виступати та ж лексема, що й у ролі підмета при його нетранзитивному вживанні. В англійській мові є значна кількість (456 одиниць) ергативних дієслів, однак цей факт не дає підстави вважати англійську мову ергативною. Навпаки, англійська мова — це мова з чітко вираженим номінативним ладом, тобто вона є номінативною як на морфологічному, так і на синтаксичному рівні, хоча деякі лексеми є ергативними. До них належать відадієктивні дієслова з суфіксом “-en”.

При дослідженні синтаксичних особливостей цих дієслів використовувалося поняття синтаксичних валентностей (облігаторних та факультативних), або синтаксем (за термінологією А.М. Мухіна) [6].

Для обидвох варіантів синтаксичної реалізації ергативних дієслів (транзитивного та нетранзитивного) облігаторною є лівостороння валентність, тобто наявність підмета. При транзитивному вживанні у більшості випадків підмет позначає особу, звичайно людину. Дія тоді носить активний характер (виконується навмисно), залежить від волі особи, яка її виконує. На глибинному рівні, таким чином, присутня семантична валентність “агенс” (жива особа, активний виконавець цілеспрямованої дії) [5, 1].

He's blackened her eye and knocked her down the stairs, and once, he broke her arm [11, 188].

У переважній більшості випадків така семантична валентність співвідноситься з підметом, однак тут можна помітити й інші залежності.

Наприклад, дієслова емоційного та фізичного впливу на живий об'єкт та ряд інших будують речення, в яких у ролі підмета виступає абстрактний іменник, герундій чи інфінітивний зворот ($\approx 12\%$ з 206 випадків слововживань) або анафоричний займенник “*it*” (“*this*”) (4%) чи “*which*” (1%).

... he makes money and has more of everything than I, and to see him humiliated — crushed — saddened me [9, 252]. *This wakened Wladislaw* [14, 345].

Ряд дієслів, утворених від якісних прикметників, виражають зміну якості, яка може мати різну градацію. Це значення не впливає з семантики самих дієслів, тому кваліфікативна семантична валентність “ступінь” не є облігаторною, а факультативною. На синтаксичному рівні ця семантична валентність виявляється у вигляді факультативного синтаксичного елемента — обставини, вираженої абстрактним іменником з прийменником “*to*”.

The cold had flushed her hale pale, face brightened her lips to pulsing color [5, 17].

У своєму транзитивному вживанні ергативні дієслова мають сему каузативності, тобто утворюють каузативні ситуації, характерною ознакою яких є наявність у них щонайменше двох актантів, які перебувають у причинно-наслідкових зв'язках, тобто зв'язках каузації. Один із актантів — це каузуючий член конструкції (той, який виявляє вплив), а другий — казуваний (той, який зазнає впливу та набуває певних змін у результаті). Отже, вжиті транзитивне, ергативні дієслова відносяться до так званих “відкритих” дієслів, тобто таких, які вимагають, крім підмета, ще й заповнення правосторонньої позиції.

Обов'язковою валентністю всіх ергативних дієслів у транзитивному вживанні є лівостороння з підметом та правостороння з прямим додатком.

Якщо у функції підмета транзитивного речення у більшості випадків вживається іменник-антропонім, то серед засобів вираження додатка спостерігається велике різноманіття, тому що об'єктом каузуючої дії може бути як особа, так і предмет, тобто все, що зазнає змін, які йдуть від спонукальної дії суб'єкта. Тут тип об'єкта знаходиться у прямій залежності від групи дієслова.

Оскільки об'єкт ергативного дієслова при транзитивному вживанні є його суб'єктом при нетранзитивній реалізації в реченні цього дієслова, то для суб'єкта нетранзитивної дії також буде характерною різноманітність засобів вираження. Слід зазначити, що якщо у семантиці додатка реалізується сема “пацієнс” (тобто предмет чи особа, що піддається впливу і в результаті зазнає змін), то у семантиці підмета, де ергативне дієслово вжите нетранзитивно,

реалізується сема “носій стану” (предмет чи особа, що в результаті впливу перейшли у новий фізичний стан), сема “носій якості” (предмет чи особа, що отримали в результаті вказаного впливу нову якість, тобто певні зовнішні характеристики), або сема “експерієнсив” (носій фізіологічного або психологічного стану).

1. *I my self **harden** into a person that I hardly notice* [15, 157] — (*I* — експерієнсив).

2. *The sky **brightens**. The first ray of sun* [22, 42] — (*the sky* — носій якості).

3. *They **would brighten up** my life* [22, 394] — (*my life* — патієнс).

Для полегшення аналізу валентних характеристик всі ергативні дієслова з суфіксом “-en” можна класифікувати за двома групами, які включають ряд підгруп. До першої групи належать дієслова, які викликають зміну властивостей та характеристик предметів, тобто чогось зовнішнього. Підгрупами цієї групи дієслів є такі:

1) зміна розмірів (*to broaden, to deepen, to lengthen, to heighten, to shorten, to widen*);

2) зміна форми (*to flatten, to coarsen, to roughen, to sharpen, to smoothen, to straighten, to steepen*);

3) зміна початкового об’єму чи інтенсивності (*to lessen, to loosen, to louden, to quieten, to quicken, to slacken*);

4) зміна зовнішнього вигляду (*to blacken, to brighten, to darken, to fasten, to lighten, to redden, to smarten, to whiten*).

Другу групу становлять дієслова, які спричинюють зміну стану об’єкта, тобто його внутрішні характеристики. Їх, у свою чергу, можна поділити на такі підгрупи:

1) зміна внутрішнього матеріального стану об’єкта (*to cheapen, to dampen, to fatten, to harden, to soften, to sweeten, to thicken, to worsen*);

2) дієслова психологічного та інтелектуального впливу (*to liven, to sadden*);

3) зміна фізичного стану людини (*to awaken, to sicken, to waken, to weaken, to strengthen*);

4) зміна фізичного стану частини людського тіла (*to stiffen, to slacken*).

Деякі дієслова (“*to slacken*”, “*to lighten*”) завдяки своїй здатності приймати у ролі додатка іменники, що виражають різноманітні поняття, можуть бути віднесені до кількох підгруп одночасно.

Дієслова, які означають зміну розмірів чи форми, вживаються транзитивно з додатками-іменниками (займенниками), які або позначають конкретні неживі предмети, або вживаються не в своєму конкретному, а в переносному значенні і сполучаються з абстрактними іменниками. В нетранзитивному вживанні ці ж лексеми виступають підметом.

*The twilight **deepened*** [24, 345]. *Would I come to the housewarming and say a few words, in order **to deepen** the feeling of this happy occasion?* [14, 60].

З дієсловами, які вказують на зміну початкового об’єму чи інтенсивності, додаток, виражений іменником чи займенником, означає або конкретний неживий предмет, або абстрактне поняття типу “pace, steps, movement”.

*He **loosened** the collar of his skir* [24, 216]. *Someone deliberately **loosened** it* [16, 26]. *Berson **quickened** his steps to see what urged this disfigured sprinter to such speed* [14, 17]. ... *Stefan was called in for a personal talk with the commandant, who wanted advice on how to **strengthen** morale in the company* ... [14, 359].

З дієсловами, що мають сему “зміна зовнішнього вигляду”, у ролі додатка виступають іменники чи займенники, що означають неживі предмети, абстрактні поняття або частини людського тіла.

... *but after he **had blackened** her eyes and threatened her child, she no longer made any claims on him* [11, 175]. *Skylights **brightened** the windowless room* [16, 21]. *Madame Dugrand’s blue eyes **brightened*** [16, 20]. — *They ‘mind me now of him that **blackened** my life* [24, 35].

Дієслова зміни внутрішнього стану об’єкта приймають у ролі додатка іменники, що означають як живі істоти, так і неживі предмети, абстрактні поняття і частини людського тіла.

*Draperies and hangings **softened** the atmosphere, ...* [24, 350]. *The cold wind made her white skin rough and **hardened** the nipples of her breasts* [9, 150]. *What makes me uncomfortable here is ... a feeling that he **is cheapening** himself* [14, 402]. ... *he put down a hand to waken Rachel.* [14, 333].

За даними вибірки, що становить 206 прикладів слововживань з 5000 сторінок англійської та американської художньої прози ХХ ст., слід відмітити дієслова “*to brighten*”

(9 %), “to straighten” (9 %), “to waken” (5 %), “to awaken” (5 %), “to loosen” (5 %) “to tighten” (8 %), “to sharpen” (5 %) є найчастотнішими щодо вжитку.

Кількісне співвідношення випадків транзитивного та нетранзитивного вживання — 115 : 91 свідчить, що нетранзитивні значення, які розвинулися як вторинні від транзитивних, менш частотні. На основі як транзитивних, так і нетранзитивних значень розвинулися дієслівні форми дієприкметника теперішнього та минулого часів, герундія. За даними нашої вибірки форма дієприкметника минулого часу зустрічалася нам у 12 дієслів, форма дієприкметника теперішнього часу — у 10 дієслів, герундія — у 7. Рідко вживаними є дієприкметники минулого часу, які зустрічаються як в перфектній формі дієслова, так і самостійно в ролі означення і становлять 48 % випадків вживання неособових форм дієслова.

As the girl walked swiftly away through the thickening dusk of the evening, ... [24, 125].

As always, he had before him a ruled memorandum pad and four or five freshly sharpened pencils [14, 476]. *N.d. — My friends did speak of a noticeable softening* [14, 333]. *Menkes was churlish about being wakened out of a deep sleep ...* [14, 363].

Ергативні дієслова не є кінцевим етапом словотворення. Серед нечислених похідних є іменники (з суфіксами *-er* та *-ing*), класифікативні та кваліфікативні прикметники та прислівники [20].

The corridors and this room swelled sickeningly of excrement [14, 351].

Узагальнюючи синтаксичні особливості від ад'єктивних дієслів на *-en*, слід зазначити, що для всіх згаданих вище груп дієслів характерна наявність двох облігаторних валентностей в транзитивному вживанні, і одній — у нетранзитивному. Отже, в реченні з транзитивним дієсловом структурна модель матиме вигляд S-V-O', (де S — підмет, O' — прямий додаток, V — присудок, виражений дієсловом), а структурна модель нетранзитивного вживання виглядатиме S — V.

Ергативні дієслова є не лише засобом вираження ергативності в англійській мові. Вони входять до складу поля транзитивності як елементи синтаксичної ефективної транзитивності [7]. Цей факт автоматично відносить ергативні дієслова (у транзитивному вживанні) до засобів вираження каузативності в англійській мові, тобто ергативні дієслова розташовані на перетині кількох лінгвістичних множин (полів): ергативності, транзитивності, каузативності.

Література

1. Бортничук Е.Н., Василенко І.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. — Киев, 1988.
2. Карашук П.М. Словообразование английского языка. — М., 1977.
3. Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. — М., 1973.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой — М.: Сов. энци-ия, 1990.
5. Милопина В.Д. Синтаксические и семантические структуры предложений, формируемых английскими каузативными глаголами отадъективного характера: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980.
6. Мухин А.Н. Синтаксический анализ и проблема уровней языка. — Л.: Наука, 1980.
7. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения: Семантическая грамматика. — М., 1981.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.
9. Cheever J. Selected Short Stories. — Moscow, 1980.
10. Dixon R.M.W. Studies in ergativity (Introduction). Studies in ergativity / Ed. by R.M.W. Dixon. — Amsterdam etc.: North Holland, 1991. — VII.
11. Flagg F. Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe. — Mc Graw-Hill Book Company, 1987.
12. Fontenelle T., Vanandroye J. Retrieving ergative verbs from a lexical data base // Journal of the Dictionary Society of North America. — New York, 1989. — № 1. — P. 11-39.
13. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. — London: Arnold, 1985.
14. Hersey J. The Wall. Hamish Hamilton. — London, 1950.
15. Karr M. The Liar's Club. — Penguin Books, 1995.
16. Keene C. Nancy Drew. The Nutwaker Ballet Mystery. — A Minstrel Book, 1992.

17. A New English Dictionary on Historical Principles. — Oxford: At the Clarendon Press, 1888. — 1931.
18. Quirk R., Greenbaum S., Leech G.N., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. — London: Longman, 1985.
19. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar. — London: Collins, 1992.
20. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Language Dictionary. — London: Collins, 1992.
21. Sinclair J., Francis G. I Bet He Drinks Carling Black Label: A Riposte to Owen on Corpus Grammar // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 190-200.
22. Stone I. Depth of Glory. — Garden City, New York: Doubleday & Company Inc., 1985.
23. Stubbs M. Grammar, Text and Ideology: Computer-assisted Methods in the Linguistics of Representation // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 201-223.
24. Wright H.B. The Shepherd of the Hills. — New York: A.L. Bart Company, 1907.

Tetyana Petryk. Syntagmatic Peculiarities of the Modern English Ergatives. English verbs with the suffix “-en” belong to the class of ambi-transitive verbs constructing two types of sentences: transitive and intransitive. English ergatives are elements of the sub-class, where S=O (S-intransitive subject, O-transitive object). By their semantics they are classified into two groups: according to the change in their outer or inner characteristics. Ergatives have forms of Participle I, Participle II and Gerund as well as derivatives (nouns, adjectives and adverbs) though the latter are not frequent in usage.

Михайло Попович

Чому латинський займенник став французьким артиклем?

Лінгвістична природа французького артикля настільки глибоко і ґрунтовно досліджена, що винесене у заголовок запитання може тільки подивувати мовознавців, знайомих з працями таких авторитетних вчених, як Р. Грасері [1], Ф. Брюно [2], Г. Гійом [3], Г. Івон [4], Е. Пішон [5], Р.Г. Піотровський [6] та багато інших, погляди котрих стали класичними у романському мовознавстві з цього питання. Не сповідуючи наукового нігілізму і не претендуючи на незаперечну істину, ми хочемо висловити деякі міркування гіпотетичного характеру з питання, на яке історична наука, як нам видається, не звернула належної уваги. Йдеться про причини появи артикля у французькій мові, про ті чинники лінгвістичного чи нелінгвістичного характеру, які сприяли тому, що латинський вказівний займенник ILLE та кількісний числівник UNUS трансформувалися у якісно новий елемент граматичної системи, тобто стали артиклями.

Для початку уточнимо наше розуміння поняття “причина” у цьому випадку, чи не слід під нею розуміти ті лінгвістичні процеси, які започаткували і сприяли переходу відповідних лексичних одиниць з латинської мови у французький артикль.

У вступній частині до своєї багатотомної праці з історії французької мови Ф. Брюно [2, VII] зауважив, що в основі мовних змін лежать фонетичні процеси. Бо саме зміна природи латинського наголосу, який із тонічного, музикального став силовим, мала вирішальне значення для подальшої долі латинської мови: вона започаткувала її еволюцію в напрямку романських наріч [2, 65].

Ця обставина, звичайно, не могла не позначитися і на долі займенника ILLE який, як засвідчують документовані лінгвістичні джерела, поступово втратив свою фонетичну і структурну цілісність (синкопа одного складу), семантичну автономність (ослаблення лексичного значення), функціональну динаміку (закріпився у пропозиції до іменника) і врешті-решт набув нового лінгвістичного статусу — трансформувався в означений артикль. Отже, можна вважати, що поява артиклів у французькій мові, головню означеного, започаткована, а разом з тим і спричинена зміною природи наголосу у латинській мові та викликаними цією зміною процесами трансформації латинської граматичної системи у романську.

Важко не погодитися з такою думкою, тим більше, що вона є основоположною у лінгвістичних працях, присвячених історії походження французького артикля. Проте таке бачення генезису французького артикля, при всій своїй ортодоксальності, є до певної міри спрощеним і однобічним. Бо фактично тут пояснюється не причина появи цього граматичного

явища, а вибір і еволюція певної граматичної форми його вираження, що само по собі могло бути простою випадковістю.

І хоча з точки зору філософії форма і зміст вважаються взаємоінтегрованими категоріями, вони разом з тим є різними філософськими сутностями. Більше того, саме зміст визначає природу своєї форми. Отже, те, що граматична форма латинського займенника *ILLE* чи кількісного числівника *UNUS* поступово перейшли у граматичну форму артикля, ніяким чином не відповідає на питання, що зумовило потребу подібної трансформації, які рушійні сили лежать у її витоках. Тому питання, чому певні лексичні одиниці конкретного семантичного значення і граматичної функції не тільки змінили свій граматичний статус, але й породили якісно нову структурну ланку морфологічної системи, якої не було у мові попереднику, залишається до цього часу практично невирішеним.

Суть сформульованої проблеми стане більш очевидною і зрозумілою, якщо взяти до уваги ту обставину, що процеси, які відбувалися в протороманській період із вказівним займенником *ILLE* на шляху його еволюції в артикль, не були унікальними в історії розвитку мов, властивими винятково романським мовам. Цікавою в цьому відношенні є історія слов'янських мов, де чітко прослідковуються протоартиклеві тенденції подібні до тих, що мали місце у народній латині, і які привели в кінцевому підсумку до появи романського артикля. Нагадаємо основні моменти цього процесу, скориставшись дослідженнями Р.Г. Пітровського [6–7], і проілюструємо їх слов'янським мовним матеріалом XVII ст., бо саме на цей час припадає, на думку ряду авторів [8, 42–48; 9, 20], найбільш регулярно вживання займенників-протоартиклів.

1. Наявність у граматичній системі синонімічних форм вказівних займенників, вживання яких диференціюється за семантичною ознакою “близький” — “далекий”. Латинська мова: *his, iste, ipse, ille*; давньоруська мова: *сей, тот, оный*.

2. Займенникове оформлення імені має на меті виділити відомий для співрозмовників предмет мовлення.

(I) “*Бысть же во граде том некто волхв (...). Гостинник и жена его (...) призывают тайно волхва онаго, хотяще уведати о него, какова скорбь приключися юноши. Волхв же оный*”...

3. Переважне вживання цих займенників перед тематичним суб'єктом, вираженим іменником конкретної семантики, а в подальшому поширення їх вживання і на іменники абстрактної семантики, які до того ж не є тематичними суб'єктами твору. В “Повести о Савве Грудцьне”, наприклад, із 123 випадків вживання зазначених займенників у ролі детермінатива іменника, тільки у 19 випадках вони супроводжують іменники абстрактного значення, причому у всіх дев'ятнадцяти вживаннях вони мають чітко виражену анафоричну роль. А із 74 вживань займенника “*оный*” 33 реферують до двох головних персонажів — Савви Грудцина і його коханки, що засвідчує їх високу тематичну частотність.

4. Плеонастичне вживання перед іменником-підметом чи додатком /I/ “*Жена же она вскоре посылает ко храму ...*”

/I/ “*Той же юноша Савва ...*”

5. Можливість вживання у препозиції і у постпозиції до іменника.

/I/ “*Савва же отличался мало от беса и притеча ко старцу онаго*”.

/II/ “*Юноша же всегда оставль святого онаго старца ...*”

6. Використання підсилювально-видільних часток і поява ослаблених (редукованих) форм у препозиції до іменника.

/I/ “*Богобоязливый же он муж Бажен Второй ...*”

/II/ “*Безумный же он юноша ...*”

/III/ “*Бе бо церей той лето совершен сый ...*”

7. Вживання у ролі антицедента підрядного речення.

/I/ “*Не знаешь ли сего лукавого старца, яко многих погубляет*”.

/II/ “*... показуя ему богоотметное оно писмо, яже даде ему Савва ...*”.

Зважаючи на майже повну функціональну подібність латинських і давньоруських демонстративів у плані структурно-семантичного оформлення детермінованих ними іменників, можна було б сподіватися, що у новослов'янських мовах, подібно до романських, сформується

категорія артикля. Проте логіка розвитку латинських займенників не відтворилася на матеріалі слов'янських мов, за винятком болгарської, де вказівний займенник “*тот*” започаткував означений артикль. Всі інші слов'янські мови відхилилися від загальної індоєвропейської тенденції переходу вказівного займенника у категорію артикля.

Таке відхилення від установленної і неодноразово підтвердженої багатьма авторами [3; 10; 11, 161] лінгвістичної закономірності становить певний науковий інтерес у плані дослідження історії становлення категорії артикля у різних мовах. Вона засвідчує, що еволюція демонстративів у напрямку зародження артикля є необхідною, але в цілому недостатньою умовою його формування як граматичного елемента. Окрім цього існують, очевидно, ще якісь чинники, які доводять цю еволюцію до її логічного завершення, тобто до становлення артикля як окремої граматичної категорії. Яка ж природа цих чинників? Відповісти на поставлене питання — це означає пояснити причину генезису артикля у французькій мові.

Нам невідомі наукові праці, які б розглядали історію появи артикля під зазначеним кутом зору. А окремі висловлювання з цього питання засвідчують, що в історії мовознавства існує декілька поглядів на вказану проблему, теоретичне обґрунтування яких лежить у чотирьох площинах мовознавчої науки: 1) лінгвістичної прагматики; 2) психолінгвістики; 3) внутрішньої лінгвістики; 4) соціолінгвістики.

Хронологічно прагматичний підхід до пояснення причин походження артикля випереджує три інші. Вчені, що виходять із прагматичних міркувань, вбачають першопричину появи артикля у потребі виділити предмет мовлення, вирізнити його як окрему сутність серед багатьох йому споріднених. У процесі спілкування люди намагаються позначати предмети оточуючого їх світу ясно і точно, тому причину походження артикля слід шукати саме в такому намаганні і вживанні, писав ще у минулому столітті французький мовознавець Ж. Бюргі [12, 45]. Висловлена точка зору є характерною в тій чи іншій мірі для більшості праць, присвячених проблемі походження артикля.

Прихильники психологічної точки зору вважають, що головною причиною зародження артикля є усвідомлення мовним колективом відмінності, що існує між значенням імені у мові (nom en naissance) та мовленні. Саме тому, що ці два номінативні стани слова почали сприйматися мислячим суб'єктом як різні, постала необхідність у лінгвістичному символі, тобто артиклі, який би формально зафіксував цю різницю [3, 90]. Але це стається тільки на певному етапі розвитку мови і при певних умовах. Такий артиклоїдний стан у мові настає в результаті тісної взаємодії двох факторів: лінгвістичного і психологічного. Перший відображається у структурних змінах граматичної системи, а другий проявляється у психології мислення носіїв мови, які починають оперувати “чистими поняттями” [3, 90]. Подібний напрямок розвитку мови вважається “привілегією”, властивою тільки окремим, найбільш розвиненим мовам [1, 285].

Ряд мовознавців пов'язують появу артикля з аналітичним укладом мови, а саме із зникненням категорії відмінювання та фіксованим порядком іменних частин мови у структурі речення. Іншими словами, зародження категорії артикля виводиться із структурних особливостей мовної системи та граматичних принципів її практичної реалізації у мовленні [3, 87].

Що стосується соціолінгвістичного підходу до пояснення причин генезису артикля, то вважається, що в окремо взятій мові, артикль може з'явитися як елемент запозичення із іншої мовної системи. Така точка зору зустрічається, зокрема, у праці Ж. Вандрієса, який вважав, що артикль у слов'янських мовах (мається на увазі болгарську мову) з'явився під впливом німецької [11, 266].

Таким чином, у науковому обігу є чотири підходи до пояснення причин зародження категорії артикля як загальнолінгвістичного поняття, які, взаємопереплітаючись у інтерпретаціях різних авторів, служать теоретичною основою пояснення генетичної природи артиклів у кожній окремо взятій мові. Слід відзначити при цьому, що не всі складові цієї теорії є в однаковій мірі науково продуктивними, володіють рівноцінною експлікаційною силою. Слабкими ланками у ній можна вважати внутрілінгвістичний та психологічний підходи. В оцінці першого із них пошлемося на думку Б.А. Серебреникова, який аргументовано доводить, що аналітична будова мови сама по собі не може бути причиною появи артикля, бо цьому

суперечать, з одного боку, факт наявності артиклів у деяких синтетичних мовах (угорська, мордовська), а з іншого, відсутність артикля у деяких аналітичних мовах (авганська) [13, 118].

Що стосується другого підходу, психологічного, то його наукову ненадійність засвідчує факт існування артиклів у мовах народів, які знаходяться на різних ступенях суспільного розвитку, тобто досягли різного рівня ментальності, починаючи від мови античних греків і закінчуючи сучасними мовами острівних народів Полінезії [14, 14-26].

Отже, практично тільки два напрямки, а саме: прагматичний і соціолінгвістичний є методологічно надійними у поясненні причин генезису артикля. Дотримуючись цієї точки зору, ми водночас не можемо не погодитися з думкою Б.А. Серебренникова, що артикль є “результатом найрізноманітніших, інколи ледве помітних факторів” [13, 147], де слід враховувати характерні особливості окремо взятої мовної системи, її взаємозв’язок із іншими мовами тощо.

Що стосується конкретно французької мови, то ми схильні вважати, що генетичні корені артикля мають тут соціолінгвістичну природу, його поява у граматичній системі спричинена, на нашу думку, впливами кельтського субстрату. Зараз важко сказати, як саме цей вплив здійснювався, чи то шляхом творення за аналогією, чи то шляхом запозичення (успадкування), але його генеруюча участь відчувається у багатьох моментах. Звернемо увагу хоча б на найсуттєвіші з них.

Головним доказом у системі аргументації висловленого припущення може служити той факт, що артикль як елемент граматичної системи існував у кельтській мові, правильніше сказати, у новокельтських діалектах. Ми не маємо у своєму розпорядженні достовірних даних, які б засвідчували наявність артикля у гальському діалекті, який домінував на континенті, і який служив субстратною основою для романських мов. Тому змушені звернутися до генетично споріднених йому британських діалектів, які, за свідченням істориків мови, на рубежі нової ери були “майже ідентичні гальському” [15, 202].

Що стосується останніх, то достовірно відомо, що вони володіли розгорнутою парадигмою означених артиклів, які змінювалися за родами, числами й відмінками [16]. Серед основних граматичних форм значаться *in*, *ir*, *an*, *a* та інші. Поряд з ними вживалися й неозначені артиклі. У Бретонському діалекті, наприклад, у ролі неозначених артиклів значаться форми *un* і *uns* власне ті форми, які агестуються як неозначений артикль першою французькою граматикою, укладеною Ж. Пальсгравом [17].

Тут закономірно може постати питання хронології, чи не є процес формування романського артикля паралельним процесові становлення кельтського артикля, оскільки міграція британців на гальський континент завершилася у IV-VII ст. н.е., а надійні мовні джерела датуються тільки VIII ст. [15, 203], тобто століттям, коли завершується формування романської мови.

Спростувати подібну точку зору не складає ніяких труднощів. Бо з одного боку, нам відома точна дата укладення тексту Страсбурзької клятви Карла Лисого і Людовика Германського (842 р.), написаної романським наріччям, де немає ще жодного артикля, а з іншого боку, ми знаємо, що у британських діалектах існувала вже ціла парадигма артиклевих форм століттям раніше. Зазначена часова різниця, а також різниця в ступені розвитку цього граматичного явища у кельтських діалектах знімають всяку можливість обстоювати тезу можливого їх паралельного розвитку. Більше того, хронологію початкових відомостей про кельтський артикль можна “заглибити” ще на півтора-два століття, якщо взяти до уваги староірландську мову, в якій відомий французький кельтолог XIX ст. Арбуа де Жюбенвіль вбачав найбільш близьку мову до кельтської мови континенту [18, 21]. У граматичній системі староірландської мови, яка документується істориками мови вже від початку VI ст., реєструється дослідниками повна парадигма означеного артикля [15]. Отже, часовий пріоритет кельтського артикля стосовно романського не викликає сумніву і може вважатися доведеним фактом. А це дає вагомий підстави стверджувати, що французький артикль, як елемент граматичної системи, сформувався під безпосереднім впливом кельтських артиклів. Наявність артиклів у граматичній системі кельтського субстрату була, на наш погляд, якраз тим чинником, який довершив (не виключено, що і започаткував) еволюцію латинського займенника *ille* у романський артикль, довів її до логічного завершення — становлення категорії означеності / неозначеності. Цього не

сталось у слов'янських мовах, бо не було необхідної субстратної основи, яка б підтримала на принципах аналогії перехід займенників *тот, сей, оный* в категорію артикля.

Шляхи і форми впливу кельтської субстратної основи на формування французького артикля могли бути різними, але це вже інша тема дослідження, яка очікує свого висвітлення.

Література

1. Grasserie R. de la. De l'article (morphologie et syntaxe) // Memoires de la Societe de linguistique de Paris. — Paris, 1896. — Т. 9.
2. Brunot F. Histoire de la langue francaise des origines a 1900. — Paris, 1905. — Т. 1. — XXXVIII—547 p.
3. Guillaume G. Le probleme de l'article et sa solution dans la langue francaise. — Paris, 1919. — 318 p.
4. Yvon H. La notion d'article chez nos grammairiens // Le Francais moderne. — 1955. — № 3; 4; 1956. — № 1.
5. Damourette J., Pichon E. Des mots a la pensee. Essai de grammaire de la langue francaise. — Paris, 1911-1940. — Т. 6. — 743 p.
6. Пиотровский Р.Г. Формирование артикля в романских языках. — 1960. — 162 с.
7. Пиотровский Р.Г. О формировании определенного артикля в романских языках: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1956. — 29 с.
8. Новицкий Н.П. Категория несоотнесенности (соотносительности) в немецком языке и ее функционально-переводческие аналоги в белорусском языке: Дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 1975.
9. Racovita. C. L'article en russe. — P.: Librairie E.Droz. Bucuresti. — Institutul de linguistica romana. — 1939.
10. Москальская О.И. К вопросу о генезисе категории артикля // Труды. — МИНЯ. — М., 1945. — № 1. — С. 84.
11. Вандриес Ж. Язык. — М., 1937. — С. 161.
12. Burguy G. Grammaire de la langue d'oïl ou grammaire des dialectes francais aux XII et XIIIe s. — Berlin, 1896.
13. Серебrenников Б.А. Общие вопросы теории артикля и проблема семантики употребления артикля в древнегреческой языке: Дисс. ... д-ра филол. наук. — М., 1949.
14. Крамский И. К проблеме артикля в романских языках // Вопросы языкознания. — 1963. — № 4. — С. 14-26.
15. Кальгин В.П., Королев А.А. Введение в кельтскую филологию. — М., 1989.
16. Zeuss J.C. Grammatica celtica. — 1871. — LII-1115 p.
17. Palsgrav J. L'eclaircissement de la langue frangaise. — Paris, MDCCCLII. — 1136 p.
18. Arbois de Jubinville H. Les celtes et les langues celtiques. — P., 1882. — С. 21.

Myhaylo Popovych. Why did the Latin Pronoun Become the French Article? The research work deals with the reasons of the article appearance in the French language, with linguistic and non-linguistic factors which served the transformation of the transformation of the Latin Demonstrative Pronoun ILLE and Cardinal Number UNUS into the article.

Тетяна П'ятничка

Теперішній час в темпоральній системі англійської мови

Проблеми становлення та розвитку темпоральної системи, лексичного складу та граматичної структури темпоральних форм досліджували А. Корсаков, І. Іванова, В. Іванюк, О. Огоновська, В. Перлі, Т. Домброван, Т. Расторгуєва, Н. Медведєва, О. Ножніна, Т. Перминова, А. Акерлунд, Д. Болінжер, Д. Кристал, Г. Керм, Г. Гійом, Р. Якобсон, О. Есперсен, Дж. Міллінгтон-Ворд, А. Ота, Ф. Пальмер, Г. Юлдалл.

Одним з аспектів цієї проблеми є визначення статусу теперішнього часу. Це предмет довгих дискусій у філософії та мовознавстві, починаючи від античності і до наших днів. Б. Уорф висловлює цілком справедливе судження, що при аналізі свідомості людини ми знаходимо не минуле, теперішнє і майбутнє, а складний комплекс, який включає в себе всі ці поняття. У нашій свідомості поєднуються чуттєва і нечуттєва сторони сприйняття. Чуттєву

сторону — те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо, — ми можемо назвати the present (теперішнє), обширну уявну область пам'яті — the past (минуле), а область віри, інтуїції і невизначеності — the future (майбутнє), але і чуттєве сприйняття, і пам'ять, і передбачення — все це існує в нашій свідомості разом [23, 148].

У сучасній філологічній науці простежуємо різні погляди, котрі актуалізують зміст *теперішності*, або, за термінологією О. Тарасової, творять часову зону “*тепер*” [22, 50]. Більшість цих думок можна звести до кількох концепцій.

Концепція 1 — її представники вважають, що теперішності властиві дві складові — теперішність в широкому розумінні (епоха, століття) та теперішність як те, що пов'язане з моментом мовлення, тобто ця концепція базується на поєднанні двох доповнюючих один одного аспектів одного явища.

Дослідник Б. Чернюх, наприклад, розуміє теперішній час як вираження “сучасності” в широкому значенні слова. Це дозволяє, на його думку, звести два різновиди презенсу — актуальний і неактуальний — до спільного знаменника. Вважаючи основною функцією теперішнього часу вираження дії, що збігається з моментом мовлення, актуальний презенс, відповідно, позначає дію, яка збігається з моментом мовлення, а неактуальний — дію, яка, крім моменту мовлення, охоплює певні відрізки часу, що передують та слідує за ним [25, 47].

Аналогічні думки у руслі цієї концепції висловлює У. Булл. Він розрізняє миттєве та тривале теперішнє. Друге характеризується як часовий інтервал між певною подією А, яка згадується, і подією А', яка передбачається, перше — є актом встановлення відношення чи порядку, який визначає цей часовий інтервал [29, 41].

Концепція 2 — її представники наголошують на протяжності теперішнього.

Теперішній час кваліфіковано і достатньо аргументовано представлено у дисертації І. Бика. Сутність цієї концепції — наявність ознак певної тривалості теперішнього часу. Дослідник образно порівнює схему утворення області теперішнього часу з утворенням і поширенням концентричних кіл на поверхні води від кинутого каменя. “Камінь” (момент мовлення) викликає утворення хвиль, які поширюються у всі сторони (є відправною точкою області теперішнього часу і всієї категорії часу) [1, 14].

Дослідник К. Філіна також констатує ознаки тривалості, протяжності теперішнього, який включає момент мовлення як центр цього часового проміжку. При цьому наголошується, що моменту мовлення теж властива тривалість. Часові межі теперішності і моменту мовлення співпадають дуже рідко. У більшості випадків момент мовлення входить у теперішній час, складаючи якийсь його відрізок, і тільки частково співпадає з ним. Поняття *теперішнього* за своїм діапазоном ширше від поняття *моменту мовлення*, але обов'язково включає його [27, 7]. Таку думку висловлював ще Геракліт, який визначав теперішнє як тривалість з невизначеністю своїх меж. Цю тривалість М. Веденькова називає “часовою квантитативністю”, яка може бути зведена до нуля і розширена до безмежності [2, 35].

На думку О. Єсперсена, “зараз” означає проміжок часу із значною тривалістю, яка сильно змінюється в залежності від обставин [7, 302]. О. Смирницький зауважує, що межі області теперішнього часу можуть розширюватись і навіть взагалі зникати [20, 331].

Різна тривалість теперішнього є однією із властивостей прояву специфіки часу.

Концепція 3 — в її основі простежуємо думку про семантичну неоднорідність теперішнього часу.

Теперішність, згідно концепції Г. Гійома, семантично не є однорідним цілим, а утворюється переважно зі сполучення минулого і майбутнього. Цю особливість він розглядає як обов'язкову складову розуміння ним теперішнього часу. При цьому слід зазначити, що у свідомості того, хто говорить, теперішнє невіддільне від минулого і майбутнього, оскільки кожний теперішній момент його існування заповнений пам'яттю минулого, а в основі вчинків, які людина здійснює в теперішньому, лежить модель майбутнього [22, 50].

Ми цілком поділяємо досить слушні міркування Р. Зятковської про те, що теперішній час теоретично — це рухома грань між минулим і майбутнім, яку можна зобразити точкою на лінії часу; практично ж поняття теперішнього концентрує більш ширший відрізок часу [6, XI].

Дослідник Т. Барабаш частково модифікує концепцію Р. Зятковської, зазначаючи, що фізичне теперішнє — це точка поділу між минулим і майбутнім. Проте психологічно

теперішній час він інтерпретує не тільки як момент, що розділяє минуле і майбутнє, але як значно більший період, що захоплює частину минулого і майбутнього [27, 101].

Теоретичне осмислення визначених концепцій, а також аналіз фактологічного матеріалу дали нам можливість дійти висновку про більш адекватне тлумачення суті поняття теперішності представниками другої і третьої концепцій, зокрема, визначення таких його диференційних ознак, як тривалість та кореляції в напрямку минулого та майбутнього.

У науковій літературі існують різні думки стосовно об'єктивного, суб'єктивного чи суб'єктивно-об'єктивного характеру часових форм дієслова. О. Пешковський визначає чітку, абсолютну обмеженість суб'єктивного моменту, пов'язаного з вираженням відношень об'єктивної дійсності людиною [18]. На суб'єктивно-об'єктивний характер значення часових форм дієслова вказують О. Лосев, О. Старікова, Н. Медведева.

Ми вважаємо, що теперішній час як морфологічна категорія носить об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивний — тому, що основою лінгвістичної теперішності є реальний теперішній час об'єктивного світу, а суб'єктивний — тому, що йому властива перцептивність, тобто усвідомлення його людиною. Ставлячи об'єктивний фактор на перше місце, ми жодною мірою не зазначаємо його перевагу. На нашу думку, об'єктивне і суб'єктивне у цьому випадку є рівноправним цілим. Адже мовець, вживаючи ту чи іншу форму дієслова, не просто вказує чи називає об'єктивний час, він представляє його відповідно до мети своєї розмови, подає його для інших саме так, як вони мають його сприйняти. Спробуємо пояснити висловлену думку за допомогою прикладу.

He gave a warning snort just as a mounted figure rode out of the gorge.

"Your guide comes," the driver informed Nate unnecessarily.

"So I see." Hooking his thumbs in his belt, Nate eyed the approaching rider [41, 27].

У випадку де вжито *comes*, цілком можливі форми *is coming* чи *has come*, адже за контекстом зрозуміло, що з'явився провідник, якого чекали (*has come*) і він іде, наближається (*is coming*) до тих, хто його чекає в даний момент. Проте шофер, говорячи про цей факт, вибирає презентну форму *PI*, яка концентрує увагу іншого героя не на результаті приїзду чи процесі їзди необхідної людини, а лише на тому факті, що Нат вже має бути готовим до приїзду провідника і відразу ж діяти за його вказівками. Отже, як бачимо, вибір тієї чи іншої часової форми дієслова пов'язується не тільки з бажанням мовця вказати співрозмовнику, адресату саме той час, який він має на увазі, але і з бажанням впинути на адресата розмови.

Розглянемо поняття теперішності. На нашу думку, йому притаманна певна відносність. Ми вважаємо, що трактування цього поняття залежить від людини, обставин та конкретного підходу, оскільки те, що є теперішнім для одних людей чи за одних обставин, може залишатись теперішнім і для інших, а може перейти в сферу дії минулого.

Проаналізуємо приклад:

John Graham, rechristened John Rosewater in the Scilly Island, apparently found the mild climate and the new name congenial, for he remained there for the rest of his life, fathering seven sons and six daughters. He, too, is said to have been a poet, though none of his work survives. If we had some of his poems, they might explain to us what must remain a mystery, why a noble man would give up his good name and all the privileges it could mean, and be content to live as a simple farmer on an island far from the centers of wealth and power. I can make a guess, and it can never be more than a guess, that he was perhaps sickened by all the bloody things he saw when he fought at his brother's side. ... In the history of the Grahams, he is said to have been lost at sea while guarding Prince Charles [43, 142].

Фред Роузвотерз, герой твору К. Воннегута, читає манускрипт історії свого роду. У цьому випадку цікавим, на наш погляд, є вживання виділених граматичних форм. Їх можна розглядати в кількох планах. Якщо спостерігати з боку автора, який писав цей манускрипт, то теперішні форми передають презентні факти, що були дійсними на час написання твору, автор передає те, про що говорять очевидці. Коли ж ми розглянемо форми *is said* та *survives* з точки зору героя твору, який читає написане з плином великого проміжку часу і коли немає живих очевидців тих подій, про які йдеться мова, то вони будуть відносними, через те, що, очевидно, сприймаються Фредом як *was said* та *survived*.

Наведений вище приклад і подібні до нього дають нам підстави зауважити відносний характер презентності. Теперішньому більше, ніж іншим часовим поняттям, властиві специфічні риси та особливості, пов'язані з людською психікою чи емоційним відношенням людини до природи й інших людей, звідси — першорядне значення теперішнього як центрального виду часу в процесі внутрішньої логічної організації думки [22, 49].

Темпоральний план теперішнього включає в себе широкий діапазон функціонально-семантичних відтінків, починаючи від уявлення про мить (поштовх) і закінчуючи уявленням про об'ємні часові періоди (наш час, на сучасному етапі ...) або взагалі про позачасовість [5, 232].

Щодо основного поняття теперішності, то ми розглядаємо його під таким кутом зору:

- Теперішність у широкому розумінні цього слова або презентність постійної дії (те, що стало завжди — вічні істини, твердження, констатація факту).

1. *The Radley Place fascinated Dill. In spite of our warnings and explanations it drew him as the moon draws water, but drew him no nearer than the light-pole on the corner, a safe distance from the Radley gate* [40, 19].

2. *Money isn't always necessary to success* [37, 56].

3. *"That was the first wave," Westholme told them. "In a tsunami, the second one is always the biggest"* [42, 55].

- Теперішність цього моменту (те, що швидко переходить в минуле відносно моменту мовлення). У більшості випадків це приклади, що стосуються усного мовлення, які передаються монологами, діалогами чи полілогами як у розмові, так і у фіксованих текстах.

"You speak very good English," Julie exclaimed. "You look so Spanish".

"I am Spanish — I work at the hotel to learn English. I am eighteen. I can write English much better than I can speak it" [37, 20].

У розмові беруть участь дві дівчини, одна з них Джулі, а інша — службовець готелю. У цьому випадку ми розглядаємо теперішнє як рухому граць між минулим і майбутнім, тобто те, що говорить Джулі (момент її мовлення) у теперішньому, поступово відходить і відносно репліки працівниці готелю є вже в минулому.

- Теперішність розширена (поєднує часові сфери минулого і теперішнього та теперішнього і майбутнього).

Her father was saying, "There 'll be songs now to round off the evening.

See you later" [37, 30].

Аналізуючи наведений приклад, ми дійшли висновку, що граматична форма майбутнього часу є частково десемантизованою. Домінування футуральної форми обмежує прислівник *now*, який сприяє поширенню презентної часової площини на футуральну, тут відбувається своєрідна інтерференція часових площин теперішнього і майбутнього.

"What is this about fifty-seven grandchildren? I don't understand".

"That's how many women in Rosewater County claim you're the father of their children".

"This is crazy. This is — is impossible!"

"We can't prove it," said McAllister, "but Mushari has been going around the country, bribing people to say bad things about you. The baby thing started with Mary Moody. One day after Mushari was in town, she announced that you were the father of her twins" [43, 56].

Наведений приклад можна трактувати як прояв зв'язку минулого з теперішнім. Якщо в прикладі 1 поєднання двох часових сфер відбувається за рахунок маркера *now* та частково десемантизованої граматичної форми майбутнього часу, то в цьому випадку сама форма РРС, яка передає значення зв'язку з минулим, і, деякою мірою, контекст вказують на таке поєднання.

- Теперішність контекстуальна (те, що в текстовій структурі передається вживанням корелятивів *now, today, nowadays, at the present time, at this time, presently*).

1. *There was a waterlogged silence. The two uninsured plumbers, gay and lecherous moments before, were lifeless now* [43, 103].

Автор вживає маркер теперішнього часу для того, щоб виділити саме цей стан серед ряду описуваних, щоб акцентувати увагу читача на нову в часі якість на противагу існуючому раніше стану речей. Минуле оцінюється тут у співвідношенні з теперішнім.

2. *There was a picture of Norman Mushari, their lawyer. Mushari, now in business for himself, had acquired a fancy vest and massive gold watch chain* [43, 181].

3. *They turned in the direction of the sea through unaltered streets, and the influence of old things lay upon them* [39, 94].

4. *He would buy a War hut if there were any left and some poultry stock, and start a colony — the Bergfelds, the hair-dresser, and Henry Boddick. They could cut the timber in the coppice, and put up the fowl-houses for themselves. It would be growing food — a practical experiment in Foggartism! Fleur would laugh at him. But was there anything one could do nowadays that somebody couldn't do laugh at?* [38, 55].

У прикладах 1-4 переважають претеритальні форми часу, але, аналізуючи твір, у якому домінують такі форми в поєднанні з корелятами теперішності, важко стверджувати, що сюжетні події сприймаються як минулі, вони стають художнім теперішнім, свідком і учасником яких є читач.

Досліджуючи теперішній час, ми неминуче стикаємось із невід'ємною його складовою — **моментом мовлення** (ММ). ММ, за визначенням А. Загнітко, спільний критерій як для мовця, так і для адресата висловлювання, що є умовним позначенням теперішнього як реального, щодо якого всі події визначаються як такі, що належать до плану теперішнього / минулого / чи майбутнього [5, 228].

У лінгвістичних дослідженнях використовуються різні терміни для позначення точки первинного відліку: момент мовлення, період мовлення, час мовлення, об'єктивне теперішнє, момент повідомлення про дію, суб'єкт мовленнєвої дії. У загальноживаному терміні "момент мовлення" М. Перцов вбачає тіньову сторону, оскільки у звичайній мові слово "момент" співвідноситься швидше з дуже коротким відрізком часу або з таким, який є достатньо малим порівняно з іншими допустимими відрізками відповідного часового плану. Лінгвіст, згідно традиції, зберігає термін "**момент мовлення**", вилучаючи при цьому з його змісту компонент "миттєвості". Цей термін є досить частотним у використанні, він став своєрідним кліше. Одночасно М. Перцов вважає, що більш адекватним є термін "час даного мовлення" [17, 9].

Термін "момент мовлення", який традиційно використовується у лінгвістичній літературі, О. Надірова називає періодом мовлення, оскільки поняття "момент" передбачає неподільний часовий відрізок, а "період мовлення" передбачає цей поділ [12, 99]. Розуміння поняття про "момент мовлення" доповнює К. Городенська. Вона акцентує увагу на тому, що з **моментом мовлення** співвідносяться не самі стани та дії, які відбуваються в об'єктивній дійсності. З цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець, функція якого полягає у констатації об'єктивності дій та станів, що передують моменту мовлення або збігаються з ним, а також у висловленні своєї оцінки про реальність дії, яка відбудеться після моменту мовлення. Остання фаза не є обов'язковою: вона може відбутися і не відбутися [3, 41].

Як бачимо, у процесі демаркації категорії теперішнього часу особливої ваги набувають поняття "мовлення" і "мовець". Зауважимо, що в дослідженні ми дотримуємось такого розуміння згаданих понять. **Момент мовлення** — відрізок на темпоральній прямій, що корелює з категоріями минулого і майбутнього часу; актуалізує початок, момент і діапазон тривалості певного мовного акту. Основною, визначальною категорією при цьому є **категорія мовця**, яка є одночасно лінгвістична та екстралінгвістична, визначальна для актуалізації темпоральної семантики.

Аналіз вищевикладених думок і концепцій, теоретичні зіставлення і результати дослідження семантико-стилістичної функціональності форм теперішнього часу дали нам підстави для визначення у сучасній англійській мові поняття **теперішній час** — це морфологічна категорія, котра реалізує в структурі тексту / дискурсу ознаки актуальної дії. Їй властиві тривалість, семантична кореляція на темпоральній осі з іншими темпоральними категоріями, а також певні лінгвістичні маркери та ознаки, переважно морфологічного змісту. Отже, за своїм статусом теперішній час є центральною категорією темпоральної системи англійської мови, оскільки відіграє першорядне значення в процесі внутрішньої логічної організації думки.

Література

1. Бик І.С. Категорія футуральності в сучасній англійській мові та засоби її реалізації: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Львів, 1995. — 26 с.
2. Веденькова М.С. Презенс и момент речи // Некоторые вопросы романо-германской филологии. — Челябинск, 1969. — Вып. 4. — С. 47-59.
3. Городенська К. Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу // Мовознавство. — К.: Наукова думка, 1997. — № 1. — С. 39-42.
4. Домброван Т.И. Проблема грамматической классификации глагола в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1996. — 228 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. — Донецьк, 1996. — 437 с.
6. Зятковская Р.Г. Простое настоящее в системе временных форм английского глагола. Исторический очерк употребления: Дис. ... канд. филол. наук. — К., 1952. — 221 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 410 с.
8. Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке. — Л., 1961. — 200 с.
9. Иванюк В.Ю. Влияние семантики глагола на реализацию его категории времени в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1989. — 24 с.
10. Корсаков А.К. Употребление времен в английском языке. — К.: Вища школа, 1978. — 223 с.
11. Медведева Н.Ю. Комунікативно-прагматичні особливості часових форм англійського дієслова: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1992. — 183 с.
12. Надилова Е.П. О высказываниях с семантикой расширенного настоящего времени в русском языке // Функционально-семантические аспекты грамматики. Лингвистические исследования. — М., 1987. — 225 с.
13. Ножнина О.П. Функционально-семантическая категория темпоральности в научном филологическом тексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1989. — 17 с.
14. Огоновська В. О. Дієслівне заміщення в англійській мові. — Львів: Світ, 1991. — 125 с.
15. Перли В.Л. Present Perfect Continuous как видо-временная форма в современном английском языке. — Ленинград, 1958. — 27 с.
16. Перминова Т.А. Функционально-семантическое поле темпоральности в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1988. — 14 с.
17. Перцов Н.В. К проблеме инварианта грамматического значения // Вопросы языкознания. — М.: Наука, 1998. — № 1. — С. 3-25.
18. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. — М.: Высшая школа, 1956. — 108 с.
19. Расторгуева Т.А. Очерки по исторической грамматике английского языка. — М.: Высшая школа, 1989. — 160 с.
20. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. — М.: Высшая школа, 1959. — 440 с.
21. Старикова Е.Н., Медведева Н.Ю. К вопросу о прагматике грамматической категории Present Continuous Tense // Вестник Киевского Университета. Романо-германская филология. — К., 1990. — Вып. 24. — С. 50-53.
22. Тарасова Е.В. Время и темпоральность. — Харьков, 1992. — 136 с.
23. Уорф Б. О двух ошибочных воззрениях на речь, характеризующих систему естественной логики, о том, как слова и обычаи влияют на мышление // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1962. — № 2. — С. 78-94.
24. Филина К.В. Исследование презенса английского глагола: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1975. — 21 с.
25. Чернюх Б.В. Категорія виду і часу в дієслівній системі латинської мови: Дис. ... канд. філол. наук. — Львів, 1992. — 199 с.
26. Akerlund A. On the history of the definite tenses in English. — Cambridge, 1911. — 247 p.
27. Barabash T.A. A Guide to Better Grammar. — Moscow, 1975. — 288 p.
28. Bolinger D. More on the Present Tense in English. Language. — 1947. — XXIII. — P. 434-436.
29. Bull W.E. Time, Tense and the Verb. — Berkeley and Los Angeles: University of California Publications in Linguistics, 19. — 1960. — 219 p.
30. Crystal D. Specification and English Tenses. Journal of Linguistics. — Vol II. — № 1. — London, 1966. — P. 23-46.
31. Curme G.O. A Grammar of the English language. Parts of Speech and Accidence. — Boston, 1939. — 117 p.
32. Jacobson R. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. — Cambridge, 1957. — 205 p.
33. Millington-Word J. The Use of Tenses in English. — London: Longmans, 1954. — 158 p.

34. Ota A. Tense and Aspect of Present-Day American English. — Tokyo, 1969. — 178 p.
 35. Palmer F.R. A Linguistic Study of the English Verb. — London: Longmans, 1965. — 199 p.
 36. Uldall H.J. Notes on the English Tenses // English Language Teaching. — Vol. II. — 1948. — P. 122-153.
 37. Britt K. Hotel Jacarandas. — Bungay: The Chaucer Press, 1980. — 192 p.
 38. Galsworthy J.A. Modern Comedy. Book 2: The Silver Spoon. — Moscow: Progress Publishers, 1976. — 280 p.
 39. Kipling R. The Light that Failed. — Moscow: Progress Publishers, 1975. — 286 p.
 40. Lee H. To kill a Mocking Bird. — Kiev: Dnipro Publishers, 1977. — 344 p.
 41. Lovelace M. The Cowboy and the Cossack. — New York: Silhouette Books, 1995. — 256 p.
 42. Perrault E.G. The Twelfth Mile // Reader's Digest Condensed Books. — Canada: Published by The Reader's Digest Association LTD, 1980. — P. 7-137.
 43. Vonnegut K. God Blessed You, Mr. Rosewater. — New York: Published by Dell Publishing Co., Inc., 1973. — 192 p.

Tetyana Pyatnychka. The Present Tense in the Temporal System of the English Language. In the presented paper an attempt is made to find out the status of the present tense category in the temporal system of the English language. Various ideas, hypothesis, conceptions concerning this problem are investigated here and according to their main principles are systematized by the author into three general groups. The peculiarities, specific features of the notion of "present" are considered too. The article also deals with the problem of choosing the correct term for the identification of the starting point of speech.

Галина Салаган

Категорія пасиву у сучасній німецькій мові

У мовознавчих дослідженнях велика увага приділяється категорії пасиву. Традиційно-формальне тлумачення пасиву, яке виходить з морфологічної конструкції *werden + Part. II*, не здатне пояснити багатьох тенденцій, пов'язаних із розширенням формальних рамок пасиву і зарахуванням до числа пасивних цілого ряду мовних конструкцій.

Численні теорії, що базуються на ширшому розумінні пасиву, не виявляють одностайності у вивченні цієї проблеми. Визнання здобула концепція діатез, розроблена на основі типологічних досліджень петербурзьких учених [10; 11; 12; 13]. Основою цієї концепції є співвідношення одиниць синтаксичного і семантичного рівнів. Порушення відповідності синтаксичного підмета й агенса, згідно цієї концепції, становить спільну ознаку всіх пасивних конструкцій.

“У пасивних конструкціях ... суб'єкт не займає позиції підмета. У цьому випадку суб'єкт може або займати позицію якого-небудь іншого члена речення і тим самим позначатися лексично, або не займати позиції іншого члена речення і, таким чином, не позначатися у конструкції спеціальним членом речення” [13, 15].

Таке трактування пасиву є частково справедливим, однак, керуючись положенням про співпадання логіко-семантичного суб'єкта і синтаксичного підмета, неможливо визначити, до якого стану належать такі речення: *Das Kind ist wach. Das Buch liegt auf dem Tisch.*

Досліджуючи пасив у німецькій мові, ми використовуємо теоретичну концепцію функціонально-семантичного поля Бондарка [1; 2; 3], згідно з якою домінантою або ядром поля виступає морфологічна категорія. Пасив, як функціонально-семантична категорія, формується морфологічними, лексичними, синтаксичними і словотвірними засобами (ядром виступає морфологічна конструкція *werden + Part. II*), які об'єднані спільним інваріантним значенням. Для визначення такого значення звернемося до опозиційного протиставлення активу і пасиву, за двома ознаками: локалізація джерела дії поза синтаксичним підметом і афективність підмета [15; 17]. У протиставленні за першою ознакою актив і пасив утворюють еквіполентну опозицію, за другою — привативну. Пасив є маркованим членом опозиції, на відміну від активу, характеризується за двома ознаками. Актив характеризується лише за локалізацією джерела дії поза синтаксичним підметом. Граматичну категорію пасиву характеризують дві згадані вище інваріантні ознаки. Проте активу як нормі притаманні значно ширші можливості.

Речення: *Es regnet. Er hat ein Buch.* не характеризуються локалізацією джерела дії в синтаксичному підметі, але належать до числа активних. Виходячи з твердження про маркованість пасиву, ми вважаємо актив не пасивом. У зв'язку з цим багатьма мовознавцями критично оцінюються терміни “*Tätigkeitsform*” і “*Leideform*” [23, 12; 24, 2; 26, 4-5]. На думку Гельбіга, актив не завжди є формою діяльності, а пасив — формою страждання (*des Leidens*): *Er wohnt in Berlin. Er bekommt einen Brief. Er wird beschenkt / gelobt.*

Систематизація компонентів поля пасивності можлива за різними принципами: Г.В. Озеров [9] групує їх відповідно до додаткового семантичного навантаження, Е.В. Гулига, Е.І. Шендельс [6] визначають структуру мікрополя згідно суб'єктно-об'єктних зв'язків. Ми зосереджуємо увагу на рівень граматикизації конструкцій із пасивним значенням (принцип систематизації за Гельбігом Г. [22]).

Повною граматикизацією характеризується, звичайно, конструкція *werden + Part. II*. Із десемантизацією *werden* у поєднанні із дієприкметником II пасив утвердився як одиниця морфологічного рівня. Основу парадигми пасиву становлять дво- і тричленні конструкції із *werden*. Суперечливим є питання одночленного або безособового пасиву. Ця конструкція утворюється як від перехідних, так і від неперехідних дієслів. У цьому випадку важливим є обмеження лексичного характеру. Лише дієслова, які виражають діяльність людини, можуть утворити безособовий пасив. Цей факт підтверджує імпліцитну присутність агенса, який внаслідок трансформації виражається невизначено-особовим займенником *man*: *Es wird getanzt.* → *Man tanzt.* Речення — *Es wird gebellt.* і *Es wird gemeckert.* — граматично некоректні.

Відповідно до цього безособовий пасив характеризується однією інваріантною ознакою — локалізацією джерела дії поза синтаксичним підметом. Щодо другої інваріантної ознаки — афікованості підмета — то вона присутня не завжди.

Наприклад, ця безособова пасивна конструкція від неперехідного дієслова імплікує лише агенса: *Es wird geschlafen.* Конструкція від перехідного дієслова імплікує і агенса, і пацієнта: *Es wird gelesen. Man liest etwas.* Відповідно, пасивними за значеннями можна вважати лише безособові конструкції від перехідних дієслів. Конструкції типу *es wird geschlafen* від неперехідних дієслів є пасивними лише за формою, але активними за значенням. Вони є граматичним омонімом пасиву. Однак, не всі перехідні дієслова відповідної лексичної групи можуть утворити безособовий пасив. Якщо прямий додаток є обов'язковим актантом перехідного дієслова в активному реченні, то безособова конструкція від цього дієслова буде граматично некоректною. **Es wird gesagt. Es wird gesagt, daß...*

Неперехідні дієслова з обов'язковим непрямим додатком в активному реченні утворюють інші пасивні конструкції: (1) *Dem Lehrer wird gratuliert.* У цьому випадку мова йде про безсуб'єктні пасивні речення. На початку речення може вживатись безособове *es*: *Es wird dem Lehrer gratuliert.*

Якщо, згідно теорії діатез, розрізняти синтаксичний і семантичний рівні речення, то відмінки — конституенти поверхневого рівня — містять інформацію про семантичну роль певного аргумента (агенса, пацієнта, реципієнта і т.д.). У реченні (1) дія скеровується на пацієнта, який відповідно до керування дієслова виражається давальним відмінком на синтаксичному рівні. Справедливим є зауваження Г. Гельбіга [23, 21], що пасивні конструкції (1) можливі лише від дієслів, при яких виступає агенса, “*tätiger Urheber der Handlung*”: **dem Lehrer wird geähmelt* — така конструкція є неправильною.

Найближчою до морфологічної форми пасиву за рівнем граматикизації є конструкція *sein + Part. II*, або так званий *Zustandspassiv* (*sein* зберігає тут лексичне значення і виконує копулятивну функцію). У зв'язку із неоднозначністю трактування цієї конструкції виникають запитання, чи *sein + Part. II*: 1) пасивна конструкція / *Zustandspassiv*; 2) редукована форма *Perfekt Vorgangspassiv*; 3) номінальний присудок; 4) окремий, третій стан дієслова, статив.

Першим, хто виділив *sein + Part. II* в окремий стан дієслова, поряд з активом і пасивом, був Глінц [19, 381]. М.М. Гухман [7, 45] та С.П. Букавін [5, 15] говорять про трихотомічну систему станових протиставлень в німецькій мові, яка ґрунтується на протиставленні процесуальності активу і пасиву, статичності стативу.

Виходячи з інваріантних ознак пасиву, частина конструкцій *sein + Part. II* є пасивною за значенням. Ми зараховуємо їх до пасиву, виділяючи додаткову семантику: результативність і

дуративність (стан — звідси *Zustandspassiv*). На відміну від *Vorgangspassiv*, *Zustandspassiv*, акцентує більше увагу на трансформовану ознаку синтаксичного підмета, на його стан. Наприклад: *Das Fenster wird geöffnet. / Das Fenster ist geöffnet (ist offen)*.

Агенс дуже рідко виражається експліцитно, а в окремих випадках взагалі не може виражатись: *Das Feld ist ungepflügt. (von Bauern)*. Однак пасивна семантика притаманна не всім конструкціям *sein + Part. II*. Залежно від рівня ад'ективації дієприкметника, номінальний присудок: слід відмежовувати від *Zustandspassiv* *Er ist gebildet, gelernt, verdient, geschieden, belesen*. Балансування дієприкметника між прикметником і дієсловом в окремих випадках відображається контекстуально: *Der Vortrag ist ausgezeichnet. / Der Vortrag ist vom Lehrer ausgezeichnet*. Певна дистрибуція в останньому прикладі надає всій конструкції пасивного значення. Між *Zustandspassiv* і *Vorgangspassiv* немає прямої відповідності. Не всі перехідні дієслова, що утворюють *Vorgangspassiv*, здатні утворити *Zustandspassiv*, лише трансформативні.

У цьому, на думку І. Раппа [25, 4], і криється важливий аргумент проти того, щоб вважати *Zustandspassiv* редукованою формою від Perfekt *Vorgangspassiv*, і він наводить приклади, в яких можливою є лише одна форма — *Vorgangspassiv*: *Das Mädchen wird geküßt. / *Das Mädchen ist geküßt. Die Katze wird gestreichelt. / *Die Katze ist gestreichelt*. Ще одним аргументом на користь такого висновку І. Рапп [25, 2] є можливість заперечення при *Zustandspassiv* за допомогою префікса *un-*. При *Vorgangspassiv* заперечення виражається тільки за допомогою *nicht*: *Die Suppe ist ungewürzt. Die Suppe ist nicht gewürzt worden*.

Менш граматикалізованими є пасивні конструкції з: *bleiben, bekommen (erhalten, kriegen), haben, gehören + Pat. II, lassen sich + Inf*. Вони характеризуються більшим умістом лексичного значення відмінюваного дієслова. Синонімічною за значенням до *Zustandspassiv* є конструкція *bleiben + Part. II*. Відмінність полягає в тому, що завдяки лексичному значенню *bleiben* вся конструкція отримує додаткове акціональне значення дуративності (тривалий стан, у якому перебуває синтаксичний підмет). У порівнянні із *Zustandspassiv* значення результативності послаблюється. Відповідно, можливість утворення *bleiben-Passiv* більш обмежена, ніж *sein-Passiv*. Г. Гельбіг виділяє реверсивність як визначальну ознаку дієслів, що утворюють *bleiben-Passiv* [22, 218].

Наприклад: *Der Kuchen ist gebacken. *Der Kuchen bleibt gebacken*.

У граматиці Цифонум допускається і неконверсивні форми з *bleiben* [20, 1850]: *Doch er blieb verschwunden*.

В основі *bekommen-Passiv*, або “непрямого пасиву” (“реціпієнтного пасиву”), лежить трансформація непрямого додатка у синтаксичний підмет: *Das Mädchen bekommt die Blumen vom Jungen überreicht. Der Junge überreicht dem Mädchen die Blumen*. Можливість такої трансформації демонструє значне збереження лексичного значення *bekommen*: *Das Mädchen bekommt vom Jungen die Blumen überreicht. Das Mädchen bekommt die Blumen. Der Junge überreicht die Blumen dem Mädchen*.

Таким чином, *bekommen-Passiv* утворюють не лише дієслова, близькі за значенням до *bekommen (schicken, übergeben, aushändigen, ausleihen, besorgen, zuschicken, spendieren, überreichen u.a.)*. Це й поєднання *bekommen* з дієсловами протилежного значення свідчить про посилення процесу граматикалізації такої конструкції. У розмовній мові *erhalten / kriegen-Passiv* виступають синонімами до конструкції з *bekommen*. *Haben-Passiv* лише у деяких випадках може замінити *bekommen-Passiv*:

Er bekommt die Hand bandagiert.

Er hat die Hand bandagiert.

Ця конструкція будується за подібною схемою: додаток у давальному відмінку активного речення стає підметом пасивного. Відмінність полягає у вираженні результативності і стану. Вживання *haben-Passiv* досить обмежене. Функціональні особливості його вживання поки що недостатньо досліджені. Модальною семантикою — можливості або необхідності — характеризуються такі конструкції із пасивним значенням:

(1) *Der Brief gehört übersetzt.*

(2) *Der Brief läßt sich übersetzen.*

(3) *Der Brief übersetzt sich leicht.*

(4) *Der Brief ist zu übersetzen.*

Конструкції (3) і (4) належать до синтаксичних. Особливістю рефлексивної конструкції (3) є обов'язкова присутність прислівника, який оцінює можливість виконання дії: *leicht, schwer, schnell usw.*

До лексичних засобів вираження пасивного значення належать дієслівні фразеологічні звороти (FVG). Часткова десемантизація функціональних дієслів *erfahren, finden, erhalten, erheben, gelangen, genießen usw.*, сприяє семантико-синтаксичній цілісності конструкції. Виділення FVG із пасивним значенням здійснюється шляхом трансформації: *Unterstützung finden — unterstützt werden, Bereicherung erfahren — bereichert werden, Aufführung erleben — aufgeführt werden, Auftrag bekommen — beauftragt werden.*

Таким чином, структуру поля пасивності за принципом десемантизації або граматикизації лексичних одиниць можна зобразити так:

Синтаксичний рівень: рефлексивна конструкція, *sein zu + Inf.*

Морфологічний рівень: *werden + Part. II; sein + Part. II; bekommen + Part. II; bleiben, haben, gehören + Part. II, lassen sich + Inf.*

Лексичний рівень: FVG

Відмежування мовних рівнів є умовним і визначається у запропонованій схемі лише мірою збереження лексичного значення компонентів конструкції. Пасивне значення переважної більшості конструкцій є результатом взаємодії лексичної та граматичної семантики її компонентів. Ці конструкції знаходяться на стику морфології і лексики. Чим нижчий ступінь граматикизації конструкції, тим більш обмеженим є її вживання.

Окремим утворенням серед різнорівневих конститuentів поля пасивності є так звані "словотвірний сателіт" [4]. Він формується під впливом морфологічних, синтаксичних і лексичних значень. Саме морфо-синтаксичні значення утворюють своєрідну словотвірну матрицю, яка внаслідок семантичного відбору наповнюється відповідним лексичним значенням. Основою експліцитної деривації прикметників із пасивним значенням (сюди належать прикметникові утворення на *-bar, -lich, -abel, -ibel, -sam, -fähig, -wert, -würdig*) є модально-пасивна синтаксична конструкція типу *X kann gelesen werden — X ist lesbar.*

Поле пасивності взаємодіє з полями акціональності і модальності. За акціональною характеристикою пасивні конструкції групуються:

Процесуальність	Процесуальна дуративність	Статична результативність	Статична дуративність
Werden + Part. II	рефлексивна конструкція	sein + Part. II	bleiben + Part. II
Bekommen + Part. II		haben + Part. II	

Наявність сем інгресивності, дуративності, результативності у FVG залежить від їх лексичного складу, що не входить у рамки цього дослідження.

Модальні семи можливості і необхідності об'єднують такі конструкції: *gehören + Part. II; lassen sich + Part. II; ist zu + Inf.*; прикметникові деривати.

Функціонально-семантичний аналіз пасиву передбачає визначення його функціональних особливостей. Основна функція пасиву полягає у виділенні логіко-семантичного об'єкта і зосередженні уваги на його трансформованій ознаці. Іншими функціями є:

- 1) можливість уникнути експліцитного вираження агенса. Це в значній мірі впливає на стилістичне використання пасивних конструкцій (наприклад, в науково-технічній літературі),
- 2) комунікативне членування речення (при експліцитній відсутності агенса рематизується присудок; якщо агенс виражений на синтаксичному рівні, то він входить до реми речення),
- 3) можливість тематизувати або дєтематизувати синтаксичний підмет пасивного речення,
- 4) пасив розширює можливості структурної організації тексту.

Таким чином, пасив — це комплексна категорія, яка характеризується морфологічними, синтаксичними, семантико-синтаксичними і лексичними ознаками. Визначення пасиву повинно виходити з асиметрії актив — пасив (пасив — це маркований елемент опозиції, але не протилежна активу категорія). При ідентичності денотативного значення пасив визначається

відмінним, а не протилежним сигніфікативним значенням. У функціонально-семантичне поле пасивності входять різнорівневі засоби вираження, в тому числі словотвірні, на основі спільного інваріантного значення. Як кожна функціонально-семантична категорія, пасив має план вираження і план змісту. Характеристику пасиву доповнює розгляд його функціональних особливостей.

Література

1. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. — Л., 1984.
2. Бондарко А.В., Гулыгина Г.В. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. — Санкт-Петербург, 1991.
3. Бондарко А.В. Теория грамматического значения и аспектологические исследования. — Л., 1984.
4. Билинский М.Е. Парадигматика и синтагматика глагольно-словообразовательных блоков залога в английском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Львов, 1987.
5. Букавин С.П. Проблема статива в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Львов, 1968.
6. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. — М., 1969.
7. Гухман М.М. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках. — М., 1964.
8. Москальская О.И. Грамматика текста. — М., 1981.
9. Озеров Г.В. Поле пассивности в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1973.
10. Сильницкий Т.Т. Глагольная валентность и залог // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залог / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1974.
11. Сильницкий Т.Т. Залог и валентность // Категория залога. Материалы конференции / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1970.
12. Холодович А.А. Залог // Категория залога: Материалы конференции / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1970.
13. Храковский А.А. Пассивные конструкции // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залог / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1974.
14. Храковский В.С. Конструкции пассивного залога // Категория залога: Материалы конференции / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1970.
15. Штелинг Д.А. Парадигматика и синтагматика категории залога // Иностранный язык в школе. — 1976. — № 4.
16. Шубык С.А. Категория залога и поле залоговости в немецком языке. — Л., 1989.
17. Яхонтов С.Е. Формальное определение залога // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залог / Академия наук СССР, Ин-т языкознания. — Ленинград, 1974.
18. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. — М.: Просвещение, 1986.
19. Glinz H. Die innere Form des Deutschen. — Berlin, München, 1961.
20. Grammatik der deutschen Sprache von Gisela Zifonum, Ludger Hoffmann, Bruno Stecker. Band 3. Walter de Gruyter. — Berlin, New York, 1997.
21. Helbig G. Das Problem der Genera des Verbs in der deutschen Gegenwartssprache // Deutsch als Fremdsprache. — 1968. — № 3.
22. Helbig G. Das Passiv — und kein Ende // Deutsch als Fremdsprache. — 1989. — № 4.
23. Helbig G. Das Vorgangspassiv. — Leipzig, 1983.
24. Pape-Müller S. Textfunktion des Passivs. Untersuchungen zur Verwendung von grammatisch-lexikalischen Passivformen. — Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1980.
25. Rapp I. Partizipien und semantische Struktur. Zu passivischen Konstruktionen mit dem 3. Status. Tübingen, Stauffenburgverlag. Studien zur deutschen Grammatik. — 1997. — № 54.
26. Rösch O. Untersuchungen zu passivwertigen Funktionsverbgefügen im Deutschen der Gegenwart. Ein Beitrag zur funktionalen Valenzgrammatik. — Helmut Buske Verlag Hamburg, 1994.
27. Sommerfeldt K.E. / Starke G. Grammatisch-semantische Felder der deutschen Sprache der Gegenwart, 1984.
28. Sütterlin L. Die deutsche Sprache der Gegenwart. — Leipzig, 1923.

Halyna Salahan. The Passive Voice in the Modern German Language. The present article considers the problem of voice, specifically the passive voice in the modern German language. The language means of the morphological, lexical, syntactical and word-building levels are researched.

This language means are consolidated by the general semantic sense into the functional-semantic field of passivity. It is proposed to classify them according to the level of grammaticalisation, to the modal and actional characteristics.

Ірина Салюк

Іменникові біноми в системі англійських парних словосполучень

У системі парних словосполучень англійської мови, утворених з двох елементів, як правило, граматично рівноправних слів однієї і тієї ж частини мови і поєднаних сурядним сполучником, за своєю кількістю найбільше виділяються іменникові парні словосполучення (біноми), що і є об'єктом нашого дослідження. Матеріалом для вивчення обрали 750 варіантів англійських іменникових парних словосполучень, отриманих шляхом суцільної вибірки з Англо-українського словника парних словосполучень Л. Медведєвої та В. Дайнеко.

Основною метою дослідження є виявлення лексико-граматичних, семантичних і функціональних особливостей іменникових біномів сучасної англійської мови, зокрема вирішення таких завдань:

- визначити типи іменникових парних словосполучень на основі лексико-граматичних особливостей компонентів, які їх утворюють;
- виявити групи іменникових біномів з погляду лексико-фразеологічних особливостей їх семантики;
- дослідити основні семантичні зв'язки, що лежать в основі поєднання лексичних одиниць в іменникові парні словосполучення;
- виявити функціональні особливості іменникових біномів.

За класифікацією словосполучень Г. Почепцова [3, 65] іменникові парні словосполучення належать до групи індепендентних без'ядерних словосполучень і на відміну від депендентних без'ядерних словосполучень характеризуються можливістю бути ідентифікованими без додаткового контексту, тобто без фону. Наприклад: *ladies and gentlemen*. Іменникові парні словосполучення належать до індепендентної однокласної групи, що включає тільки сурядні утворення сполучникового типу: *Tom and Mary, anger and frustration*.

Іменниковими прийнято вважати біноми, що функціонально співвідносяться з іменником, тобто стержневими компонентами яких є іменники. До них належать такі типи біномів, які характеризуються сурядним зв'язком між компонентами, структурно позначимо їх N + and + N біноми (*airs and graces, milk and water, bubble and squeak*), і типи біномів, у яких компоненти поєднані за допомогою прийменника, N + prep + N (*drop by drop, face to face, time after time*). У межах N + and + N бінома за характером зв'язку компонентів виділяються словосполучення з простими (*day and night*) та переривистими сполучниками (*neither hay nor grass, from time to time*). З'єднуючи компоненти бінома, сполучник вказує на вичерпність цього переліку. Переважна більшість біномів — завершені сурядні ряди. У випадках поширених сполучень слів сполучник звичайно вживається перед останнім компонентом: *every Tom, Dick and Harry*. Деякі іменникові словосполучення утворюються за допомогою асиндетичного зв'язку без сполучника: *day in, day out*. Окрім цього, іменникові біноми допускають і зміну сполучників, які виражають тотожні відносини (пор.: *fair face and foul heart i fair face but foul heart*). Для сполучників, які входять до складу біномів, характерна наявність експліцитного вираження, оскільки у групах більшого складу сполучник використовується лише один раз у кінці групи для поєднання останнього елемента з передостанньою одиницею. Наприклад:

Біноми	Сполучення за кількістю більше двох елементів
Boys and girls	women, children, dogs, lizards, and girls

Кількість компонентів в іменникових парних словосполученнях може бути різною, навіть якщо вважати їхніми компонентами лише повнозначні слова. Зокрема, іменникові біноми бувають двокомпонентними: *part and parcel, bread and butter* та ін. Але вони можуть бути і трикомпонентними. Це збільшення кількості компонентів відбувається шляхом додавання однорідного повнозначного компонента: *bell, book and candle, Tom, Dick and Harry* та ін.

Своєрідне порушення тотожності бінома відповідає процесу аддиції, що фактично не вносить нової інформації [3, 214]. Дуже часто трапляються багатоконпонентні іменникові біноми, які розглядатимемо.

Відповідно до лексико-граматичних особливостей компонентів (складових частин біномів) біноми поділяють на пари, які включають:

- 1) власні назви (імена людей: *Baucis and Philemon, Tom and Jerry*, прізвища: *Brown, Jones and Robinson*, титули: *Dr. Jekyll and Mr. Hyde*; географічні назви: *East and / or West, Oxford and Cambridge*);
- 2) загальні назви (узагальнені найменування людей: *as man to man, son and father, host and hostess*; назви тварин: *cat and mouse / cat-and-mouse, cock-and-hen*; назви явищ: *from sunrise to sunset, winter and summer*; назви матеріалів: *gold and silver*; абстрактні назви: *love and hate*);
- 3) назви істот (назви людей, тварин, комах, а також міфічних істот: *man and wife, between dog and wolf, haws and doves, between (the) Scylla and (the) Charybdis*);
- 4) назви неістот (назви предметів, явищ, абстрактних понять: *age and youth*);
- 5) злічувальні назви (назви людей і речей, абстрактні назви: *men and woman, maps and chards, likes and dislikes*);
- 6) незлічувальні назви (назви матеріалу, абстрактні назви: *gold and silver, love and hate*);
- 7) конкретні назви (одиночні предмети, назви часових понять, власні назви: *town and country, day by day, Tom and Jerry*);
- 8) абстрактні назви (*anger and haste*).

Зазначимо приналежність одних і тих самих біномів до різних груп, наприклад: *love and hate, son and father, Tom and Jerry*.

Паралельно можна визначити типи категоріальних співвідношень: категоріально однорідне співвідношення, коли обидва компоненти словосполучення належать до однієї і тієї ж категорії, наприклад, обидва компоненти абстрактні: *age and youth*, або є назвами істот: *man and wife* та категоріально неонорідне співвідношення, коли компоненти різні за лексичними ознаками, наприклад, один компонент абстрактний, а другий конкретний: *fun and game(s)*; або один компонент є назвою загальною, а другий — власною: *all my eye and Betty Martin*; або один компонент є назвою неістоти, а другий — істоти: *all the world and his wife*.

У свою чергу в межах класу іменників виділяються підкласи слів, які характеризуються тими чи іншими граматичними ознаками, а саме: морфологічними та синтаксичними.

До морфологічних ознак іменника відносять граматичні категорії числа і відмінка. Категорія числа утворюється протиставленням двох категоріальних форм — однини і множини. Серед іменникових біномів помітні такі співвідношення: однина + однина (*husband and wife, all day and all night, arm in arm*); однина + множина ((*be*) *all mouth and trousers, applause and cheers, bread and games*); множина + множина (*aches and pains, aims and objectives, pots and pans*); множина + однина (*all legs and neck, eggs and bacon*). Зазначимо, що множина іменників у складі парних словосполучень не впливає на їх загальне значення, наприклад, *prunes and prism (prisms)* — манірність. Категорія відмінка визначається протиставленням двох категоріальних форм: немаркованою формою загального відмінка (*Common Case*) і маркованою формою присвійного відмінка (*Possessive Case*). Майже всі іменникові біноми містять компоненти — іменники, що вживаються у загальному відмінку: *His bread and butter was at stake (J. London), For lunch, he said, we could have bisquits, cold meat, bread and butter, and jam — but no cheese (Jerome K. Jerome)*. Досить рідко трапляються компоненти-іменники, які вживаються у присвійному відмінку: *from week's end to week's end, X's and O's*.

Серед синтаксичних ознак іменника найбільш характерною є здатність іменників модифікуватись артиклями та іншими детермінантами: прикметниками, займенниками і числівниками. Це знаходить своє відображення у багатоконпонентних іменникових біномах, будова яких залежить від того, що однорідні члени у них забезпечені фіксованими означеннями. В іменникових біномах можна простежити такі види сполучуваності — препозитивне розширення першого компонента за допомогою іменника: *head cook and bottle — washer; day to day management*, де іменник у препозиції є семантичним означувальним до іменника у постпозиції; прикметника: *cross questions and crooked answers*; числівника: *three*

cheers and a tiger, займенника: *all sugar and money*. Цей процес розширення парного словосполучення відповідає процесу специфікації, тобто смислового уточнення одного або обидвох компонентів бінома, при якому тотожність словосполучення певного типу зберігається [3, 12].

Серед інших структурно-граматичних ознак необхідно виділити наявність неозначеного чи означеного артикля та прийменника в більшості іменникових біномів. Роль службових слів, які входять до складу біномів, самоочевидна: службовий елемент, що відкриває чи завершує собою таку одиницю, безумовно, виступає у позиції компонента постійного контексту.

Зокрема, одні іменникові біноми здатні до варіацій початкових артиклів відповідно до граматичної норми англійської мови. Ці варіації залежать від змісту контексту або від мовленнєвої ситуації, надаючи субстантивній одиниці категорію означеності чи неозначеності. Виявляються такі варіації:

- 1) наявність неозначеного артикля перед кожним із компонентів: *a gentleman and a scholar, a man and a brother*,
- 2) наявність неозначеного артикля перед самим словосполученням: *a good knife and fork*,
- 3) наявність означеного артикля перед кожним із компонентів: *the old and the young*,
- 4) наявність означеного артикля перед самим словосполученням: *the ins and outs*,
- 5) наявність означеного артикля перед одним із компонентів: *all the world and his wife*;
- 6) відсутність артикля: *boys and girls*.

Привертає увагу характерна для іменникових біномів відсутність самостійних артиклів при їх компонентах, навіть якщо ці компоненти — конкретні іменники. Зазначимо, однак, що це відповідає загальному англійському граматичному узусу: під час поєднання найменування близько пов'язаних між собою предметів (звичайно двох) артикль зникає, хоча б тільки перед другим компонентом, пор.: *house and yard, house and garden, age and youth* і т.ін. Так що ніякої особливої граматичної ізоляції у цьому випадку у бінарних словосполученнях немає. До того ж, у деяких випадках артикли не відкидаються, пор.: *a man and a brother* — усі як один [1, 226].

Прийменники здебільшого є сталими елементами іменникових біномів і одночасно формальними елементами, які вказують на їхню обставинну чи означувальну функцію: *from time to time, by night and day*.

Семантика парних словосполучень виявляється на рівні визначення груп парних словосполучень з погляду лексико-фразеологічних особливостей їх семантики; на рівні виявлення основних семантичних зв'язків, які лежать в основі об'єднання різних лексичних одиниць у парні словосполучення; на рівні семантично-тематичної класифікації.

З погляду властивого парним словосполученням лексико-фразеологічного змісту вони являють собою утворення, які характеризуються різним ступенем усталеності, характером семантичного зв'язку компонентів, що їх утворюють. Відповідно виділяють такі групи іменникових біномів [2, 38]:

- 1) Власне фразеологічні одиниці, або ідіоми — семантично ізольовані утворення з властивою їм цілісністю лексичного значення (*all the world and his wife, neck and crop, all my eye and Betty Martin* та ін.). Наприклад, жоден з компонентів ідіоми “*tip for tap*” не має власного, так би мовити, самостійного вагомого значення і тільки їх комбінація за допомогою прийменника *for* дає цілісне значення “око за око”.
- 2) Ідіофразеоматизми — полісемантичні одиниці, які вживаються як термінологічні сполучення слів або як образні звороти (*from clew to earing* — 1. мор. від кільсона до клотиків; від верхньої до нижньої частини корабля; 2. перен. з голови до ніг; наскрізь).
- 3) Стійкі словосполучення з непереосмисленим значенням компонентів, до складу яких входять необразні словесні штампи (*all sorts and conditions of men*), кліше (*Dr Jekyll and Mr Hyde*), звороти з уточнюючим значенням (*by hook or by crook*), термінологічні словосполучення, які ввійшли до літературної англійської мови (*law and order*). Таким одиницям властива чітко фіксована локалізація компонентів. Наприклад, *by hook or by crook* “всіма правдами і неправдами”, але не *by crook or by hook*, хоча нема ніяких очевидних смислових підстав для фіксації певного порядку слідування компонентів у цій ідіомі. Стабільність складу таких одиниць може бути наслідком десемантизованого компонента (архаїзму), що входить до них. Наприклад, *a hue and cry* “погоня; галас, крики” або

наслідком термінологізації компонентів, які за межами біномів невідомо чи вживаються, наприклад, *clear and present danger* (юр.).

- 4) Перемінно-усталені словосполучення, що утворюються за структурно-семантичними моделями, до складу яких входять прийменники (*face to face, arm in arm, step by step* і т.д.). Сюди також слід віднести біноми, які містять іменники темпоральної семантики, з'єднані асиндетично (*day in, day out; week in, week out* і т.д.).
- 5) Вільні парні словосполучення, у яких два слова з прямим значенням утворюють нове значення (*son(s) and daughter(s)* — діти, *day and night* — ціла доба).

Отже, з погляду лексико-фразеологічних особливостей біноми можуть бути подані у вигляді шкали, на крайніх точках якої розташовані парні словосполучення — ідіоми і вільні словосполучення двох слів. Між ними розміщуються одиниці, яким властиві різні ступені усталеності.

Більшості іменниковим парним словосполученням різного ступеня усталеності властивий фіксований порядок компонентів, наприклад: *odds and ends, law and order*. Як правило, для бінарних координативних словосполучень характерний принцип розміщення “важких елементів” у кінці структури, а “легких” — на початку. У цьому випадку особливий інтерес викликає праця Д. Болінджера [5, 34], у якій автор детально досліджує питання, які порушував і Р. Якобсон, чому порядок слідування компонентів завжди буває *Joan and Margery* і ніколи *Margery and Joan*. Цим питанням цікавився і Яків Малкіль, що досліджував проблему “зворотних біномів” (*irreversible binominals*). Усі три автори дійшли висновку, що порядок розміщення елементів у координативних структурах не довільний, а залежить від довжини слова: коротші слова передують довшим. У тих випадках, коли кількість фонем однакова, враховується їх довжина. Д. Болінджер підкреслює, що розміщення біномів також залежить і від типу закінчення комбінуючих елементів.

Звідси очевидно, що порядок елементів у координативних групах фіксований. Дійсно, загальновідомі словосполучення типу *men and women, boys and girls* і т.д., в яких порядок слідування компонентів не може змінюватись. Їх перестановка не тільки порушує звуковий вигляд стійкого словосполучення, але може взагалі порушити постійний контекст, пор., наприклад: *beer and skittles* “святкові розваги” — *skittles and beer* “кегли і пиво”. Хоча порядок розміщення слів у межах деяких іменникових парних словосполучень не є фіксованим, наприклад, *ball and chain, chain and ball*. Звукова організація деяких парних словосполучень пов'язана з алітерацією або рифмовкою компонентів, пор.: *fur and feather, movers and shakers*. Проте ця особливість не є обов'язковою для усталених словосполучень цієї структури. Частіше трапляється певна ритмічна їх будова — рівномірність розподілу наголошених і ненаголошених елементів: *cap and bells*.

З погляду семантичних зв'язків між лексичними одиницями іменникових парних словосполучень виділяються такі категорії:

- 1) Біноми, утворені з тавтологічних лексем, тобто словосполучення, повнозначні компоненти яких виражені одним і тим самим, двічі повтореним словом: *neck and neck, miles and miles*.
- 2) Біноми синонімів, основою яких є частковий збіг значень компонентів. У результаті поєднання схожих сем відбувається їх посилення, уточнення і утворюється нове значення. Дві поєднані синонімічні лексеми можуть знаходитись у відносинах узагальнення, наприклад, двох видових ознак, що узагальнюються у родові поняття (*father and mother*), іншими словами, компоненти такого парного словосполучення поєднані зв'язком семантичного доповнення або гіпо-гіперонімічним (видо-родовим) зв'язком, а їх комбінація дає, однак, “новий” зміст, наприклад: *father and mother* — *parents* або включення, тобто одна лексема має більш широке значення, друга — більш вузьке: *bag and baggage*. Особливу групу серед біномів синонімів складають іменникові біноми власних назв (*every Tom, Dick and Harry, Brown, Jones and Robinson*), у яких простежується нейтралізація видових ознак іменників і збереження їх загального родового значення.
- 3) Біноми антонімів, що являють собою об'єднання семантично протиставлених груп слів, тобто поєднаних зв'язком антонімії (*loaf and work, at home and abroad*). До складу різних типів семантичних опозицій входять денотатні антоніми, що називають протиставлені предмети зовнішнього світу (*an arm and a leg, imports and exports*); сигніфікатними

антонімами, що включають одиниці, які характеризуються зв'язком обов'язкової, взаємної та одночасної імплікації (*purchase and sale*) [4, 62].

За семантично-тематичною класифікацією виділяють такі групи іменників, які входять до складу іменникових біномів:

- 1) назви людей: *man and wife*;
- 2) назви речей: *cup and saucer*;
- 3) назви тварин: *between dog and wolf*;
- 4) назви подій: *peace and war*;
- 5) назви явищ: *between wind and water*;
- 6) назви абстрактних понять: *love and hate*;
- 7) назви частин тіла: *all arms and legs*;
- 8) назви їжі: *bacon and eggs*.

Кожна з названих груп може поділятися на підгрупи, наприклад, можна виділити назви людей за професією: *the butcher, the baker and the candlestick maker*, за спорідненістю і віком: *son and father, mother and child*.

Очевидною є класифікація іменникових біномів у генетичному аспекті — за джерелами їх походження. Можна розрізнати:

- 1) прислів'я та приказки: *all work and no play*;
- 2) усталені вирази з анекдотів, жартів, тощо: *all the world and his wife*;
- 3) численні ремінісценції з міфології: *Lares and Penates*;
- 4) крилаті слова письменників: (*Oh my*) *ears and whiskers*.

Цю класифікацію можна значно скоротити, розділивши біноми на побутові та історико-літературні (*between heaven and earth — hill and dale*).

Загальні функціональні властивості іменникових біномів визначають за їхніми семантичними властивостями. Семантична цілісність іменникових біномів забезпечує їх включення у речення у ролі того чи іншого члена речення. Іменникові парні словосполучення виступають як синтаксично поліфункціональні одиниці, які здатні займати позиції:

- 1) граматичного суб'єкта: *Love and hate are extremes*.
- 2) граматичного об'єкта: *She dropped those airs and graces when she visited Sally (K.S. Prichard)*.
- 3) частини складеного іменного присудка: *Now Jim appearance — you have seen him many times probably — is the very spit and image of Harry (E. Benson)*.
- 4) означення: *He has some cock-and-bull story of an echo in the cave (W. Ball)*.
- 5) обставини: *Always moving on — from place to place, friend to friend and always swinging away from sympathy (D.H. Lawrence)*.

Проведений аналіз лексико-граматичних, семантичних і функціональних особливостей іменникових біномів можна поглибити, пов'язавши з вивченням комунікативно-прагматичних і стилістичних особливостей іменникових парних словосполучень на основі реальних контекстів їхнього мовленнєвого функціонування.

Література

1. Жигadlo В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. — М., 1956. — 350 с.
2. Медведева Л.М., Дайнеко В.В. Парные словосочетания английского языка. — К.: Вища школа, 1989. — 181 с.
3. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. — К.: Вища школа, 1971. — 191 с.
4. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. — М.: Наука, 1981. — 360 с.
5. Bolinger Dw.L. Binomials and pitch accent. — New York, 1968. — 326 p.

Iryna Salyak. The Noun Binomials in the System of English Pair Word-Combinations. The article provides some insights into the complex description of the noun binomials, namely their lexico-grammatical, semantic and functional characteristics. Structurally, two-component and many-component binomials are discovered. The components of the noun binomials are normally different kinds of noun. The correlation of number and case category in the pairs is discussed. Lexico-phraseological characteristic, different semantic connections and semantic-thematic classification show the semantic aspect of the problem. Special attention is paid to the analysis of the functioning of the noun binomials.

Наташка Ткачук

Про вираження темпоральності у двопредикатних реченнях сучасної німецької мови

У статті розглядається проблема вираження категорії темпоральності у реченнях, що містять основну (первинну) експліцитну предикацію, центром якої є матричний (вершинний) предикат, та предикацію вторинну, імпліцитну, залежну від основної, центром якої є прихований предикат. Експліцитний предикат аналізованих синтаксичних конструкцій представлений фінітною дієслівною формою або конструкцією, що включає іменник чи прикметник певної семантики та фінітну форму дієслова. Такі дієслова (або іменники чи прикметники) здебільшого позначають розумову чи психічну діяльність, каузовані чи некаузовані психічні стани та відношення. Імпліцитну предикацію становить інфінітивна група. Прихований предикат ми розглядаємо як предикат, що може бути виявлений при трансформації інфінітивної групи як імпліцитної предикації у розширену предикатну структуру, зокрема у підрядне речення. Прихований предикат, експлікований при трансформації, є предикатом, що може займати матричну позицію, тобто бути представлений фінітною дієслівною формою. Прихований предикат є компонентом глибинної, а не поверхневої структури речення.

Ich plane an der Konferenz teilzunehmen. — Ich plane, daß ich an der Konferenz teilnehme.

Ich wundere mich, das zu hören. — Es wundert mich, daß ich das höre.

Лексична і граматична семантика дієслів — експліцитних предикатів — вимагає “сполучуваності” з інфінітивною групою, від якої вона залежить. У мовознавстві такі конструкції називаються конструкціями з предикатними актантами [6], або з предикатними виразами [3]. Н.Д. Арутюнова, аналізуючи двопредикатні конструкції, розрізняє предикати пропозиціонального відношення в лівій частині лінійної семантичної структури речення та предикати пропозиції у її правій частині [1]. Вираження темпоральної віднесеності інфінітива О.В. Бондарко відносить до випадків вираження темпоральності за межами часу дієслівного. Вважаючи всі випадки сполучуваності фінітного дієслова з інфінітивом складним дієслівним присудком, автор пише, що присудок може характеризуватися “розділеною” темпоральною віднесеністю його частин. Так, при сполучуваності модальних та “пояснювальних” дієслів з інфінітивом перші можуть виражати дію в минулому чи теперішньому, а інфінітив — дію, яка є майбутньою відносно цього минулого чи теперішнього. Особливо підкреслюється, що “роз’єднаність” темпоральних значень частин складного присудка і віднесеність дії, позначеної інфінітивом, до майбутнього, визначається лексичним значенням цих дієслів [4, 36].

При вивченні категорії темпоральності та засобів її вираження у німецькій мові, як і в будь-якій іншій, двопредикатні речення представляють великий інтерес як такі, в яких категорія темпоральності реалізується через взаємодію двох предикатів — експліцитного та імпліцитного; йдеться про взаємодію на функціональному рівні, з якою пов’язані взаємообумовленість та взаємодопустимість. Значне місце в цій взаємодії займає лексична семантика того дієслова, іменника чи прикметника, від якого залежить інфінітивна група. Німецька мова належить саме до тих мов, в яких спостерігається свого роду семантичне “узгодження” між дієсловом основної предикації та залежною предикацією. У цій статті ми робимо більший акцент на дієслова німецької мови, що сполучаються з інфінітивом, не торкаючись іменників та прикметників. Зауважимо однак, що основну частину лексем, які представляють ці частини мови, утворюють семантично споріднені з дієсловами слова, що сполучаються з інфінітивом через своє лексичне значення.

Ich hoffe, immer genügend Geld zu verdienen, um nicht einschränken zu müssen [13, 209].

Haben Sie die Hoffnung, die Kopus zu enträtseln [15, 562].

У статті ми робимо спробу довести, що категорія темпоральності імпліцитної предикації, якою є інфінітивна група, виражається через лексичне значення того дієслова, від якого залежить інфінітивна група. Маємо на увазі вираження часу темпоральною семою, що міститься як прихований компонент у семантичній структурі цих дієслів. Латентність цієї семи пояснюється передусім опосередкованим вираженням через лексичне значення та проявом у певних синтаксичних умовах. Відносячи приховану темпоральну сему до засобів прихованої граматики, ми можемо говорити про те, що темпоральність інфінітивної групи як прихованої предикації виражається приховано, тобто є імпліцитною. Під імпліцитною темпоральністю взагалі слід, на наш погляд, розуміти темпоральне значення, виражене імпліцитними засобами. До них відносимо такі засоби, які здатні виражати часову семантику тільки на синтагматичному, інакше кажучи, на комунікативному чи функціональному рівні. Імпліцитне темпоральне значення є значенням домислюваним, таким, що випливає з експліцитного. Імпліцитне вираження часу можливе за рахунок змістових імплікацій, що здійснюються в процесі мовленнєвої діяльності (пор.: [5, 9]).

Інфінітивна дієслівна форма не здатна виразити часову віднесеність дії (процесу чи стану), позначеною нею. Цю функцію бере на себе латентна темпоральна сема, що міститься у семантичній структурі тих лексем, що сполучаються з інфінітивом. Йдеться про вираження прихованою часою семою відносного часового значення інфінітивної дієслівної форми, тобто представлення часового співвідношення дій експліцитної та імпліцитної предикацій. Це — значення одночасності, передування чи слідування. У двопредикатному реченні маємо два предикати: експліцитний співвідносить названу ним дію (процес чи стан) з моментом мовлення, йому приписується абсолютне часове значення, та імпліцитний предикат, відносно часове значення якого імпліцитно виражається латентною темпоральною семою лексеми, яка представляє експліцитний предикат. Ця латентна сема може бути охарактеризована як потенційна здатність синтаксично домінуючого дієслова виражати відносно часове значення залежної предикації. Вираження категорії часу імпліцитною семою являє собою приклад взаємодії лексики та граматики, зокрема такого її аспекту, як “лексика на службі граматики”. Граматичні за своєю природою значення виражаються неграматичними засобами. Основними ознаками латентної семи як компонента семантичної структури є:

а) опора на граматичну категорію. Значення, представлені латентною семою часу, можуть бути виражені граматичними засобами — дієслівними часовими формами;

б) залежність від лексичного значення;

в) прояв у словникових дефініціях; йдеться про граматичні (часові форми) та лексичні (прислівники часу) індекси, що експлікують латентну сему.

versprechen — verbindlich erklären, daß etwas getan wird, geschehen wird

hoffen — zuversichtlich erwarten, wünschen und damit rechnen, daß etwas eintreten oder der Wirklichkeit entsprechen wird

sich freuen — Freude empfinden, voller Freude [und Fröhlichkeit] über etwas sein

Залежно від того, яке темпоральне значення імплікує латентна сема, виділяються:

1) проспективні семи, що виражають значення слідування дії інфінітивної групи після дії, названої основним дієсловом;

2) ретроспективні семи, що імплікують значення передування дії інфінітива дії синтаксично домінуючого дієслова;

3) контемпоральні семи, що виражають одночасність дій (процесів чи станів), представлених імпліцитною та експліцитною предикаціями.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що дієслова німецької мови, які сполучаються з інфінітивом, являють собою семантично обмежену підгрупу. До цієї підгрупи не належать дієслова механічної дії, включаючи активні процеси і дії, а також дієслова конкретного стану. Дієсловами, які вимагають інфінітива, є дієслова модального значення, дієслова “говоріння”, розумової діяльності, емоційної реакції на події, дієслова оцінки та ін. Згідно з теорією Ш. Баллі, дієслова, які знаходяться у лівій частині двопредикатного речення, є предикатами модуса. Вчений звернув увагу на речення з експліцитною модальністю, тобто речення, в яких

модальність — відношення мовця до дії — виражена окремим суб'єктно-предикатним комплексом. Цей комплекс, який являє собою “вираження модальності, корелятивної операції, що відтворюється думаючим суб'єктом”, називається модусом, а дієслова, що його виражають — модусними. Поряд з модусом існує диктум — “частина, що відноситься до процесу, який являє собою уявлення, тобто частина речення, яка безпосередньо включає власне поняття про предмет мовлення — процес, явище, стан [2, 44].

Ми пропонуємо семантичну класифікацію дієслів сучасної німецької мови, які характеризуються наявністю прихованого темпорального компонента у їх семантичній структурі, що здатний імпліцитно виражати часове співвідношення дій (процесів чи станів), представлених експліцитною та імпліцитною предикаціями. Відразу зауважимо, що латентна сема визначає також сполучуваність дієслова (іменника чи прикметника) з відповідною формою інфінітива: інфінітив I (kommen) чи інфінітив II (gekommen sein). При цьому враховується той факт, що формі інфінітива I властиве значення одночасності з дією, названою основним дієсловом, а інфінітив II представляє завжди значення передування дії, названої ним дії, що виражена основним дієсловом.

*Sie **versprochen**, sich als Cabarello zu verhalten* [15, 185].

*Ich **half** ihm, dem engen und gefährlichen Gefängnisse zu entkommen* [15, 119].

*Ich kann nicht einmal daran **erinnern**, die Verabredung gemacht zu haben* [12, 256].

При вживанні дієслів з латентною багатозначністю саме форма інфінітив I чи інфінітив II визначає часове відношення двох подій (процесів). Цей факт підтверджується трансформацією інфінітивної групи у підрядне речення.

*Ich **glaube** diese Leute bändigen zu können* [15, 222] — *Ich glaube, daß ich diese Leute bändigen werde (bändigen kann).*

*Ich **glaubte**, es vergessen zu haben aber irgendwo in mir hatten sich die Bruchstücke des Gesichts eingepreßt* [13, 92] — *Ich glaubte, daß ich es vergessen habe.*

До дієслів, що виражають значення слідування дії інфінітивної групи після дії, яку називає експліцитна предикація, тобто до дієслів з проспективною семою, належать:

1. Дієслова із значенням фактивної каузації. До цієї групи входять дієслова, що містять:

1) сему “спонукання”: *zwingen, nötigen, veranlassen, bewegen Akk. zu D., lassen, bringen, treiben Akk., antreiben*

... daß der Inhalt des betreffenden Briefes sie veranlaßt hat, mich falsch zu beurteilen [15, 48].

Leider konnten wir sie nie dazu bewegen, ganz zu uns auf Land zu ziehen [12, 245].

2) сему “спонукання”, вказуючи на спосіб каузації, а саме:

а) шляхом дії на емоції:

— позитивні: *anregen, spornen, anspornen, anstacheln, animieren, aufmuntern, mutigen, bestärken, reizen, ermuntern, ermutigen*

Mit ihnen hörte er mit einer Hingegebenheit zu, die sein Gegenüber umschloß und zugleich ermutigte, sich ihm ganz zu öffnen [12, 27];

— негативні: *herausfordern.*

б) спонукання до дії словом:

— *sagen, zuraunen, zurufen, zuschreien, anschreien, anbrüllen, aufrufen, anrufen, rufen, aufbieten;*

— *zusichern, zureden, versichern;*

— *überreden, bereden, ausreden, überzeugen, dahin bringen, breitschlagen;*

— *mahnen, ermahnen, vermahnen, warnen, verwarnen.*

*... und die Damen **riefen** uns von oben zu, vorsichtig zu sein* [15, 264];

*... und Turnestick **redete** mir so lange zu, ihn und den Steuermann, seinen Liebling mitzunehmen* [15, 450];

*Und vielleicht konnten sie den Schlachtermeister **überreden**, ein bißchen beizusteuern* [9, 78].

3) Дієслова, що містять сему “спонукання” та вказують на форму спонукання, а саме:

а) у формі запрошення: *einladen*

*... und **lud** ihn durch eine Verbeugung **ein**, von dieser Öffnung Gebrauch zu machen* [15, 19];

б) у формі прохання: *bitten, ersuchen, flehen, anflehen, bedrängen*

Ich muß Sie dringendst ersuchen, meine Wünsche zu beachten [11, 19];

в) у формі вимоги: *drängen, dringen, zusetzen, bestürmen, bestehen, beharren, insistieren, sich verstreifen, sich verbeißen, auffordern, verlangen*

Sein Kummer und die leise Panik, Regina vielleicht schon wieder verloren zu haben, drängen ihn, sich zu offenbaren [8, 202];

г) спонування у формі пропозиції, поради: *vorschlagen, empfehlen, anbieten, raten, anraten, beraten, abraten, widerraten, nahelegen*

Dr. Meissner riet ihm, diese Daten nachzuliefern [17, 23];

д) спонування у формі вказівки, наказу, розпорядження: *instruieren, befehlen, gebieten, einschärfen, kommandieren, bestimmen, nennen, beordnen, anordnen, verordnen, appellieren, anweisen, heißen Akk., erlassen*

“Wollen Sie mich wirklich bestimmen, ihm das Geld zu geben, Sennor” [15, 259];

Sie geboten ihr, sich niederzusetzen [1, 211];

е) спонування у формі зобов'язування: *beauftragen, auftragen, beantragen, auferlegen, verpflichten, ausersehen, bringen*

Wenn Baldini ihm auftrag, einen neuen Duft für eine Schminke zu kreieren, so griff Grenouille nicht mehr zu Flakons und Pulvern [16, 120];

є) спонування у формі заборони чи перешкоди: *hindern, behindern, verhindern, stören, sich zurückhalten, abhalten, halten, verbieten, sich verbitten, verwehren, weigern, abschlagen, lähmen, bewahren, drohen, untersagen, unterbinden*

... daß er ihnen verbot, über meinen ungewöhnlichen Anzug zu lachen [15, 79];

Können Sie nicht mit Katharina sprechen, Herr Doktor und sie davon abhalten, mich wegen gebrochenem Eheversprechen zu verklagen [9, 61].

2. Дієслова із значенням фактивної каузативності, що не належать до певного синонімічного ряду: *heuern, anheuern, verführen, verleiten, zuschieben, locken, verlocken, reizen, hinreißen, aufreiben, bringen Akk., senden, aussenden, schicken, herschicken, fortschicken, abschicken, hinbringen, zurücksenden*

Ich werde einen meiner Leute zurücksenden, ihn zu holen [15, 110];

Außer den sechs waren noch andere abgeschickt worden, mir aufzulauern [15, 3369];

Es reizte ihn nicht einmal, eine Freundin zu finden [9, 107].

3. Невласне каузативні дієслова із значенням “непряме спонування”, до яких належать:

1) дієслова надання дозволу: *erlauben, gestatten, verstatten, freistellen, zulassen*; 2) *berechtigen, beehren, befugen, überlassen*; 3) *gönnen*; 4) *ermöglichen, befähigen, instand setzen, segnen, begnaden, ermutigen, einwirken, anheimgeben, anheimstellen*; 5) *ermächtigen, bevollmächtigen*; 6) *helfen, mithelfen*; 7) дієслова із значенням “каузувати знання”: *lehren, beibringen, anhalten, erziehen, abrichten, gewöhnen Akk.*

... so erlauben Sie mir, die zweihundert Pesos jetzt auszuzahlen [15, 39];

Es wird Ihnen freigestellt, unter sofortiger Erhebung Ihres Gehaltes bis zum dreißigsten Juni schon jetzt ihren Arbeitsplatz zu verlassen [11, 9].

4. Дієслова, після яких інфінітивна група як залежна прихована предикація виконує роль обставини мети, тобто виражає ціль виконання дії, що названа дієсловом — матричним (вершинним, експліцитним) предикатом, сюди належать:

1) дієслова із значенням руху, а саме:

а) на позначення розташування та переміщення в просторі: *gehen, laufen, stürzen, fahren, reiten, ausziehen, sich aufmachen, aufbrechen, sich begeben, wandeln, kommen, erscheinen, sich einstellen, sich einfinden, vortreten, einkehren, sich drängen, sich wälzen, hervorschlüpfen, hineinschmiegen, sich hineinschmuggeln, aufstehen, sich erheben, niederknien, sich beeilen, eilen, sich regen, sich legen, anheben, bleiben, treten*;

б) на позначення способів переміщення предметів у просторі: *legen, bringen, tragen, überführen*

... als ob er nur gekommen sei, Zeuge meiner Abreise zu sein [15, 107];

... und gab dann den Brief mir und dem Frater zu lesen [15, 257].

5. Деякі дієслова із значенням видів мовленнєвої діяльності:

а) *versprechen, schwören, beschwören, zusagen, zuschwören, geloben, sich verbürgen, verheißten, verschwören, erklären*;

б) *überreinkommen, vereinbaren, sich einigen, besprechen, sich verschwören, sich verabreden, ausmachen;*

в) *versichern, bereuen, überzeugen,*

г) *plädieren, protestieren, sich unterschreiben.*

Die Yerbateros hielten da an und erklärten, einen Schluck tun zu müssen [15, 116].

... und man möchte darauf schwören, das geringste Geräusch hören zu können [15, 2243].

6. Дієслова, що позначають ментальні акти: *denken, meinen, hoffen, verurteilen, einfallen, glauben, erwägen, wagen*

Darum hoffte er, mich im Garten zu sehen [15, 171].

... der wird meinen, über den Gran Chaco lächeln zu können [15, 243].

7. Дієслова, що входять до групи лексичних одиниць із значенням схильності:

1) дієслова із значенням “бажання”: *sich aufdrängen, wünschen, sich wünschen, sich sehnen, träumen, begehren, brennen (auf Akk.), sich interessieren.* До цієї групи входять також такі дієслова, як: *erwarten, warten auf Akk., rechnen mit D.*

... daß viele Mädchen sich insgeheim wünschen, ein wenig kurzsichtig zu sein [9, 89].

2) дієслова із значенням „прагнення”: *sich bestreben, streben, trachten, sich reißen, kämpfen, es auf etw. anlegen.*

... die sich darum reißen werden, diesen entzückenden Säugling für drei Franc pro Woche an die Brust zu legen [16, 13];

3) дієслова із семою “намір”: *beabsichtigen, vorhaben, sich vornehmen, planen, gedenken, sinnen, abzielen, richten, sich anschicken.*

Und ich gedenke, für den Grafen Verhamont etwas zu kreieren, was wirklich Furore macht [16, 64].

4) дієслова із семою “підготовка / готовність до дії”: *sich vorbereiten, sich bereithalten, sich beifallen lassen, nahe daran sein, drauf und dran sein, sich rüsten, sich erkühnen, sich erfrechen, gehen an Akk., übergehen zu D., sich anstehen.*

... ich war drauf und dran, ihr eine Kopie davon zu besorgen und zu schenken [10, 116].

8. Деякі дієслова, що входять до групи лексичних одиниць із семою “подолання внутрішнього протиріччя”:

1) висновку, прийняття рішення: *sich entschließen, sich entscheiden, sich resolvieren, beschließen, sich er bieten:*

Wenn Sie sich entschließen, mit uns zu kommen [15, 80].

2) *sich trauen, sich vertrauen, es über sich bringen, sich herablassen, sich herbeilassen, sich verstehen (zu), sich bequemen, einwilligen, sich bedenken.*

Er hofft, daß sie über seine Antwort lachen muß, aber er traut sich nicht, es nachzuprüfen [8, 5].

3) так звані “установочні” дієслова: *konzedieren, stimmen für, eintreten (für), sich hergeben (zu), sich weigern, versagen, ablehnen, verzichten, abwehren, es weit von sich weisen, dagegen sein, nichts dagegen / dawider haben, sich sträuben, sich wehren, sich bäumen, absagen, abstreiten, sich unterschreiben, sich unterstehen, sich zwingen, sich hüten, sich fürchten, befürchten, fürchten.*

... aber sie lehnte es ab, nach Hause zu gehen [10, 81];

... aber er zwingt sich, den Blick nicht zu senken [8, 57].

9. Дієслова із значенням “необхідність”, “потреба”: *gelten (es gilt), heißen (es heißt), übrigbleiben (es bleibt übrig), gehen (es geht darum), ankommen (es kommt darauf an), brauchen, nottun.* До цієї групи належать також лексеми: *obliegen, verantworten:*

Sie ist überall zu finden. Man braucht mir zuzugreifen [15, 24].

До дієслів з контемпоральною семою (імплікують одночасність дій експліцитної та імпліцитної предикації) належать:

1. Дієслова суб’єктивного сприйняття:

1) на позначення позитивних емоцій / емоційних станів: *guttun, wohltun, behagen, befriedigen, ergötzen, sich amüsieren, sich vergnügen, erlustigen, gefallen, lieben, vorziehen, willkommen, sich freuen, belieben, faszinieren, genießen, schwärmen für, sich begnügen.*

... welcher es liebt, sein Auge zu abwechselnden Bildern zu ergötzen [15, 49];

Es freut mich sehr, Sie wiederzusehen [15, 370].

2) на позначення негативних емоцій: *sich ärgern, empören, wüten, sich ekeln, widerstreben, hassen, unwillkommen, leiden, schmerzen, quälen, sich scheuen, zurückscheuen, erschrecken, grauen, sich genieren bei, verwirren, schneiden, ermüden, bängen.*

*Er sagt, er **hasse** es, auf etwas Privates mit der Weltlage zu antworten* [17, 32].

3) на позначення емоцій, які залежно від ситуації можуть бути позитивними або негативними: *wundern, sich wundern, wundernehmen, verwundern, überraschen.*

2. Дієслова, що позначають відчуття та сприйняття особи: *fühlen, empfinden, finden, sehen, hören, befinden (für), halten (für), betrachten.*

*Wenn ich Sie sprechen **höre**, muß ich Ihnen recht geben* [15, 240];

*Er **sieht** Regina in die Halle kommen und sich suchend umblicken* [8, 117].

3. Дієслова, що позначають ментальні акти: *vorkommen, vorgeben, sich einbilden, sich einreden, sich vorstellen, vermeinen, überlegen, zweifeln, verfallen auf Akk., glauben.*

*Ich **glaubte**, die beiden Ufer des Flusses genau zu kennen* [15, 275];

*“Sie **meinen**, nur uns hier gegen sich zu haben”* [15, 567].

4. Дієслова із семою “не/здатність”, “не/вміння”: *verstehen, wissen, sich wissen, fertigbringen, fertigbekommen, fertigkriegen, sich verstehen auf Akk.*

*Er **wußte sich** vieles zu schätzen* [1, 182];

*Man wird mit Ihnen abzurechnen **wissen*** [15, 19].

5. Дієслова, семантична структура яких містить сему “старання” або “спроба”:

а) *sich mühen, sich bemühen, sich anstrengen, sich abarbeiten, sich abplagen, sich abhetzen, sich abzappeln, sich abmühen, sich aufraffen, sich beeifern, wetteifern, sich befließigen, sich angelegen sein lassen, beikommen, versuchen, entblöden*

*... indem er **sich bemühte**, diese Papiere in seine Hand zu bekommen* [15, 54];

*Ich werde **mich sehr anstrengen** müssen, Dir ebenbürtig zu sein* [12, 149].

б) *darangehen, daransetzen, daranmachen, daranwenden, sich konzentrieren, sich entledigen, sorgen, sich einlassen, sich aufhalten mit, sich beschäftigen mit, teilhaben, teilnehmen, tun.*

*Aber wahrscheinlich hat **sich** nicht einmal **darauf konzentriert**, seinem Blick nicht zu begegnen* [17, 187].

6. Дієслова, що позначають емоційні стани, які переживає людина при виконанні дії, названої інфінітивом: *erdulden, erleiden, sich schämen, sich beherrschen, blamieren, beschämen.*

*... daß ich **mich** geradezu **schäme**, davon zu sprechen* [15, 378].

7. Дієслова оцінювально-кваліфікативні: *reichen, schwerhaben, schwertun, leichtfallen, leichthaben, schwerhalten, (hart) ankommen, erleichtern, erschweren, sich lohnen, lohnen, nützen, schaden, hinreichen:*

*Es **fiel** Martin **schwer**, den Anfang zu finden* [9, 59];

*Es **reichte** ihr auch, ihn bloß anzusehen* [8, 92].

8. Дієслова — оператори еквівалентності: *bedeuten, heißen, bestehen (in), entsprechen, aussehen, liegen an D., gelten (es gilt):*

*Es **galt**, kaltblütig zu sein* [15, 184];

До дієслів сучасної німецької мови, семантична структура яких включає ретроспективну сему, тобто до дієслів, що імплікують передування дії прихованої предикації дії основного дієслова, належать:

1. Дієслова пам’яті, згадувань, або дієслова з “пам’яттю”: *besinnen auf Akk., sich besinnen, sich erinnern, sich entsinnen, vergessen.*

*Unter das Bett zu schauen, das **vergaß** ich* [15, 147];

*Ich kann mich nicht einmal **daran erinnern**, die Verabredung gemacht zu haben* [12, 256].

2. Дієслова із значенням негативного / позитивного відношення особи до виконання / невиконання дії: *bereuen, bedauern, reuen.*

*Ich **bedauerte**, sie mit meiner Frage verwirrt zu haben* [13, 54];

*Ich **bereue** keinen Augenblick, die letzten paar Jahre so gelebt zu haben* [12, 225].

3. Дієслова, які виражають відношення суб’єкта до дії з точки зору задоволення / незадоволення нею: *sich schmeicheln (D.).*

4. Деякі дієслова, що входять до групи дієслів, що позначають види мовленнєвої діяльності, а саме: *anklagen, beschuldigen, bezichtigen, bestreiten, erklären, gestehen, vorgeben, angeben, zugeben, leugnen*.

Gab sie deshalb nicht an, den Ring von Gotten bekommen zu haben [10, 73].

5. Окремі дієслова, які позначають ментальні акти: *glauben, scheinen, sich rühmen, verdächtigen*.

Ich habe den Auftrag erhalten, mich nach so einem Manne umzusehen und glaube, ihn gefunden zu haben [15, 87];

Nur Vater schien nichts bemerkt zu haben [13, 184].

Отже, віднесеність до певного часового плану дії, позначеної інфінітивом, у двопрдикатних конструкціях визначається лексичним значенням дієслова, від якого залежить інфінітивна група. Оскільки у реченні йде мова про дві дії, то це дієслово імплікує часове співвідношення цих дій. Темпоральне значення інфінітивної форми є, таким чином, імпліцитним, бо виражене воно опосередкованим, непрямим, ситуативним способом.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. — М., 1976.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. — Л., 1977.
4. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. — Л., 1971.
5. Имплицитность в языке и речи. — М., 1999.
6. Семантика и синтаксис конструкций с предикатными актантами. — Л., 1981.

Джерела художньої літератури

7. Bayer T. Einsam, Zweisam, Dreisam. — Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbeck bei Hamburg, 1987.
8. Breinholst W. Hilfe — ich bin verliebt! — Verlag für Bildungssysteme GmbH, 1993.
9. В Aichinger I. Die größere Hoffnung. Roman. — Franz Spiegel Buch GmbH, Ulm, 1986.
10. Böll H. Die verlorene Ehre der Katharina Blum oder: Wie Gewalt entstehen und wohin sie führen kann. Erzählung. — Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1974.
11. Fallada H. Der Pleitekomplex. Sieben Malheurgeschichten. — Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin, 1991.
12. Fischer B.B. Sie schrieben mir oder was aus meinem Poesiealbum wurde. — Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 1992.
13. Hein Ch. Der fremde Freund. Novelle — Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, Berlin, 1998.
14. Mann Th. Buddenbrooks. — Verlag für fremdsprachige Literatur, Moskau, 1957.
15. May K. Am Rio de la Plata. Reiseerzählung. — Verlegt bei Franz Greno, Nördlingen, 1988.
16. Süskind P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders. — Diogenes Verlag AG, Zürich, 1994.
17. Walser M. Dorle und Wolf. Eine Novelle. — Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Mein, 1987.

Natalka Tkachuk. About the Expression of Temporality in the Modern German Sentences with Two Predicates. The paper is devoted to the problem of the implicit temporality in the modern German on the material of the sentences with two predicates. The relative temporal meaning of the infinitive as the implicit predicate is determined by the lexical meaning of the verb, which is the explicit predicate. The lexical semantics of this verb determines its use with the Infinitive I or the Infinitive II. The article contains the semantic classification of the German verbs, whose semantic structure includes the latent temporal seme — prospective, contemporaneous or retrospective.

Оксана Траченко

Комунікативні параметри заголовків у синтагматиці

Традиційно граматичний статус заголовків розглядався у синтаксичних студіях. Тут можна виділити такі підходи: 1) заголовками є слова і словосполучення (не речення); 2) заголовками є слова, словосполучення і речення в залежності від їх структури; 3) заголовкам

відмовлено у граматичній кваліфікації; 4) заголовками є висловлювання, які безпосередньо не опираються на зразки простого речення; 5) заголовками є речення. Дамо коротку характеристику кожному із цих підходів.

Перша точка зору була висловлена Д.Н. Овсянником-Куликовським [21, 8], В.В. Виноградовим [5, 389], А.І. Смирницьким [27, 103], Є. Сепіром [25, 361]. Є. Сепір і О. Есперсен вважали, що заголовки випадають з області синтаксису через свою належність письмовому мовленню. О. Есперсен відзначав велику супресію, тобто зжаття заголовків, яка є причиною їх недостатньої завершеності. Це робить неприпустимим присвоєння їм рангу речення. В.В. Виноградов [5, 389] вважав заголовки і назви картин словосполученнями; більше того, навіть повне двоскладове речення “Життя починається завтра” у заголовковому вживанні, на його думку, перетворюється у словосполучення. В.В. Виноградов розумів заголовки як позначення, імена, ономи, що, очевидно, і зумовило тлумачення назв текстів як слів і словосполучень. А.І. Смирницький [27, 103] вважав заголовки “репрезентативними” реченнями. Зв’язок заголовка з текстом, на його думку, не надає їм категорії предикативності і не робить їх реченнями.

Другий підхід до визначення граматичної природи заголовків, згідно з яким заголовки є слова, словосполучення і речення, видається спірним. І.В. Арнольд [1, 24-25], В.А. Кухаренко [16, 49-50], І.Р. Гальперін [8, 520] спеціально не займалися дослідженням граматичного статусу заголовків, але, виходячи з тих зауважень, які вони зробили в ході вивчення інших питань, впливає, що вони кваліфікують заголовки, виходячи з їх структури, як слова, словосполучення і речення. Головне заперечення проти такого підходу полягає в необхідності застосування єдиних комунікативно-функціональних критеріїв до всього масиву досліджуваного матеріалу незалежно від формально-структурної вираженості заголовків.

Викликає заперечення також трактування І.Г. Кошової [15, 8-9], згідно з яким заголовки є не слова, не словосполучення і не речення. Слід відзначити, що заголовки, безумовно, представляють собою специфічну область вживання мови, але при цьому, на наш погляд, їх не можна виключити зі сфери вживання мовних явищ. Вони виражені засобами мови. І.Г. Кошова підкреслює, що заголовки виражають “кодовану ідею тексту”, а не закінчену думку. Оскільки автор не дає визначення ні ідеї, ні думки, це не дає можливості вступити в полеміку. І.Г. Кошова заперечує також, що у заголовків є просторово-часова кореляція з текстом, що здається неправомірним. Просторова кореляція очевидна — заголовок сприймається як заголовок перед текстом або на фоні прізвища автора. Якщо така кореляція щезає, мовна одиниця, якою виражений заголовок, повертається на своє місце у лексичній системі мови. Що стосується часової кореляції, то, на наш погляд, заголовок все-таки сприймається під знаком теперішнього часу, як і всі номінативні речення, оскільки “абсолютно поза часовим планом ідея буття, очевидно, не може сприйматися” [22, 336]. І.Г. Кошова має рацію, вважаючи, що заголовок важко кваліфікувати в одиницях мови; дійсно, згідно з О. Есперсеном, вони знаходяться на межі звичайної граматики. У такому випадку їх слід визначати в термінах теорії мовлення (теорії тексту). Подібне трактування, згідно з яким заголовки не мають лінгвістичного змісту, було висловлено Ш. Баллі [3, 323] і Т.М. Ломтевим [17, 323].

Наступний підхід, згідно з яким заголовок є “висловлювання, які безпосередньо не спираються на граматичні зразки простого речення”, знаходимо у “Граматиці-80” [30, 419-422]. Н.Ю. Шведова розглядає аргументи “за” і “проти” надання заголовкові статусу речення. Можна погодитися з тим, що у заголовка нема спеціального синтаксичного зразка чи моделі; однак, на нашу думку, це не заважає кваліфікувати їх як речення, що буде розглянуто далі. На жаль, Н.Ю. Шведова не називає причин, з яких форми представлення і форми називання відносяться до області теорії тексту, а заголовкові у цьому відмовлено. Це видається безпідставним.

Зупинимось більш детально на трактуванні заголовків як речень. У лінгвістиці його висловив ще О.О. Потебня [23, 85-86]. А.М. Пешковський [22, 177-78], описуючи номінативні речення і виділяючи їх розряди, відносить заголовок до розряду називних. Окремі зауваження відносно лінгвістичної природи заголовка знаходимо у вітчизняних та зарубіжних вчених, однак найбільш повна і переконлива аргументація на користь класифікації заголовка як речення сформульована А. Гардинером [32], який створив першу послідовну теорію мовлення.

А. Гардинер критикує Д. Риса за те, що він прив'язує речення до певних структур, тобто виходить з їх формально-структурної вираженості: “Не форма, а функція робить слово чи сполучення слів реченням” [32, 236]. Згідно з А. Гардинером, слово є одиницею мови, а речення є функцією мовлення. Не тільки заголовки, а й вивіски на установах А. Гардинер беззастережно відносить до речень на тій підставі, що вони прив'язані ситуативно і мають комунікативне призначення. Наступним важливим фактором, що перетворює сполучення слів у речення, є інтонаційна завершеність; її неадекватним замінником на письмі є знаки пунктуації.

У світлі функціонального підходу до аналізу синтаксичних явищ заголовки кваліфікуються як речення [32; 12, 69-75; 13; 26, 155-156; 7, 175]. Суть функціонального підходу полягає в аналізі комунікативних особливостей синтаксису, розглянутих у плані лінгвістики тексту, оскільки тільки тут реалізується функціональність мовних явищ. Звідси випливає необхідність текстоцентричного підходу до вивчення речення взагалі і заголовка зокрема. Специфіка заголовка як частини тексту, його структурно-семантичного елементу полягає у тому, що воно є ім'я, назва тексту. Як ім'я тексту заголовок має референтну співвіднесеність і є мотивованим знаком [29, 19], що має відношення до проблеми визначення граматичного статусу заголовка. Якщо перевести поняття “мотивована номінація”, тобто вираженість у заголовка текстуального референту, з термінів теорії номінації на мову синтаксичного опису, то слід визнати, що вона відповідає комунікативній функції-призначенню заголовка. Як відомо, комунікативна функція притаманна тільки одній одиниці синтаксису — реченню. Існує думка про однопорядковість двох явищ — референтності і категорії предикативності [20, 97-102]. Приймаючи цю точку зору, слід визнати, що заголовкова конструкція в тексті, будучи співвіднесеною з текстуальним референтом, має, внаслідок цього, і категорію предикативності і, значить, є реченням. При цьому відзначимо, що співвіднесеність заголовка з референтом — художнім текстом (ХТ) не суперечить загальноприйнятому тлумаченню предикативності, яка трактується як віднесеність мовного відрізка до дійсності, хоча в даному випадку текст, заголовок співвідноситься з нею особливим чином — через художній вимисел і фантазію творця, яка передає його відношення до реального світу. Виносячи в заголовок назву текстового суб'єкта, його властивостей і відношень, автор керується, по суті, комунікативною ціленастановою чи комунікативним завданням, яке служить меті інформування читача про зміст тексту. Отже, цілеспрямоване використання мовної одиниці у комунікативній функції-призначенні у заголовка призводить до функціонального зсуву цієї одиниці, її функціональної транспозиції, тобто використанні її у функції-ролі, функції речення, невластивій їй раніше, наприклад, при позначенні дійової особи у тексті. Результатом функціонального зсуву є перехід мовної одиниці із однієї парадигми — мовної, лексичної у парадигму комунікативних одиниць, чи, інакше кажучи, перехід значення лексичного у значення пропозитивне. Таким чином, при розриві одиниці її зв'язків зі своєю мовною парадигмою відбувається зміна її граматичних і семантичних характеристик, зумовлена закономірностями функціонування нової парадигми.

Акт номінації має предикативний характер, оскільки тільки предикативні одиниці можуть повністю реалізувати номінативну функцію [14, 144]. Номінація словом чи сполученням слів можлива тільки як складовий елемент номінації реченням. Першим це відзначив ще в кінці минулого століття А.Б. Добіаш [9, 31]: “Іменування предмета, якості чи дії за якою-небудь головною рисою є, по суті, речення. Коли я помічаю предмет, іменую його, то я вирішую цілу завершену задачу вимовою одного слова, оскільки це слово і є саме ім'я того, що я хотів поіменувати”. А.Б. Добіаш розширює сферу номінації реченням, включаючи і номінацію ізольованих предметів, тоді як В.Г. Гак [6], чітко точку зору ми поділяємо, вважає референтом речення тільки ситуацію. У русистичі співвіднесеність речення і номінації підкреслював І.І. Мещанінов: “Слова не створювались самі по собі без їх практичного значення у мовленні. Іменування предмета було у той самий час зв'язано зі сприйняттям його у реальній дійсності. Відірване від такого сприйняття іменування не могло даватися. Отже, сам процес найменування був водночас і процесом створення речення, хоч би і вираженого одним словом” [19, 243].

Нарешті, можна розглядати граматичний статус заголовка, виходячи з його референтної співвіднесеності. Якщо прийняти, що текст є особливий концепт, деяка “ідея”, “думка” митця про світ, представлена у вигляді деякої концептуальної ситуації, то можна констатувати, що

заголовок, маючи у якості референту ситуацію, є речення, незалежно від форми свого вираження.

Важливий аргумент на користь кваліфікації заголовка як речення випливає з розгляду як елемента лінійного розгортання тексту, тобто у синтагматичних відношеннях. Вони розуміються як відношення між елементами одного рангу. Оскільки заголовок є ланкою у лінійному ланцюжку речень тексту, він, отже, також є реченням.

Однак, крім функції імені, заголовок є, за свідченнями лінгвістів, літературознавців, психологів і письменників, “конденсат тексту”, “сильна позиція”, “втілення думки поетичного тексту”, “домінанта тексту” і т.і. [4, 6]. У лінгвістичних термінах це призначення заголовка можна тлумачити як комунікативну функцію заголовка, яка полягає у передачі суттєвої філософсько-етичної і естетичної інформації тексту. Наявність двох функцій — номінативної і комунікативної, В.Г. Гак вважає відмітною характерною ознакою речення [6, 58]. Вважаємо, що заголовок повністю задовільняє цю умову. Непряме підтвердження правильності такого підходу знаходимо у В.А. Звєгінцева [11, 174-185]. Розробляючи теорію дискурсу, він показав, що речення повинно розглядатися у його зв'язку з контекстом. Звідси випливають необхідні ознаки речення — наявність смислу і ситуаційна прив'язаність.

Наступним аргументом на користь того, що заголовок є речення, є його інтонаційна завершеність. У заголовковому вживанні структурі притаманна інтонаційна завершеність, нехарактерна для неї в оточенні речень тексту. Дійсно, згідно з даними І. Баумана [31, 10-11], інтонаційний малюнок назви книги “A Tale of Two Cities” точно співпадає з повним двоскладовим реченням *I don't think so*. Наглядним, хоч і рідко згадуваним аргументом на користь трактування заголовка як речення, є його графічна виділеність, яка є неадекватним субституттом інтонації на письмі. Інтонаційна завершеність і графічна виділеність є елементами незалежної позиції, котра, на думку О. Есперсена, є обов'язковою ознакою речення. Існує зв'язок між незалежністю позиції речення і його граматичним оформленням. Залежною позицією є сфера “максимальної граматичності” — підрядне речення у складі складнопідрядного — в той час як для абсолютної (інтонованої) позиції, навпаки, досить мінімального оформлення — репліки діалогу. Назви текстів займають абсолютну (інтоновану) позицію, для них у ряді випадків характерна структурна незавершеність. Дійсно, згідно з Л.І. Ілією [13], речення, актуалізоване контекстом, не обов'язково повинно мати структурну завершеність.

Таким чином, заголовок є реченням з наступних причин:

1. Оскільки заголовок є ланкою у синтагматичному ланцюжку речень тексту, тому він також є реченням, через те що синтагматичні відношення є відношеннями між елементами одного рангу.
2. Акт мовленнєвої номінації має предикативний характер, тому що тільки предикативні одиниці повністю реалізують номінативну функцію. Номінація словом або словосполученням можлива лише як складовий елемент номінації реченням.
3. Іменуючи текст, письменник керується комунікативною установкою — передати інформацію про текст. Як відомо, комунікативна функція властива тільки одній одиниці синтаксису — реченню.
4. Заголовкові притаманна інтонаційна завершеність.
5. Він характеризується графічною виділеністю.
6. Заголовок знаходиться у залежній автономній позиції.

З точки зору формально-граматичної, тобто структурної, заголовок також відповідає вимогам, які висуваються до речень: він не входить у склад іншої структури, більш складної.

Аналіз заголовка у рамках функціонального синтаксису і, ширше, лінгвістики тексту, що базується на принципі “від функції до засобу, від змісту до формального вираження”, здається плідним ще з однієї причини. Як підкреслював В. Матезіус, “якщо формальне членування розкладає речення на його граматичні елементи, то актуальне членування виявляє спосіб включення речення у предметний контекст, на базі якого воно виникає” [18, 239]. Іншими словами, актуальне членування речення зв'язане з його включенням в ситуацію або текст [24, 256]. Вивчення заголовка у рамках лінгвістики тексту, в першу чергу, і ставить питання про те, як заголовок включає текст у комунікацію. Оскільки заголовок є перший знак тексту, він завжди є новим для того, хто його сприймає і, значить, є ремою. Рема виражає основний зміст і є особливим комунікативним центром всіх заголовків, незалежно від їх структури. Темою таких речень є текст. Припущення про сумісну участь в акті комунікації мовних знаків і непозначених елементів ситуації знаходить все більше визнання [2, 47]. Аналогічну точку зору знаходимо у

Ю.С. Степанова [28, 54]. По суті, розуміння заголовка як реми по відношенню до тексту-теми близьке трактовці заголовка Дж. Муїром, котрий вважає заголовок повноправними нормативними реченнями і відносить їх до типу “completive” [34, 77]. При такому трактуванні втрачає значення формально-синтаксична вираженість ремоутворюючого центру і стає очевидною необов’язковість його вираженості тільки іменником. Рема може бути виражена будь-якою частиною мови і будь-яким сполученням слів. Такий підхід дає можливість пояснити граматичну природу заголовків, що не вкладаються у загальноприйнятій класифікації речень. Цілком очевидно, що на проблему граматичного статусу заголовка неявно перенесена дискусія про те, що є речення і за якими параметрами воно повинно визначатися. У зв’язку з цим, покажемо той факт, що представники функціонального синтаксису вважають заголовки реченнями. Обов’язковою умовою вирішення цього питання є текстоцентричний підхід до заголовка, тобто класифікація його з позиції лінгвістики тексту, а остаточне вирішення проблеми може бути отримане як наслідок вичерпного визначення речення (якщо таке можливе).

Однак слід враховувати й іншу можливість інтерпретації тексту як референта заголовка. Референтом заголовка є текст, який складається із ланцюжка речень, кожне з них є відображенням певної мікроситуації. Зв’язок речень тексту відображає зв’язки ситуацій і становить собою складну семантичну побудову у вигляді деякої концептуальної макроситуації, яка реалізує авторське бачення світу. Якщо виходити з того, що референтом речення може бути тільки ситуація, то, беручи до уваги той факт, що референтом заголовка є текст як деяка послідовність взаємозв’язаних ситуацій, слід зробити висновок, що заголовок є одиниця вище речення. Отже, виходячи з цього, заголовок можна інтерпретувати як текстовий фрагмент [34], тобто одиницю на рівні комунікативного блоку тексту з особливою функцією його маркера.

Література

1. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста. — Иностр. яз. в школе. — 1978. — № 4.
2. Арутюнова Н.Д. Синтаксис // Общее языкознание. — М., 1972.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955.
4. Блисковский З.Д. Муки заголовка. — М., 1981.
5. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса от Ломоносова до Потебни и Фортунатова. — М., 1958.
6. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики 1972. — М., 1973.
7. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. — М., 1981.
8. Гальперин И.Р. Интеграция и завершенность текста // Известия АН СССР. Серия: Литература и язык. — М., 1980. — Т. 39. — № 6.
9. Добиаш А.В. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка. — Прага, 1897.
10. Есперсен О. Философия грамматики. — М., 1958.
11. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. — М., 1976.
12. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. — М., 1973.
13. Илья Л.И. Пособие по теоретической грамматике французского языка. — М., 1979.
14. Колшанский Г.В. Лингвогносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация. Общие вопросы. — М., 1977.
15. Кошечкина И.Г. Название как кодированная идея текста // Иностр. яз. в школе. — 1982. — № 2.
16. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. — Л., 1979.
17. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке. — М., 1979.
18. Матезнус Е. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. — М., 1967.
19. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. — Л., 1978.
20. Москальская О.И. Грамматика текста. — М., 1981.
21. Овсянко-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. — Санкт-Петербург, 1912.
22. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1956.
23. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. — М., 1958.
24. Почепцов Г.Г., Иванова И.П., Бурлакова В.В. Теоретическая грамматика современного английского языка. — М., 1981.
25. Сегир Э. Язык. Введение в изучение речи. — М., 1934.

26. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. — М., 1981.
27. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. — М., 1957.
28. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения. — М., 1981.
29. Траченко О.Н. Стилистические характеристики заглавия как знака текста в синтагматике и парадигматике. — Киев: АКД, 1984.
30. Шведова Н.Ю. Русская грамматика 80. — Ч. II: Синтаксис. — М., 1980.
31. Bowman E. The minor and fragmentary sentences of a corpus of spoken English // Intern. J. Amer. Ling. — 1966. — V. 32. — № 3.
32. Gardiner A. The theory of speech and language. — Oxford, 1969.
33. Muir J. A modern approach to grammar: an introduction to systemic grammar. — London, 1972.
34. Stennes L., Pike K.L. Language in relation to a unified theory of the structure of human behaviour. — Glendale, 1967.

Oksana Trachenko. Communicative Parametrs of Titles in Syntagmatics. The problem of the grammatical status of titles is considered. it is assumed that the efficiency of syntactic description of titles lies not so much in cataloguing all patterns as in disclosing their ihherent identity. The identity can be found proceeding from the positions of functional syntax and text linguistics approach which is based on text function of the title, since only a function can manifest a linguistic reality of a language sign. The communicative function of titles alongside of their intonation completeness, graphic standing out and autonomous status are the necessary criteria which allow to qualify titles as sentences.

ПРАГМАТИКА

Світлана Алексенко

Соціолінгвістичні, функціональні та комунікативно-прагматичні ознаки висловлювань-вибачень (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ)

Мовленнєві одиниці вибачення як частина будь-якого національно-специфічного етикету є детермінованими певною культурою. Д. Хаймс [10, 4] зазначав, що культурні цінності та переконання, соціальні інститути та їх форми, ролі та особистості, історія суспільства можуть бути вивчені у їхньому відбитку на мовленнєвих моделях. Систематичне дослідження мовленнєвих актів надає важливу інформацію про культуру будь-якого суспільства. Висловлювання-вибачення вживаються і функціонують за певними правилами ритуалізованої поведінки людини, що відбивають суттєві для даворо- суспільства соціальні критерії та норми. Очевидно, що представники певної культури вибачаються за порушення тих соціальних норм, що закріплені і мають певну вагу у їхньому суспільстві.

Поняття “вибачення”, “ввічливість” і “культура” тісно взаємозв’язані. Ш. Блам-Калка зауважує, що “системи ввічливості виявляють культурологічно відфільтровану інтерпретацію взаємодії” [7, 270]. Ввічливість взагалі є метапрагматичним концептом. Для того, щоб адекватно та цілісно осягнути це поняття, треба зіставити різні етнічні уявлення про нього [12, 1055]. У процесі міжкультурного порівняння антропологи дійшли висновку, що міжкультурні відмінності ведуть у багатьох випадках до непорозуміння представників різних культур. Наприклад, для представника західноєвропейської та північноамериканської культур неввічливою є поведінка, коли людина запізнюється на призначений час більше, ніж на 15 хвилин. Таке запізнення вимагає вибачення разом із докладним виправданням. Для порівняння, в єгипетській культурі тільки слуги повинні приходити вчасно, а для людей рівного рангу поняття “вчасно” означає “на годину пізніше”. Отже, єгиптянин не буде вважати себе повинним вибачитися за запізнення на годину, така поведінка є для нього прийнятною соціальною нормою, що вказує на його високий статус у суспільстві. Якщо не знати таких міжкультурних розбіжностей, можна опинитися у ситуації непорозуміння і навіть комунікативного конфлікту. Вивченням соціальної і лінгвістичної природи вибачень займалися багато вітчизняних і закордонних вчених [2; 3; 6; 8; 9; 11; 12]. Дослідниця комунікативно-семантичної природи висловлювань-вибачень С.В. Цюра [3, 36] визначає мовленнєві акти цього типу як “комунікативні одиниці, пов’язані із соціальними нормами поведінки у певних типових ситуаціях спілкування, що вказують на доброзичливе ставлення до співбесідника та надають можливість підтримувати контакт у необхідній тональності”. Б. Фрейзер [8, 261] виділяє усвідомлення мовцем своєї вини як необхідну умову для вибачення. Ш. Блам-Калка і Е. Олштайн вважають, що вибачення — це “мовленнєвий акт, що мислиться для впровадження підтримки слухачеві, який фактично зазнав шкідливого впливу у формі слова або дії мовця” [6, 156]. Дж. Холмс вбачає основну функцію вибачень у “спробі загладити образу, за яку мовець бере на себе відповідальність, і у відновленні рівноваги між мовцем та слухачем” [9, 364]. Зазначимо, що мовець може брати відповідальність не лише за ту образу, яку заподіяв іншому він сам, а й за ту, котру спричинив хтось інший (у більшості випадків цим “іншим” виступає дитина чи тварина мовця).

Модель основних мовленнєвих стратегій апологетичної поведінки була запропонована Е. Олштайном та А. Когеном [11]. Перша стратегія вказує на ілокутивну силу висловлень-вибачень. Під цю категорію вибачень підпадають стереотипні конвенціоналізовані етикетні формули вибачення, які можна описати як прямі мовленнєві акти (експресиви). Першу мовленнєву стратегію можна “розбити” на три групи:

1) Висловлення жаю: *I'm sorry ... **Sorry to interrupt you, darling, but I think the baby is crying*** (Soars, 44). ***Oh, I'm very sorry to hear that. What was wrong?*** (цит. за: Hartley, Viney 1996, Unit 76);

2) Запропонування своїх вибачень: *I apologize for..., I offer my apology for ...*
— Did you get home all right?
*— Yes, thanks, **but I just wanted to apologize for the last night*** (цит. за: Hartley, Viney 1994, Unit 76);

3) Прохання про вибачення: *Excuse me ..., Forgive me ..., Pardon me.*
— Oh, I beg your pardon. I didn't know this seat was occupied. I'll move.
— That's all right. I'm leaving anyway (Wall, 166).
I hope you'll forgive me for not typing my paper, Professor. I'm afraid I don't own a typewriter (Wall, 167).

Друга мовленнєва стратегія поведінки вибачення охоплює пояснення причин завданої слухачеві шкоди (найчастіше такими причинами виступають будь-які зовнішні пом'якшуючі обставини, “об’єктивні” причини порушення психологічної рівноваги між комунікантами):

*— Sorry we are late, Mike, **but I got held up by the traffic.***

— Well, you are here now anyway (Abbs et al. 1975, Unit 2).

Третя мовленнєва стратегія апологетичної поведінки виражається у прийнятті мовцем відповідальності за ту образу, що він завдав слухачеві. Воно відбивається у таких семантичних моделях:

1) Експліцитне самозасудження:

*Yes, ma'am. **That was my mistake and I hope you'll forgive me*** (Wall, 169); ***It was so silly of me to put the cup on the floor*** (цит. за: Hartley, Viney 1994, Unit 31);

2) Вираження відсутності наміру образити:

— Well, there is a queue, you know.

*— Is there? **Sorry... I didn't mean to push in*** (цит. за: Hartley, Viney 1994, Unit 31);

3) Вираження мовцем своєї незграбності:

*— Good afternoon, Sharon, **Late again?***

*— Oh, yes. **I'm ever so sorry. I couldn't find a parking place*** (цит. за: Hartley, Viney 1994, Unit 31);

4) Признання звинувачень мовця виправданими: ***You are right. I'm sorry. I know I've let you down I don't deserve to have a teacher like you. I really am dreadfully sorry*** (Guy, 58);

a) Заперечування відповідальності:

— Where is the driver of the vehicle?

*— I'm here. **But it wasn't my fault! She came out suddenly I couldn't stop on time*** (Abbs et al. 1975, Unit 5);

b) Звинувачення мовця:

Hold on, Glint! It's not all my fault now, is it? You haven't exactly backed me up. I mean, I had no real incentive to sell your goods (Cotton, McGrath, 94).

Така мовленнєва стратегія поведінки вибачення є досить парадоксальною, бо в наявності протиріччя між лексико-семантичною поверхневою структурою та ілокутивною силою висловлювання.

Четвертою мовленнєвою стратегією висловлювань-вибачень є запропонування компенсації або залагодження негативних наслідків своєї дії:

Oh! Excuse me, sir. I'm sorry I'm so clumsy! I'll set something to clean your jacket right away (Wall, 166); ***Oh, dear! I'm sorry. I'll just see if I've got another pair for you*** (Soars, 44).

Обіцянка про утримання від майбутніх помилок з боку мовця становить п'яту мовленнєву стратегію поведінки вибачення: ***I really am sorry he 's caused so much trouble lately.***

I promise it won't happen again" (Wall, 165). "*Well, I really do apologize. I'll try to be quieter from now on*" (Wall, 168).

Можна зробити висновок, що при вибаченні мовці підсвідомо звертаються до обмеженої кількості мовленнєвих стратегій. Вибір і остаточна лінгвістична реалізація цих стратегій зумовлені контекстуально і культурологічно.

В англійській мові домінуючу позицію серед висловлювань-вибачень займає вираження жалю, тому класична теорія мовленнєвих актів ототожнює вибачення з цією емоцією. Зазначимо, що якщо мовець користується першою мовленнєвою стратегією апологетичної поведінки, тобто вживає одну із стереотипних частовживаних апологетичних формул, то він виражає своє вибачення експліцитно. Усі інші стратегії апологетичного мовлення постають як стратегії імпліцитного вираження вибачення, коли висловлення жалю та прохання про вибачення лише маються на думці, але не вимовляються, і повинні бути зрозумілі співбесідником із ситуації. Головним фактором, що сприяє правильній інтерпретації непрямих висловлень, є контекст, під яким ми розуміємо всю розмаїтість явищ, які супроводжують вербальну комунікацію, починаючи з чинників конкретної ситуації і закінчуючи сукупністю культурних та соціальних умов певного суспільства.

Тепер розглянемо висловлювання-вибачення за їх найістотнішими ознаками: функцією, логіко-змістовною структурою та ситуацією актуалізації.

За функцією в мовленнєвій комунікації вибачення можна поділити на ті, що: 1) забезпечують відшкодування за образу; 2) відновлюють рівновагу і гармонію у стосунках комунікантів; 3) підтримують позитивну тональність спілкування. Але зазначені функції аж ніяк не вичерпують весь арсенал функцій, які реалізуються апологетичними конструкціями. Дж. Холмс вважає, що вибачення можуть бути бівалентними та полівалентними мовленнєвими актами, що виражають більше, ніж одну прагматичну інтенцію [9, 365]. Так, висловлювання, що виражають жаль за образу, слугують визнанням провини мовця перед слухачем, тобто існує безліч ситуацій, коли слухач дізнається про образу через вибачення мовця за неї. Висловлення-вибачення можуть реалізовувати функцію повідомлення поганих новин:

— *Oh, dear, I'm afraid I've broken the cap of a bottle!* "

— *Never mind, at least it's open now*" (Holmes, 365).

Три основні функції, згадані вище, можуть реалізовуватися різноманітними лексико-семантичними і синтаксичними засобами. Перша і друга функція тісно взаємозв'язані. Їхнє розмежування є виправданим тоді, коли ми досліджуємо вибачення у ситуаціях, де відносини між комунікантами є офіційними. В таких випадках висловлювання-вибачення відшкодовують образу, але не обов'язково відновлюють гармонію у стосунках: "*I'm sorry, there is no way I can break this news to you gently I'm afraid we have decided to terminate our contract with you*" (Cotton, McGrath, 94). У наведеному прикладі президент компанії вибачається перед своїм агентом у справах збуту, забезпечуючи відшкодування за образу, але про гармонію у стосунках тут не йдеться. З іншого боку, зазначені вище дві функції розмежовувати недоцільно тоді, коли психологічні відносини комунікантів дружні або інтимні. Безсумнівно, що за таких умов при забезпеченні відшкодування за образу відновлюється рівновага і гармонія у стосунках комунікантів: "*Excuse me for not waiting for you. honey, but I didn't know how long you 'd be, and I was starving*" (Wall, 165).

Переважає більшість стереотипних апологетичних висловлювань, таких як *Excuse me* при зверненні та *I'm sorry* у якості ретроспективної реакції на вияви невдоволення співрозмовника реалізують функцію підтримання позитивної тональності спілкування.

Оскільки формули *I'm sorry* та *Excuse me* дуже ритуалізовані в англійському суспільстві, вони найшвидше за усі апологетичні конструкції асоціюються з "етикетними", становлять центральну частину (центр) функціонально-семантичного поля апологетичності і є найкомунікативнішими, бо сприяють швидкому налагодженню контакту із співрозмовником.

При аналізі логіко-змістовної структури висловлювань-вибачень зацентруємо увагу на прагматичній настанові та комунікативному типі висловлювань з інтенцією вибачення. На нашу думку, можна зупинитися на такій загальній диференціації апологетичних висловлювань за їх прагматичною настановою:

1) Вибачення як акт власне вибачення за дію чи слова, що образили адресата, або за очікувані неприємні для адресата (у розумінні мовця) слова чи дію:

- *I think my change is wrong!*
 — *Are you sure? Let me see. Oh, yes ... you need another 50 p.*
 — *Yes, that's right.*
 — *I'm terribly sorry.*
 — *That's OK*“ (цит. за: Hartley, Viney 1995, Unit 43).

2) Вибачення як акт звертання. У цьому випадку мовцями використовуються такі конструкції як *Excuse me* та *I beg your pardon* (офіційний варіант), що у більшості випадків слугують суто для привернення уваги слухача: *“Excuse me, can you give me some more information?”* (Хейз и др., 32).

- *Excuse me. (Louder) Excuse me.*
 — *Yes?*
 — *Can I park here?”* (Хейз и др., 47).

3) Вибачення як акт заборони / відмови:

- “Sorry. It's just not possible to do that”* (Cotton, McGrath. 95).

4) Вибачення як акт вираження жалю:

- *Have you got this size, but in blue?*
 — *I'm very sorry, madam. We haven't got them in blue*” (Хейз и др., 155);

5) Вибачення як акт обіцяння:

- *Be more prudent next time.*
 — *Yes, sir. I won't wait till the last minute next time. I'm sorry*” (Wall, 167).

6) Вибачення як акт виправдовування:

- *Ouch! That's my foot!*
 — *Oh I'm sorry. I wasn't looking — where I was going*” (Soars, 125).

Певна прагматична ціль може бути досягнута за умов використання однієї або кількох мовленнєвих стратегій апологетичної поведінки. Так, наприклад, уживаючи другу (пояснення ненавмисності заподіяної образи) та четверту (прийняття відповідальності за образу) мовленнєві стратегії, мовець реалізує прагматичну настанову виправдовування. П'ята мовленнєва стратегія апологетичної поведінки (обіцянка про утримання від майбутніх помилок) надає можливість виразити обіцяння. Іншими словами, типи апологетичних конструкцій за їх прагматичною настановою чітко корелюють із логіко-змістовною структурою висловлювань і, звичайно, із ситуацією їх актуалізації.

За комунікативним типом речення апологетичні конструкції можна поділити на директивні, констатуючі та інтерогативні. С.В. Цюра [3, 39] пропонує виділяти директивно-констатуючі конструкції *I beg your pardon, I apologize*. До групи директивних входять конструкції *Excuse me, Forgive me, Pardon me* та їх синтагматично розширені варіанти:

- “Pardon me, please, for stepping on your foot”; “Excuse me for being late”* (Wall, 163).

Констатуючі вибачення більш зорієнтовані на інформацію про стан мовця: *I'm sorry; I feel sorry; I was unbearable*. В інтерогативних апологетичних конструкціях граматико-семантичне і комунікативно-прагматичне значення не збігаються. Питальна граматична форма вживається для вираження пом'якшення прохання простити: *“Darling, will you forgive me for snapping at you on the phone this morning?”* (Wall, 162). Такі конструкції є полуімпліцитними непрямими висловленнями, що реалізують функцію експресива, а не реквестива.

Після огляду функцій та логіко-змістовної структури висловлень-вибачень перейдемо до розгляду ситуацій актуалізації висловлювань зазначеного типу.

Можна припустити, що апологетичні висловлювання як символи піклування про заподіяні прикрощі чи порушену свободу дій адресата найвірогідніше за усе вживаються у ситуаціях спілкування комунікантів з нерівним соціальним статусом, причому вектор спрямованості вибачень направлений від нижчого до вищого за рангом. Але розподіл вживання вибачень по соціальних ролях комунікантів залежить від особистого розуміння останніх релевантності застосування мовленнєвих стратегій ввічливості взагалі і вибачення зокрема. Ті контексти, типи відносин та види образ, що стимулюють до вибачення, відрізняються у розумінні носіїв різних соціальних характеристик (маються на увазі постійні соціальні

характеристики: вік, стать, рівень освіти, соціальний статус / професія, сімейний стан. людини). Ролі, що пов'язані із постійними соціальними характеристиками, відбиваються на особистісних якостях та мовленнєвій поведінці мовців. Не можна відмежувати лише одну соціальну характеристику, яка впливала б на вибір того чи іншого варіанту мовленнєвих реалізацій. Цей вибір проходить під впливом цілого комплексу екстралінгвістичних параметрів. Однак, найбільш релевантним з точки зору контрастного вживання лінгвістичних засобів є фактор рівноправності — нерівноправності соціальних статусів комунікантів [4, 140; 5, 98-99]. Різниця за статтю лінгвістичне релевантна не сама по собі, а лише в поєднанні з іншими соціальними ознаками [1, 49].

Виходячи з цих даних, ми вважаємо за доцільне розмежувати такі прагма-комунікативні види висловлювань-вибачень:

1) За ситуацією актуалізації: офіційні і неофіційні. Так, висловлення начальником жалю з приводу заборони підлеглому користуватися службовим телефоном в особистих справах є прикладом офіційного висловлювання-вибачення:

John, I understand you've made a number of personal overseas calls during the past week on the office phone. I'm sorry, but it'll have to stop, OK? (Barnard, Cady, 50).

Важливими чинниками, які сприяють диференціації вибачень за ситуацією актуалізації, є лексико-семантичні, граматичні та інтонаційні мовленнєві засоби. Так, неофіційний характер вибачень відбивається на граматичному рівні у досить щільному синтагматичному членуванні висловлювання та у вживанні інверсивного порядку слів. виправдовування одного з двох незнайомих, що стоять у черзі, слугує прикладом неофіційного вибачення:

— *Hey, you!*

— *Are you talking to me?*

— *Yeah, you. What do you think you are doing?*

— *I'm just waiting/or the bus,*

— *Can't you see there 's a line ?*

— *Oh, there is? I'm sorry! I didn't mean to cut. I didn't realise there was a line* (Hartley, Viney 1996, Unit 31).

2) За ступенем емоційної забарвленості висловлювання-вибачення поділяються на емоційно-експресивні, емоційно-забарвлені та емоційно-нейтральні. Прагматична настанова апологетичних висловлювань може бути виражена з будь-яким ступенем емоційної напруги. Емоції виражаються комплексно, за допомогою різноманітних засобів лексичного, граматичного чи фонетичного рівнів. В окремих випадках можливе переважання засобів певного рівня. Врахування ситуації спілкування, індивідуальних психологічних характеристик мовця та усвідомлення ним своєї вини перед слухачем, дають різний ступінь емоційної насиченості висловлювань-вибачень. Про наростання емоційної виразності свідчать вигуки, переривання граматичної структури, активне пояснення причин провини, переконання у ненавмисності скоєного. Наведемо приклади висловлювань-вибачень, вимовлених із різним ступенем емоційної напруги.

Емоційно-експресивне висловлення-вибачення:

“— *Perhaps I'd better explain. I represent a very large textile group. We've got plants in most of the major cities on the East Coast, So our buying requirements are considerable.*

— *I'm sorry, I wasn't aware ofthat! I mean I didn't realize you were that big!*” (Cotton, McGrath, 32);

Емоційно-забарвлене:

“— *Are you OK?*

— *Yes, I'm all right, but what about my car?*

— *There 's not too much damage.*

— *What! Just look at it! I only bought it last week. You shouldn't have been going so fast.*

— *Well, I'm sorry, but it wasn't my fault*” (цит. за: Hartley, Viney 1994, Unit 31).

Емоційно-нейтральне:

“— *Hello. This is Tom Piper here. Is Mary there? Hang on a minute. I'll see.*

— *OK.*

— *Hello. I'm sorry, but Mary's out*” (цит. за: Hartley, Viney 1995, Unit 59).

3) За вектором спрямованості висловлювань-вибачень (іншими словами, за соціальним статусом адресата): а) вибачення, що адресовані вищому за рангом; б) вибачення, що адресовані рівному за рангом; в) вибачення, що адресовані нижчому за рангом.

Викладене дозволяє вважати, що сформована класифікація функціональних та комунікативно-прагматичних ознак апологетичних висловлювань як елемент теоретичного знання, у якій за основні критерії систематизації обрані функція, логіко-змістова структура та мовленнєва ситуація актуалізації, є раціональною у процесі проведення експериментально-фонетичного дослідження з метою встановлення ролі просодичних засобів у диференціації прагма-комунікативних типів висловлювань-вибачень у різних ситуаціях спілкування.

Література

1. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих // Социально-лингвистические исследования. — М.: Наука, 1976. — С. 42-52.
2. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. — М.: Русский язык, 1987. — 157 с.
3. Цюра С.В. Коммуникативно-семантические особенности высказываний-извинений (на материале английского языка 14-20 вв.): Дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1990. — 191 с.
4. Шевченко Т.И. Экстралингвистическая ситуация, социальные роли и интонация // Фонетика и психология спонтанной речи: Межвуз. сб. науч. тр. — Иваново: Ив. гос. ун-т, 1984. — С. 134-141.
5. Шевченко Т.И. Взаимодействие социального и индивидуального в мелодике речи // Проблемы супrasegmentной фонетики: Сб. науч. тр. Московск. гос. пед. ин-та иностр. яз., 1985. — Вып. 248. — С. 96-105.
6. Blum-Kulka Sh., Olshtain E. Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. — Norwood, NJ: Ablex, 1989.
7. Blum-Kulka Sh. The metapragmatics of politeness in Israeli Society // Politeness in Language. Studies in its history, theory and practice. — Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. — P. 255-280.
8. Fräser B. On apologizing // Conversational Routine. — The Hague: Mouton, 1981. — P. 69-91.
9. Holmes J. Sex differences and apologies: One aspect of communicative competence // Readings on second language acquisition. — Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall Regents, 1995. — P. 362-385.
10. Hymes D. Foundations in sociolinguistics. — L.: Tavistock, 1977.
11. Olshtain E., Cohen A. Apology: A speech-act set // Sociolinguistics and language acquisition. — Rowley, MA: Newbury House, 1983.
12. Suszcsynska M. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies // Journal of pragmatics. — 1999. — Vol. 31. — No. 8. — P. 1053-1064.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Ступин Л.П., Игнатъев К.С. Современный английский речевой этикет. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980.
2. Хейз и др., Хейз С., Линтон Р., Игнатова М.В. Лингафонный курс английского языка. — Минск: ДСК, 1999. — 237 с.
3. Barnard R., Cady J. Business Venture 2. — Oxford: Oxford Univ. Press, 1993. — 112 p.
4. Cotton D., McGrath A. Spoken English for International Business. — Surrey: Nelson House, 1991.
5. Guy W. The Heinemann English Wordbuilder. — Oxford: Macmillan Publishers Ltd., 1998.
6. Hartley B., Viney P. Streamline English. Destinations (for intermediate students). — Oxford: Oxford Univ. Press., 1994.
7. Hartley B., Viney P. Streamline English. Departures (for beginners). — Oxford: Oxford Univ. Press., 1995.
8. Hartley B., Viney P. New American Streamline. Destinations (for pre-intermediate students). — Oxford: Oxford Univ. Press, 1996.
9. Hartley B., Viney P. Streamline English. Connections (for pre-intermediate students). — Oxford: Oxford Univ. Press., 1996.
10. Soars J., Soars L. New Headway. — Oxford: Oxford Univ. Press., 1997.
11. Wall A.P. Say it naturally. — North Carolina: Harcourt Brace Jovanovich Publishers., 1987.

Svitlana Aleksenko. Sociolinguistic, Functional and Communicative-Pragmatic Features of the Utterances-Apologies (on the Basis of the English Dialogue Speech). The article highlights apologies from the viewpoint of their relation to the metapragmatic concept of "politeness", their main verbal strategies, functions, logic-and-pithy structure and situations of actualization. According to their pragmatic aim apologies rigidly correlate with the logic-and-pithy structure and speech situation. Types of contexts, interlocutors' relations and offences that prompt apologies are different in the eyes of the people with diverse social characteristics. The degree of the apologies emotional tension depends on the speaker's psychological traits and the comprehension of his guilt.

Андрій Кривий

Лінії аргументації та лінгвістичні засоби заперечення в науковому дискурсі

Явище аргументації набагато ширше та детальніше досліджено в академічному дискурсі у порівнянні з іншими видами аргументативного дискурсу. Власне академічний дискурс відноситься до сфери підготовленої аргументації, оскільки навіть у його усній формі, у науковій дискусії, дія фактора спонтанності нейтралізується дією цілої низки інших екстралінгвістичних факторів: професійною підготовкою опонентів, регламентованістю комунікативної ситуації, фіксованістю предмету обговорення. Будучи відображенням раціонально-логічного пізнання світу [7, 34–35], академічний дискурс є втіленням раціональної аргументації. У ньому в найбільшій мірі витримуються максими аргументації. Раціональність в академічному дискурсі проявляється у логічній послідовності викладу, лаконічності, точності (недвозначності та відсутності протиріччя), експліцитності лексико-граматичних зв'язків. У науковому тексті в основі композиційного членування лежить "механізм пріоритетних стратегій" або принцип "пріоритету". Логічна організація змістової частини та послідовність викладу, які визначаються дослідниками наукової комунікації (Н.М. Разінкіною, М.Н. Кожиною) її головними ознаками, є настільки міцними засобами скріплення фрагментів інформації, що домінують над усіма іншими мовними засобами забезпечення зв'язності в тексті. Власне логічна організація матеріалу виявляється важливішою у спробі переконання та аргументації, ніж експліцитно виражені лексико-граматичні зв'язки різних типів. Слід зазначити, що чим більше можливостей формалізованого викладу результатів, тим менша роль мовних засобів, у тому числі і конекторів у викладі матеріалу. Хоч використання логічних конекторів для вираження каузативних зв'язків зустрічається доволі часто:

The pattern varied with the treatment of the 29-mer oligomer before chromatography. Thus, heating this oligonucleotide at 96C for 5 min. resulted in a single HPLC peak, suggestion the conversion of different duplex forms to a single, hairpin. The HPLC profiles thus showed a striking resemblance to the gel pattern... Therefore, if each polymer strand were somehow to be separated from its complement, then it would naturally exist as a series of discrete hairpins [17, 163].

Логічний аспект аргументації проявляється і в тому, що істинність аргументації визначається на логічному рівні, як пошук абсолютної істини, а не визначення істини у межах концептуальних світів опонентів, що спостерігається в інших видах аргументативного дискурсу. В академічному дискурсі використовуються тільки верифіковані, науково-обґрунтовані судження. Доказ істинності того, що повідомляється, стає для аргументатора головною метою, і переважає за своєю значимістю завдання переконати реципієнта.

Точність, адекватність мовного оформлення набувають особливого значення, оскільки варіативність декодування в науковій комунікації в принципі недопустима. Відтак, однією з основних вимог наукового стилю є максимальне або хоча б адекватне розуміння тексту адресантом та реципієнтом. У таких випадках процеси творення та сприйняття тексту якщо не співпадають, то максимально зближуються. Суб'єктивна неузгодженість [5, 19] зводиться до мінімуму.

Раціональний тип аргументації, а також ясність термінології зближують аргументативний дискурс з юридичним дискурсом. Відрізняються вони тим, що на раціональну аргументацію в юридичному дискурсі здатна впливати система цінностей, що домінують у

суспільстві. Якщо в інших видах аргументативного дискурсу стоїть завдання розв'язання аксіологічного дисонансу, то в академічному дискурсі — когнітивного.

Якщо враховувати, що значною мірою вплив на читача передбачає оцінку, експресивність [6, 14-25], то частка таких способів переконання в науковій комунікації невелика. Вплив на одержувача інформації в академічному дискурсі ґрунтується на інших засадах, ніж у решті видів аргументативного дискурсу.

У той час, як у більшості видів аргументативного дискурсу діє ціннісна орієнтація, ґрунтована на емоційній оцінці, у науковій аргументації домінує раціональна оцінка. На перший план як для аргументатора, так і для реципієнта, виступає інформативність, фактичність, достовірність та правомірність результатів, тобто концепція самого автора. Іншими словами, об'єктивна сторона повідомлення має більше значення, ніж в інших видах аргументативного дискурсу. Первинним стає зміст повідомлення, а не його форма. Мовне оформлення сприяє переконанню адресата, але більше пов'язане з естетичністю тексту, вишуканістю індивідуального стилю. В цілому, відбір мовних засобів і форм обґрунтовується релевантністю та доцільністю.

Прагнення до об'єктивності повідомлення виражається, зокрема, у переважному використанні форми теперішнього часу — найбільш абстрактної, нейтральної та немаркованої форми видо-часової системи, що реалізує значення часової довільності чи часової нелокалізованості. Ця часова форма стає маркером істинності [1, 232].

У науковій лекції аргументація також розрахована на спеціальну аудиторію, через те їй більше, ніж публічній промові, властива інформативність, точність термінології, раціональність, істинність та незначна емоційність. Емоції зазнають тут інтелектуалізації та трапляються тільки у модусній частині висловлювань, у парантезах. Разом із тим, академічний стиль у писемній та усній формах відрізняється більшою складністю. У спонтанній аргументації прості речення складають 70 %, рідко вживаються складнопідрядні речення. А от у промові лектора, що є усною формою наукового дискурсу, переважають складнопідрядні речення з розгалуженою структурою. Справою слухача є відібрати під час сприймання інформаційно-орієнтовану (*information-driven*) чи фокусно-орієнтовану (*point-driven*) стратегію [19, 35].

У різноманітних жанрах усередині академічного дискурсу (монографія, стаття, рецензія, анотація, реферат, лекція, доповідь, виступ і таке інше) акцент на переконання і важливість самої аргументації можуть видозмінюватись. У рефераті, науково-технічній рекламі їх роль менша, ніж у виступі чи доповіді. Кожен із жанрів у середині академічного дискурсу, з іншого боку, може переймати деякі прийоми аргументації, притаманні іншим видам аргументативного дискурсу.

Як елементи публіцистичного стилю у наукових статтях можуть бути використані *why-questions*. У змістовому аспекті ці питання вказують на перспективи подальшого дослідження, у прагматичному аспекті привертають увагу реципієнта на фоні сухого викладу фактів:

Although much has been achieved in the developmental and hormonal regulation of the expression of the sex-specific isoforms of cytochrome P-450, the following important questions remain to be investigated. How does the type of secretion of growth hormone regulate the expression of different isoforms of cytochrome P-450? How do the androgens imprint the hypo-thalamopituitary axis? What is the mechanism that regulates expression of isoforms of cytochrome P-450 in immature animals? Answering these questions may further the understanding of the role played by imprinting of cytochrome P-450 in modulating the sensitivity of adult progeny to the toxic effects of chemicals... [17, 164].

Квазікомунікативні включення, що спостерігаються в інших видах текстів і сприяють створенню психологічного ефекту переконливості, відсутні в сучасному науковому тексті. Частково їх було замінено ієрархізованою зовнішньою структурою повідомлення [3, 29]. Це, з одного боку, сегментує потік інформації, полегшуючи його сприймання, з іншого боку, імпліцитно сприяє аргументації.

У культурологічному аспекті науковий (дидактично-науковий) стилі комунікації обумовлені різною інтерактивністю наукових текстів та різним способом творення семантичних та міжособових значень. Такі обумовлення дозволяють нам говорити про

етнориторичну науковий стиль, а також аналізувати особливості академічних текстів у категоріях, властивих членам певної академічної спільноти.

Поняття інтерактивності наукових текстів виникає з постулату, що комунікативному ефекту розуміння макроакту мови відповідає інтерактивний ефект його акцептації. Довгий час зберігався стереотип мислення про науковий стиль, що ґрунтувався на об'єктивності та своєрідній безособовості інтелектуальної комунікації [20; 14; 10]. Аналізуючи характер російських наукових текстів, Дж. Ніколз [15, 399–428] підкреслював, що текст у цій культурологічній академічній традиції функціонує як “гномічне вираження (ствердження) наявних знань” (*a gnomic statement of available knowledge*), що свідчить про набуття ним особливого онтологічного статусу та особливої “ринкової вартості”.

Традиційний підхід до наукового спілкування можна зобразити як антириторичний [16, 365]. Об'єктивність та своєрідна безособовість наукових текстів мала виникати, на думку західних лінгвістів, із природи предмету, що змальовувався та самого характеру наукового методу. На практиці це означало ембарго на впровадження суб'єктивних, емоційних, спекулятивних, а також метафоричних значень. Як пізніше виявилось, безособовість є вельми сумнівною рисою академічного стилю, так само, як і те, що вона мала градуальний характер у тому сенсі, що ступені інтерактивності наукових текстів окреслювались соціокультурними обумовленостями, характерними для певної мовної спільноти.

Науковий стиль треба трактувати як звичайний варіант стилю комунікації. Істотне місце у науковому дискурсі займає стиль проведення наукових дискусій, як такої форми наукової комунікації, яка яскраво відображає суспільні стосунки та системи цінностей, що домінують у певній суспільній академічній спільноті. А. Душак показує характерні риси ведення наукової дискусії в англійському науковому дискурсі на таких прикладах:

In this chapter we will be concerned with (...) and we shall show how (...). We will then show how (...). Finally, we will demonstrate how (...).

The purpose of this paper is to provide the basis for such a comparison by outlining a set of alternatives to assumptions showing how coordinate structures can be analysed on the basis of these new assumptions [11, 213-215].

Із наведених вище прикладів можна зробити висновок, що в англійській академічній риториці домінує позитивна модальність та діловитість у презентації автором своїх наукових поглядів. Це припущення підтверджується і такими прикладами:

I will show here that Hawkins' of (...) involves misconceptions; and that the type of universals which he wants to attribute to UG does not contribute to (...) despite his claim to that effect. (...) I will argue here that his suggestion is implausible and that it is based on an incorrect view of the theories proposed in generative grammar.

It will be demonstrated below that the arguments advanced by Chomsky in support of LH are not convincing (...) that he presents few, if any, valid arguments (...).

The present study provides a framework that avoids the restrictions listed above, while taking advantage of (...). This is done through (...) [11, 215–219].

У наступній частині цієї статті ми розглянемо мовні **засоби заперечення** в англійському науковому дискурсі. Завдяки своїй багатоаспектності та поліфункціональності, заперечення залишається у центрі уваги лінгвістів на різних етапах розвитку мовознавства. Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем заперечення, у функціонуванні цієї категорії відкриваються усе нові аспекти.

Доцільність заперечення у мовленні, відповідність речень із запереченням реаліям життя (малоймовірність речення типу “*An elephant isn't a fish*”) [21, 124], синтаксис операторів заперечення, ціннісні аспекти функціонування заперечення складають додаткове коло питань, що ще детально не розглядалися.

У період логіко-семантичного дослідження мови постає питання про те, які висловлювання є власне заперечними: із запереченням у поверхневій структурі, чи також і ті, що містять заперечення у глибинній структурі у вигляді лексичних одиниць із прихованим (латентним, імпліцитним, лексико-релятивним) запереченням. Вирішення проблеми ускладнюється тим, що граматично заперечні речення можуть виражати стверджувальні судження на рівні мови мислення [4, 37].

Спроби звести значення заперечення тільки до афірмативності-негативності виглядають сьогодні не більше, ніж спрощенням. Категорія афірмативності інколи постає як така, що включає власне ствердження (асерцію) та заперечення (негацію) і протиставляється пресу позиції, хоча вони і не є явищами одного плану. Аналіз аргументативного дискурсу вказує на те, що заперечення як одна з основних граматичних категорій безпосереднім чином вторгається і у сферу пресупозицій, причому не тільки мовних та комунікативних, але й когнітивних [2, 7].

На заперечення, незалежно від його позиції в реченні, падає логічний наголос, як у випадку комунікативного унісону, так і у випадках когнітивного та аксіологічного дисонансу в конфліктних ситуаціях [1, 249]. У результаті цього заперечення виконує ремавиділяючу функцію, переміщуючи комунікативний фокус у висловлюванні та дискурсі. Крім того, у спонтанній комунікації заперечення попадає у фокус аргументації та може стати носієм персуазивності при спонтанному переконанні.

Лінгвісти, психологи, фахівці у сфері ергономіки вважають, що використання заперечення для оформлення думки, особливо у випадку підготовленої аргументації, являє собою також і психологічну проблему, значним чином ускладнюючи для реципієнта аналіз посилянь та отримання висновку в процесі когнітивної обробки інформації. У будь-яких комунікативних ситуаціях уведення в речення заперечення сповільнює та ускладнює процес його обробки реципієнтом більше, ніж інші мовні явища [8, 219], тобто заперечення являє собою “когнітивну складність”.

Розглянемо явища **граматичного та лексичного заперечення** на прикладі сегменту наукового тексту (вступної частини до наукової статті). У цій частині тексту лінія аргументації проводиться у напрямку переваги нових методів дослідження у порівнянні з недоліками отриманих результатів на поточний момент у сфері аеродинаміки.

- (1) *only symmetrical flow. However, the previously mentioned methods suffer from some limitations mainly concerning the treatment of the vortex wake formation and its interaction with the body.*
- (2) *The first group of methods cannot treat 3D flows and is limited to very slender bodies.*
- (3) *The second group of computational methods is time consuming and therefore expensive, and its separation prediction is not sufficiently accurate.*
- (4) *Both the methods in this group and the method in ref. 9 suffer from the dependency on too many semiempirical inputs and assumptions concerning the vortex wake and its separation.*
- (5) *The steady, 3D nonlinear vortex-lattice method, upon which the present method is based, eliminates many of these limitations by introducing a more consistent model, but it can treat cases [9, 150-156].*

У наведеному вище сегменті проводиться риторичне обґрунтування способу виявлення та заповнення ніші у подальшому науковому дослідженні. Композиційні ключові фрази та аргументи подані нижче у редукованій формі:

- (1) *However, the previously mentioned methods suffer from some limitations ...*
- (2) *The first group ... cannot treat ... and is limited to ...*
- (3) *The second group ... is time consuming and therefore expensive, and its ... is not sufficiently accurate.*
- (4) *Both ... suffer from the dependency on ...*
- (5) *The ... method (upon which the present study is based) eliminates many of these limitations ..., but it can treat only ...*

Як видно з наведеного, ця частина вступу починається з адверсативних конекторів речення. Біля чверті усіх досліджених нами сегментів такого роду починається увідними сигналами, *yet, unfortunately however, nevertheless* та *but*. Метою такого провадження дискурсу є виявлення прогалини у дослідженні (*indicating a gap*). Автор не висуває контраргументи у тому, що робота просувається у неправильному напрямку, а радше “*suffers from some limitations*”. Більшість із таких прогалин сигналізується лексично за допомогою дієслів (*suffer; is limited to*) або прикметникових виразів (*time consuming; expensive; not sufficiently accurate*). У другому реченні присутнє дієслівне заперечення (*cannot treat*).

Власне кажучи, лінгвістичні елементи заперечення, що використовуються в англійській науковій статті, недостатньо досліджені та викликають інтерес у мовознавців із погляду їх подальшого застосування. У результаті проведеної нами вибірки ста сегментів наукових статей, отримано таке співвідношення категорій та конститuentів заперечення у лексико-граматичному полі:

а) Заперечні чи квазізаперечні показники кількості (28 прикладів):

<i>no</i> —	12
<i>little</i> —	7
<i>none (of)</i> —	4
<i>few / very few</i> —	4
<i>neither... nor</i> —	1

Цікавим є те, що ці показники трапляються або на початку речення (чи услід за протиставними виразами), або після увідних виразів *there*, як у реченні: *However, there is little research that...* Однак, цілком можливим є і те, що формат вживання заперечних показників може пов'язуватись на певному рівні свідомості реципієнта з бажанням автора констатувати, що ніша у дослідженні вже заповнюється [18, 143-151].

б) Лексичне заперечення (26 прикладів):

дієслова —	15 (<i>fail</i> 5, <i>lack</i> 2, <i>overlook</i> 2, плюс шість одиничних випадків)
прикметники —	7 (<i>inconclusive</i> , <i>complex</i> , <i>misleading</i> , <i>elusive</i> , <i>scarce</i> , <i>limited</i> , <i>questionable</i>)
іменники —	3 (<i>failure</i> 2, <i>limitation</i>)
інші —	1 (<i>without regard for</i>)

Ледь помітна різниця у кількості дієслів у цій кон'юктурі, можливо, пов'язана з частотою їх застосування. Автор наукової статті може схилитись до різкого *fail*, припускати недолік за допомогою *neglect*, *overlook* чи *underestimate*, проявляти задоволення за допомогою *be content to*, звертати увагу на вузькість бачення проблеми за допомогою *concentrate on*, *be restricted to* або *be limited to* та виражати прихильність у розумінні проблеми за допомогою *constrain*.

в) Заперечення у дієслівних фразах (16 прикладів):

<i>not</i> —	14
<i>rarely</i> —	1
<i>ill</i> —	1

Вживання *not* із багатьма дієсловами може свідчити про абсолютне незадоволення автора результатами попередніх досліджень. Це припущення підсилюється уведенням особового займенника *we* як підмета речення у п'яти випадках із шістнадцяти як у реченні "*We do not yet know ...*"

Усі інші способи вираження заперечення в англійській науковій статті подаються однією групою через їх малу чисельність.

г) Питання (8 прикладів):

прямі —	6
непрямі —	2 (наприклад, " <i>A question remains whether...</i> ").

д) Вирази з *need* / *desire* / *interest* (8 прикладів):

The differences need to be analysed ...
It is desirable to perform test calculations ...
It is of interest to compare ...

е) Логічні умовиводи (6 прикладів):

<i>must</i> —	3 (наприклад, " <i>This represent must ...</i> ")
<i>seem / appear</i> —	2
<i>one would intuitively expect ...</i>	

є) Висловлення протилежної думки (6 прикладів):

Researchers have focused primarily on ..., as opposed to ...
Emphasis has been on ... with scant attention given to ...
The research has tended to focus on ..., rather than ...
They center mainly on ..., rather than on ...
Studies most often contrast ..., rather than ...
Although considerable research has been done on ..., much less is known as to...

ж) Постановка проблеми (2 приклади):

The application presents a problem ...

A key problem in many ... is ...

Мовні засоби заперечення у форматах (д) та (а) з'являються тоді, коли мова йде про недостатність вивчення певної проблеми у попередніх дослідженнях. У цьому контексті конекторами речення служать *therefore* та *however*. Такі формати притаманні дослідженням у галузі фізики та, у меншій мірі, у галузях геології, психології та мовознавства. Натомість вирази у форматі (є) зустрічаються виключно у працях із мовознавства та літературознавства. М'який тон висловлювань тут пояснюється тим, що дослідники у галузі лінгвістики складають відносно невелику дискурсну спільноту, що характеризується взаємною підтримкою, хоч і за наявності внутрішніх антагонізмів.

Література

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. — К.: КГУ, 1997. — 312 с.
2. Васильев В.И. Проблема соотношения когнитивных и коммуникативных компонентов высказывания: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. — М., 1992. — 18 с.
3. Коллегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации. — Одесса: ОГУ, 1991. — 121 с.
4. Кривонос А.Т. Отрицание в предложении и отрицание в умозаключении (Опыт семантического анализа отрицаний в тексте) // Вопросы языкознания. — 1986. — № 1. — С. 35-49.
5. Матвеева Г.Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста. — Ростов: Ростовский университет, 1984. — 116 с.
6. Наер В.Л. Прагматика научных текстов (вербальный и невербальный аспекты) // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. — М.: Наука, 1985. — С. 14-25.
7. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — М., 1995. — 412 с.
8. Человеческий фактор. — Т. 1. — М., 1991. — С. 219.
9. Almosino D. High Angle-of-Attack Calculations of the Subsonic Vortex Flow in Slender Bodies // AIAA Journal, 1985. — № 8. — P. 150-156.
10. Clyne M. Discourse structures and discourse expectations: implications for Anglo-German academic communication in English / Ed. by L. Smith. — London: Alpha Academic, 1987. — P. 73-84.
11. Duszak A. Academic discourse and intellectual styles // Journal of Pragmatics, 1994. — № 21. — P. 219-313.
12. Galtung J. Struktur, Kultur und Intellektueller Stil / Ed. by A. Wierlacher. — Wroclaw: Ossolineum, 1985. — P. 151-193.
13. Jordan R.R. English for academic purposes: A guide and a resource book for teachers. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997. — P. 229-231.
14. Mauranen A. Cultural Differences in Academic Rhetoric. — Frankfurt: Peter Lang, 1993. — 352 p.
15. Nichols J. Nominalization and assertion in scientific Russian prose / Ed. by J. Haiman, S. Thompson. — London: Alpha Academic, 1988. — P. 399-428.
16. Scollon R., Scollon W. Intercultural Communication / A Discourse Approach. — Oxford: Blackwell, 1995. — 412 p.
17. Swales J. Episodes in ESP: A source and reference book on the development of English for Science and Technology. — New York: Prentice Hall, 1988. — P. 163.
18. Swales J. Genre Analysis: English in academic and research settings. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — P. 143-150.
19. Tauroza S., Allison D. Expectation-driven understanding in information system lecture comprehension // Academic Listening. Research perspectives. — Cambridge: Cambridge University Press, 1994. — P. 35-54.
20. Ventola E. "Finnish writers" academic English. Problems with reference and theme // Functions of Language, 1994. — № 1/2. — P. 1-33.
21. Wardlaugh R. Investigating Language. Central Problems in Linguistics. — London: Blackwell, 1993. — 293 p.

Andriy Kryvyy. Linear Characteristics of Argumentation and Linguistic means of Negation in Academic Discourse. The linear characteristics and linguistic ways of expressing negation in academic discourse are studied. As a result of the scientific articles analysis it was found out that the academic discourse belongs to the sphere of prepared argumentation since even in its oral form (scientific discussion) the action of spontaneous factors is neutralized by the action of other extralinguistic factors: professional training of opponents, communicative situation being regulated, the subject of discussion being fixed. The academic discourse is embodiment of rational argumentation. The analysis of argumentative discourse shows that negation fulfills the rheme-outlining function, moves the communicative focus in an utterance and discourse, becomes a carrier of persuasion in the cases of cognitive and axiological dissonance.

Мирослава Лебеда

Специфіка комунікативної ситуації мовленнєвого акту “тексту анотації” (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПЕРІОДИКИ)

Найсуттєвішою рисою тексту, як письмово зафіксованого висловлювання, є його адресація соціуму. Беручи до уваги той факт, що усне повідомлення не документується на папері, обмежене в часі й існує до тих пір, поки сприймається слухачами [7, 4], мета нашої статті полягає в спробі дослідити учасників комунікативного акту анотації, а саме: анотатора та потенційного читача. Ми стоїмо на засадах, які доводять, що анотація — це підготовлене стисле повідомлення, письмово зафіксоване, яке передбачає ознайомлення з щойно опублікованою книгою.

Комунікація на рівні тексту складається з двох етапів: утворення (написання) тексту та його сприйняття. Ролі учасників текстової комунікації розподіляються таким чином: автор створює текст і адресує його реципієнту, який, в свою чергу, оволодівши текстовою інформацією, демонструє свою реакцію як наслідок, результат цієї дії. При цьому мовець детермінує і обмежує свою діяльність певними комунікативними факторами, а саме — метою висловлювання, в той час, коли той, хто його сприймає, діє згідно з своїм бажанням чи небажанням докласти зусиль задля накопичення нових знань.

Як бачимо, важливою складовою такої комунікації виступає процес сприйняття тексту, який допомагає з'ясувати види взаємодії тексту з адресатом в залежності від його цілей: задля розваги, відпочинку, накопичення знань, необхідних у професійній діяльності, навіть для створення іншого тексту тощо.

Тут неабияку роль відіграє інформація про комунікантів, яка перебуває в прямій залежності від основного змісту висловлювання. Таким чином, використання мовного матеріалу дає підставу судити про соціальну характеристику предмета мовлення і комунікантів. Мовна поведінка залежить від рівня культури, соціального стану, певних особистісних характеристик, морально-етичних норм, віку, статі і т.д. Цікаво, що риси характеру людини також можна вважати показником мовної поведінки. Важливого значення під час спілкування набувають фізичний та психічний стан, настрої, зацікавленість / незацікавленість у розмові комунікантів і т.д. [6, 36]. Комуніканти — це співрозмовники, особи, які беруть участь у процесі спілкування, тобто, адресант і адресат, або відправник і отримувач мовлення, автор і реципієнт (читач).

Виходячи з потреб письмової комунікації, важливо визначити її специфіку: вона полягає у суворій фіксації ролі комунікантів. Завдання адресанта (автора) полягає у звертанні до адресата (читача). Автор повинен передбачити ситуацію сприйняття тексту, умови і форми реалізації та поширення. Не залишаються поза увагою і предмет мовлення (про що говорити), і модель адресата (для кого). Неважко переконатися, що в процесі творення тексту адресант показує своє ставлення до акту комунікації і дає відповідь на низку запитань: про що “я” пишу?, ким є “ви”(ти)?, кому “я” пишу?, чому “я” пишу?, для чого “я” пишу? [10, 9].

Очевидно, що комунікативна модель адресата виявляється взаємопов'язаною та впорядкованою сукупністю необхідних відомостей про ті властивості адресата, які зумовлюють його якість як сприймача тексту [6, 36].

Найпоширенішою є думка про те, що мовець має орієнтувати свою свідомість на отримувача тексту, на рівень його знань, інформованість і будувати своє висловлювання в єдності з цими факторами [5, 4-5]. На наш погляд, очікування результату буде плідним, бо адресант має на меті запропонувати власне використання змін і структури запрограмованого тексту і мовних засобів. У свою чергу, ця сукупність орієнтована на доступність розуміння реципієнтом адресованого йому повідомлення.

Різновидом і одночасно складовою ситуації мовленнєвого спілкування називають ситуацію мовленнєвого контакту. Ю.Л. Агафонов має на увазі створення мовцем і слухачем при спілкуванні певних передумов, необхідних і достатніх для забезпечення адекватного протікання мовленнєвого спілкування, яке зумовлює, по-перше, увагу партнера по спілкуванню в процесі мовленнєвої діяльності та передачі йому комунікативного наміру вступити в мовленнєвий контакт і приступити до мовленнєвої діяльності.

До того ж, у ситуації мовленнєвого контакту висловлювання учасників спілкування не лише виконують функцію висловлення думки учасників спілкування й встановлення контакту, але й передають інформацію про намір комуніканта вступити в мовленнєвий контакт, продовжити чи перервати його, про рівень встановлення мовленнєвого контакту, взаємовідносини між учасниками мовленнєвого спілкування, лінгвістичний код, якими вони користуються і т.д. [1, 16]. Справжньою сутністю будь-якого тексту М.М. Бахтін вважає те, що текст завжди розвивається на межі двох суб'єктів [3, 201].

Найвіддалішою, на наш погляд, дефініцією комунікативної ситуації є визначення В.А. Скалкіна — як “динамічної системи взаємодіючих факторів об'єктивного і суб'єктивного плану (мовлення включно), які залучають людину до мовної комунікації, і визначають її мовленнєву поведінку в межах одного акту спілкування як в ролі мовця, так і в ролі слухача [8, 14].

Насамперед, текст — авторське творіння. Незалежно від того, чи знаємо ми конкретну особу, яка його створила, текст передбачає цілісність особистості, творчий імпульс як передумову його написання. Лише попередньо зрозумівши його автора, ознайомившись з елементами його біографії та сфери практичної діяльності, маючи уяву про рівень культури і освіти та соціальні характеристики, текст піддається інтерпретації. Мова йде про те, що автор тексту, ступінь його завершеності і мета — параметри, що визначають сукупність соціальної інформації, яку можна виділити для себе в тексті. Питання про взаємовідносини автора і тексту, ступінь “інтересу” до автора як творця тексту і однієї з характеристик, які зумовлюють функціонування цього тексту, перебувають у тісному зв'язку з типом тексту.

Доцільно розмежовувати дві галузі застосування поняття “автор”. По-перше, реальний автор, який написав певний текст (суб'єкт авторського права) і, по-друге, автор як розповідна інстанція, яка присутня всередині самого тексту як його початок, іншими словами — протагоніст.

Нас цікавить реальний автор. Автор як суб'єкт авторського права не завжди може бути реальним. Наприклад, анотації в пресі часто не підписані, хоча ми відчуваємо присутність автора.

За умови масової комунікації бажано звертати увагу на соціальні та соціально-психологічні характеристики адресата, оскільки саме вони зумовлюють його звертання до конкретного засобу масової комунікації з метою пошуку інформації, позитивне чи негативне ставлення до запропонованої інформації та результат повідомлення, тобто чи буде адресат вважати за потрібне скористатися вказівками адресанта.

Звичайно, діяльність адресанта мотивована його бажаннями. Пошук мотиву буде успішним, якщо буде успішним вплив на адресата. Адресант має в своєму розпорядженні лише засоби спонукання реципієнта дотримуватися певних рекомендацій, крім включення інспірованих дій у систему мотивів адресата [6, 38]. Зазвичай, думки адресанта повинні бути співзвучними і за змістом, і за формою, оскільки від них залежить переконливість і вплив на читача. Якщо реципієнт довіряє авторові тексту, поділяє його точку зору, то це свідчить про те, що сам автор теж вірить у те, про що він повідомляє інших. Така якість адресанта зумовлюється не лише вмінням передати інформацію, а й її правдивістю та бажанням автора

поділитися з нею читачем. Другий учасник процесу спілкування — адресат (слухач, читач, реципієнт) також має свої характеристики.

У нашому дослідженні ми зупинимося на колективному адресаті, оскільки це зумовлено існуванням тексту анотації в періодиці. О.Л. Каменська вважає, що і автор, і реципієнт можуть бути колективними. Але при цьому вона зазначає, що текст, породжений авторським колективом, не містить специфічних особливостей і навіть реципієнт не помічає цього колективного авторства і сприймає текст як індивідуального автора [4, 15].

Ми погоджуємося з таким твердженням авторки і вважаємо, що реципієнт у більшості випадків може бути індивідуальним або колективним. Згідно з цим існують специфічні вимоги до текстів, призначені для здійснення процесу комунікації з неіндивідуальним реципієнтом.

Ми погоджуємося з О.Л. Каменською що можливе існування двох різновидів індивідуальних реципієнтів: групового і колективного [4, 16]. Різниця між ними полягає в можливості встановлення міжособистісного контакту з індивідами. Якщо це можливо, то йдеться про груповий реципієнт. З комунікативним реципієнтом спілкування або неможливе, або ускладнене.

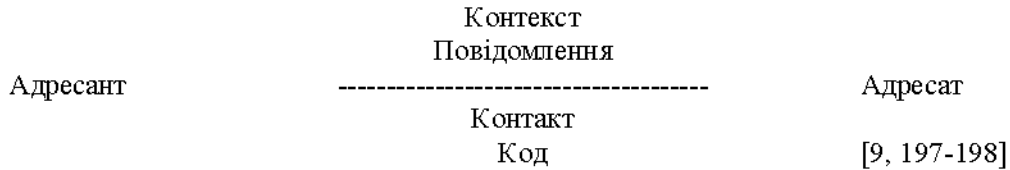
Отже, адресантом анотації ми вважатимемо автора або колектив авторів, метою яких є повідомлення в періодиці з відтінком рекламності про книгу, щойно опубліковану в тому чи іншому видавництві. Реципієнт, якому адресовано анотацію в нашому розумінні буде неіндивідуальним і колективним.

Специфіка ситуації складання анотації полягає в тому, що анотатор не знає заздалегідь, кому адресовано його творіння. Тобто, комунікативна дія реалізується без врахування фактора адресата, вона наче замкнена у тексті, що анотується. Анотатор перебуває в складній ситуації: не знаючи нічого про фонд знань потенційного читача, ні про його смаки, він намагається примусити його відгукнутися на свою пропозицію щодо книги і її автора. У нашому дослідженні ми звернули увагу на те, що окрім періодичних літературних видань, метою яких є саме функція ознайомлення читачів із новими надходженнями у видавництвах, завдяки рецензіям, анотаціям, критичним публікаціям, інтерв'ю з авторами та представниками видавництв та інше. Наприклад, у журналі "Life" окремо друкуються додатки, що містять невеликі уривки (6-7 сторінок), яким передують анотації. Отже, в тому випадку, якщо, прочитавши анотацію, читач зацікавиться або не досить зрозуміє, про що йдеться в книзі, йому надано можливість детальніше ознайомитися із сюжетом. Подорожуючи, щоб не обтяжувати себе громіздкими виданнями, але за умови приємно згаяти 2-3 години, дуже вдалою є ідея про надання інформації саме в невеликих, завбільшки з учнівський зошит додатках, розрахованих на презентацію 10-11 опублікованих творів із вказівкою видавничого будинку, кількості сторінок та ціни, що відразу орієнтує потенційного читача на придбання зазначеної книги.

Звичайно, реципієнт відіграє роль активного комунікативного партнера. Ми легко знаходимо випадки, коли домінуючим вважається текст, бо сприймається багатьма реципієнтами. Наприклад, анотація на книгу відомого автора відображає картину комунікативної компетенції читачів, їх сподівань. У французькій пресі досить часто анотації на популярні твори супроводжуються ще й ілюстрацією зовнішнього вигляду книги, на одній з обкладинок яких можна побачити фотографію автора та рекламні цитати-анотації відомих видавництв або центральних засобів масової інформації, що допомагає привернути увагу потенційних читачів та зацікавити їх цією книгою. Відома українська дослідниця Т.В. Радзівська вважає узуальність комунікативною характеристикою щоденного читання періодики і стверджує, що від регулярності одержання текстів залежить стійке чи нестійке формування стабільної аудиторії читачів, яким властиве певне читацьке очікування [7, 10].

Автор анотації як вторинного тексту, перебуває у тісному контакті з таким компонентом прагматичної ситуації як "текст-першоджерело" (термін Радзівської). Адже саме анотатор, ознайомившись зі змістом першоджерела, має на меті передати його в стислій формі задля популяризації цієї книги серед читачів і зацікавлений у розповсюдженні цієї інформації. Це є однією з умов успішного комунікативного акту. Іншою необхідною умовою є передача інформації в код, який відомий адресату, і він знає, що про повідомлення треба дізнатися через цей код. Тобто, реципієнт заздалегідь підготовлений до такої діяльності: в пресі відшукати короткі повідомлення про книги-новинки того чи іншого видавництва.

Пригадаємо схему комунікативного акту за Р. Якобсоном:

Адресант відправляє своє повідомлення адресату. Але для того, щоб повідомлення виконало свої функції, обов'язковими є присутність наступних компонентів:

- контекст, про який іде мова повинен однозначно сприйматися адресатом і, бути вербальним, або дозволяти вербалізацію;
- код, повністю або частково спільний для адресанта і для адресата;
- контакт — фізичний канал і психологічний зв'язок між адресантом і адресатом, який зумовлює можливість встановлення і підтримки комунікації.

На думку Н.Д. Арутюнової, існує автор-креатор тексту, який просто викладає свої думки письмово [2, 357]. Але існує ще автор-відправник інформації [7, 18]. У нашому дослідженні ми схильні розглядати анотатора і як автора-креатора (прочитавши книгу, у нього виникає бажання коротко відтворити її сюжет і донести до читачів), і як автора-відправника інформації (ознайомившись з твором того чи іншого автора, анотатор вибирає якийсь певний уривок або кілька речень об'єднує в єдине ціле, при цьому він не створює нічого нового, просто відправляє вже готову інформацію). Завдання анотатора полягає в можливості якнайкраще вербально відтворити зміст і створити повноцінну в комунікативному відношенні текстову конструкцію, доступну читачеві.

Функція анотації відносно первинного тексту порівнюється з функцією етикетки, а саме — інформаційному об'єкту, який насичений відомостями про характеристики предмета, що є важливими для з'ясування питання про його споживання. Ця функція важлива не лише для отримання реципієнтом необхідних відомостей, але й для вирішення питання доцільності звернення до вихідного тексту. Анотація, як і будь-який письмовий текст, не виникає стихійно, її автор повинен поміркувати над формою стислою і лаконічною відтворення змісту першоджерела.

Література

1. Агафонов Ю.Л. Языковые средства отражения ситуации речевого контакта во французском литературном тексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / МГИИЯ. — М., 1982. — 24 с.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Серия Лит-ра и яз., 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 356-367.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М., 1986. — 301 с.
4. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. — М.: Высшая школа, 1990. — 150 с.
5. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы // Вопросы языкознания. — 1984. — № 4. — С. 3-12.
6. Кікало А.В. Комунікативно-прагматичні особливості спортивного тексту французької преси. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. — Ужгород, 1995. — 154 с.
7. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації / АН України, Інститут української мови / Відп. ред. М.М. Пещак. — К., 1993. — 194 с.
8. Скалкин В.А. Основы обучения устной иностранной речи. — М.: Русский язык, 1981. — 248 с.
9. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм “за” и “против”. — М.: Наука, 1975. — С. 193-230.
10. Moirand S. Situation d'écrit. — Paris: CLE International, 1990. — 171 p.

Myroslava Lebeda. The Specific Character of the Communicative Situation of the Speech act of "Annotation Text" (on the Basis of the Modern French Press). This article is dedicated to general and typical features of using annotation in the modern French press. The special consideration is given to the analysis of the peculiarities of its creating as well as its author and its reader.

Наталія Лука

Використання у рекламному знаці психологічних факторів рекламного впливу

У здійсненні рекламного процесу сучасний етап розвитку суспільства характеризується певними труднощами, які обумовлені збільшенням виробництва товарів, все більшим розповсюдженням засобів масової інформації, підвищенням загального культурного рівня населення. Оскільки в умовах максимальної насиченості ринку проста інформація про товар та його споживчі властивості не може достатньо впливати на поведінку людини, то рекламні агентства створюють нові методи впливу на свідомість споживача. Важливою умовою рекламування стало використання різноманітних психологічних та соціологічних засобів. Досліджуючи вплив рекламних засобів на формування потреб, поглядів споживача та мотивів здійснення купівлі, отримала свій розвиток психологія реклами як галузь прикладної психології.

Використовуючи закони психології, реклама здійснює так званий психологічний тиск на людину, формує інтереси, бажання споживача, сприяє усвідомленню задоволеності та благополуччя.

Поряд із зовнішнім впливом, який здійснює на свідомість людини реклама, існують внутрішні фактори, які впливають на її поведінку. Це мотиви та потреби.

Американський психолог А. Маслоу розробив наступну ієрархію потреб людини:

1. Фізіологічні потреби;
2. Потреби у безпеці;
3. Потреби у коханні, духовній близькості;
4. Потреби у пошані, повазі;
5. Потреби у самореалізації.

При цьому він стверджує, що для виникнення у свідомості людини "вищої" потреби як вирішального фактора її поведінки необхідне попереднє адекватне задоволення "нижчої" потреби. Наприклад, помираючи від голоду людину не цікавлять питання безпеки, кохання і т.п. Лише втамувавши голод, людина відчує потребу в безпеці. Після задоволення останньої, виникає потреба у коханні, потім у повазі та, у кінцевому підсумку, в самореалізації. Але це не означає, що для того, щоб переключити увагу людини з "нижчої" потреби на "вищу" необхідне повне задоволення першої. Воно може бути і частковим.

Скориставшись класифікацією американського психолога А. Маслоу, відображення потреб потенційного споживача у рекламному знаці можна представити як:

1. фізіологічні потреби, пов'язані із факторами:

а) **голоду:** *Ricicles* < від *англ.* rice — рис + *icicles* — бурульки > — рисові пластівці з цукром виробництва американської компанії "Келлогг" (*Kellogg*); *Spam* < від *англ.* spiced — приправлений спеціями + *ham* — шинка > — консервоване м'ясо виробництва компанії "Фітч Ловелл" (*Fitch Lovell*); *Rice Krispies* — рисові пластівці американської компанії "Келлогг" (*Kellogg*); *Quaker Oats* — крупи та зернові пластівці виробництва однойменної компанії; *Shredded Wheat* — тонка спіральна пшенична соломка виробництва компанії "Набіско" (*Nabisco*); *Pears* < *букв.* груша > — туалетне мило концерну "Юнілевер" (*Unilever*);

б) **комфорту:** *Domestos* — дезинфікуючий відбілюючий засіб виробництва однойменної компанії; *Dorma* < від *англ.* dormant — той, що перебуває у сплячці, що спить або дримає > — постільна білизна виробництва компанії "Вайелла інтернешнл" (*Viyella International*); *Classic* — назва декількох лондонських кінотеатрів, переважно повторного перегляду фільмів; *Welfit* < *англ. букв.* добре сидить > — бюстгальтери; *Trybalance* < *англ. букв.* випробуй рівновагу > — бюстгальтери;

в) економії зусиль (у деяких випадках завдяки використанню електроенергії): *Elektromobile* — марка легкового автомобіля з електродвигуном; *Economaster* — токарний верстат; *Econ-o-pak* — пластмасові пляшки;

г) швидкості обслуговування: *Pronto* < амер. розм. швидко, негайно > — поліроль для меблів; *Speed-pak* — ваги; *Speedmaster* — фасувальний апарат;

2. потреби у безпеці асоціюються з такими факторами, як:

а) безпека, гарантія: *Escort* < англ. букв. охорона, конвой, ескорт > — модель легкового автомобіля марки “Форд” (*Ford*); *Saf-t-pak* < safety-pack — вибухова речовина; *Wilkinson Sword* — леза для безпечних бритв виробництва однойменної компанії; *Trust Houses* — компанія, яка володіє отелями у різних районах Великобританії; *Trust House Forte* — компанія, яка володіє ресторанами, кафе, готелями у різних містах Великобританії; *Philishave* — електробритви компанії “Філіпс електрикал” (*Philips Electrical*);

б) здоров'я: *Sanitas* < лат. букв. здоров'я > — дезинфікуючий засіб виробництва однойменної компанії; *Kia-Ora* < на мові маорі — здоров'я > — апельсиновий напій виробництва компанії “Кадбері Швеппс” (*Cadbury Schweppes*); *Skol* < від сканд. skoal — ваше здоров'я > — світле пиво виробництва компанії “Аллайд бруеріз” (*Allied Breweries*);

3. потреби у коханні, духовній близькості: *True Love* — журнал для жінок, який друкує сентиментальні романи; *Pal* < англ. букв. приятель > — м'ясні консерви для собак виробництва компанії “Петфудз” (*Petfoods*); *Young Love* < букв. любов юних > — духи; *Loyalift* < англ. букв. Вас підвезти? > — бюстгальтери; *Falling in Love* — духи; *So in Love* — духи;

4. потреби у повазі, пошані, пов'язані з такими факторами, як:

а) громадське схвалення: *Mother's Pride* — нарізаний та запакований хліб виробництва компанії “Ренкс Хоувіс Макдугалл” (*Ranks Hovis McDougall*);

б) розкіш: *Mansion* < англ. букв. великий будинок, особняк, палац > — лак для меблів та підлоги виробництва компанії “Рекітт енд Коулман” (*Reckitt & Colman*); *Majestic* < англ. букв. величний > — марка легкового автомобіля; *Swank* < англ. букв. шикарний, розкішний > — ювелірні вироби; *Jewel* < англ. букв. коштовність, скарб > — марка легкового автомобіля;

в) престиж: *Regal* < англ. букв. королівський, царський > — марка легкового автомобіля; *Royal Hunt* < англ. букв. королівське полювання > — цигарки;

г) жадоба пригод: *Stalwart* < англ. букв. рішучий > — автомобіль, який плаває; *Roadway* < англ. букв. проїжджа частина дороги, шосе > — цигарки;

5. потреби у самореалізації:

а) самоствердження: *First Lady* < англ. букв. перша леді > — бюстгальтери; *Wizard* < англ. букв. чарівник, маг, чаклун, фокусник > — тижневий комікс для хлопчиків видавництва “Томсон енд К^о лімітед” (*D.C. Thomson & Co Ltd*);

б) прагнення відрізнятись: *Smarties* — різнокольорове драже з шоколадною начинкою виробництва компанії “Раунтрі макінтош лімітед” (*Rowntree Mackintosh Ltd*); *Sofskin* — косметичний засіб для шкіри;

в) фантазійність (мрії, ілюзії): *Beagle* < букв. гончак; перен. детектив, сищик > — марка легкового автомобіля; *Slip Stream* — духи; *First Kiss* < букв. перший поцілунок > — духи; *Moondream* < букв. мрії при місяці > — бюстгальтери;

г) соціальна значущість: *Milady* < англ. букв. міледі > — сорт цукерок виробництва компанії “Уоллер енд Хартлі” (*Waller & Hartley*); *Princess* — осінньо-зимовий десертний сорт груш; *Queen Elizabeth* < по імені дружини короля Георга VI Єлизавети > — пасажирський лайнер; *Viscount* < англ. букв. віконт (титул, вищий за барона, та нижчий за графа) > — пасажирський літак концерну “Вікерз” (*Vickers*); *Marquis* < англ. букв. маркіз > — цигарки; *Viceroy* < англ. букв. віце-король > — цигарки виробництва компанії “Брітіш-американ тобакко” (*British-American Tobacco*);

д) виклик: *Rapier* < англ. букв. рапіра > — модель легкового автомобіля середньої потужності марки “Санбім” (*Sunbeam*); *Rebel* < англ. букв. повстанець, бунтар, заколотник > — марка легкового автомобіля; *Avenger* < англ. букв. месник > — модель легкового автомобіля середньої потужності марки “Хілман” (*Hillman*).

Отже, диференціація потреб сприяє можливості реклами впливати на їх формування та засоби задоволення. Тому якості рекламованого товару та потреби потенційного споживача (як

в експліцитній, так і в імпліцитній, часто метафоричній, формі) можуть відобразитися у рекламному знаці, як складовій рекламного тексту.

Література

1. Великобританія. Лингвострановедческий словарь. — М., 1980.
2. Леонтович О.А., Шейгал Е.И. Жизнь и культура США. Лингвострановедческий словарь. — Волгоград, 1998.
3. Тихоновский В.Г. Торговая реклама и основы декорирования. — М., 1987.
4. Sandage C.H., Fryburger V. Advertising Theory and Practice. — Homewood, Illinois, 1971.

Natalia Lysa. Usage of Psychological Factors of Publicity Influence in the Publicity Sign. The article deals with the peculiarities of the publicity sign and psychological factors of publicity influence. Reflection of public needs in structure of publicity signs and their classification is given. The conclusion about explicit and implicit (often metaphoric) representation of public needs and qualities of goods is made in the article.

Розанна Рядська

Особливості вираження граматичної категорії стану перформативними девербативами

Морфологічним параметром (маркером) перформативних дієслів є форма активного стану [1; 9; 11]. Словозмінна парадигма перформативних дієслів дефектна у тому розумінні, що, будучи граматично і семантично перехідними, а відтак — потенційно здатними виконувати функцію предиката пасивних конструкцій, вони виступають прагматичним компонентом висловлювання тільки у формі активу. Реалізація пасивної потенції у конкретній синтагмі властива лише неперформативним (прагматично немаркованим) словозначенням дієслів мовленнєвої діяльності. Видається справедливим поставити питання про те, яким чином граматична категорія стану знаходить свій вияв у членах дериваційних парадигм, твірною основою яких виступає прагматично марковане словозначення дієслова.

Слово — єдність лексичного і граматичного. Семантична структура лексичних одиниць повнозначних частин мови як одиниць номінації містить ряд інгерентних семантичних ознак різних ієрархічно впорядкованих рівнів узагальнення, що характеризують слова цього лексико-граматичного класу в плані їх ономасіологічно-класифікаційної цінності. Діалектична єдність лексичного і граматичного полягає у здатності певної лексеми включати в свою семантику компоненти, ізоморфні семантиці граматичних категорій [6, 30]. Граматичне, взаємодіючи з лексичним і проникаючи в нього, відтворюється згодом у складній семантичній структурі похідних одиниць вторинної номінації. Це й зумовлює кардинальну відмінність між девербативними, десубстантивними і деад'єктивними похідними.

Отже, приєднання словотвірного форманта (ономасіологічної бази) до твірної основи дієслова (ономасіологічної ознаки) [2] супроводжується взаємодією не лише семантичних, а й граматичних чинників. Граматична категорія стану, онтологічно притаманна дієслову, не зникає безслідно в процесі деривації, а відтворюється в семантиці новостворених одиниць у вигляді ізограматичних нашарувань [7, 9].

Станове протиставлення віддзеркалюється в іменникових опозиційних парах: *Nomina agentis*::*Nomina patiens*. Агентивні іменники утворюються шляхом додавання до твірної основи дієслова суфіксів *-er*, *-or*, суфікси *-ant*, *-ist* — периферійні. Форми пацієнту утворюються суфіксом *-ee*. Форми агенсу представлені у всіх словотвірних гніздах, за винятком дієслів *dismiss*, *farewell*, *rebuff*, *ban*, *bar*, і за чисельністю перевищують форми пацієнту в 5 разів. Кількість зареєстрованих похідних чоловічого роду майже в 7 разів перевищує кількість відповідних похідних жіночого роду. *Nomina agentis* характеризується діахронічним випередженням стосовно *Nomina femininum* та *Nomina patiens*. Це, на нашу думку, обумовлено не лише дією мовної норми, а й екстралінгвальними чинниками. Соціологічна функція словотвірної моделі *V-er* пов'язана з суспільною значущістю назви діяча для членів мовного колективу. Ця дериваційна категорія характеризується суфіксальною синонімією. Наприклад:

1. a challenger, 1292:: a challengee, 1616;
2. a demander, 1533:: a demandee, 1603; a demandant, 1344; a demandress, 1611.
3. a suggestor, 1671:: ...; a suggestress, 1845
4. a pardoner, 1362:: a pardonee, 1895
5. a confessor, 1300:: a confessee, 1601; a confessant, 1603; a confessary, 1608; a confessoress, 1830; a confessatrix, 1604;
6. a promiser, 1530:: a promisee, 1733;
7. an objector, 1640:: an objectee, 1861; an objectant, 1625; an objectioneer, 1799; an objectionist, 1799
8. an accuser, 1340:: ...; an accusator, 1832; an accusant, 1611; an accusatrix, 1655
9. a baptizer, 1483:: a baptizee, 1871;
10. a contender, 1547:: ...; a contendent, 1623; a contendress, 1616 (діахронічні тексти прототипи (дати першої писемної засвідченості) подано за словником *New English Dictionary on Historical Principles* [13]).

Адгерентне граматичне значення активного стану відтворене і в семантиці похідних іменників на позначення діючої особи жіночого роду. Морфологічна вираженість ономасіологічних баз за допомогою суфіксів *-er*, *-ee*, *-ess* надає рельєфності структурі відповідних агентивних і пацієнтивних дериватів та забезпечує можливість їх синтагматичного прочитання: *inviter* — *one who invites*:: *invitee* — *one who is invited*; *inviter* + — *es* = *invitress*, *a female inviter*; *introducer* — *one who introduces*:: *introducee* — *one who is introduced*; *introductress* — *a female introducer*.

Питома вага форм пацієнсу на загал менша, ніж відповідних форм агенсу. Однак, серед досліджуваних словотвірних гнізд дві групи — дієслова із значенням обіцянки та дієслова із значенням поради та вимоги — характеризуються більшою чисельною представленістю пасивних похідних. Причиною цього, очевидно, є тиск семантики вихідного дієслова на семантику мотивованих ним похідних. Ієрархічну драбину структури *Nomina agentis* можна представити так:

1. сема “предметність” — категоріальна сема іменника як предметного імені;
2. сема “особа” — індивідуальна сема, що уособлює дану словотвірну категорію;
3. сема “дія” — категоріальна сема дієслова, що характеризується непередметною сферою референції [8].

Імпліцитна сема активу-пасиву займає проміжне місце між семами другого та третього рівнів узагальнення, взаємодія яких визначає характер набутого похідним іменником станового значення. Ігнорування особливостей семантики джерела мотивації означало б, що за такою схемою можна утворити форми пацієнсу для всіх дієслів без винятку, що суперечить дійсності: *to congratulate* — *a congratulator*:: *a congratulee**; *a congratulant*; *to acknowledge* — *an acknowledger*:: *an acknowledgee**; *to forecast* — *a forecaster*:: *a forecastee**.

Таким чином, лексичне значення мотивуючого дієслова чинить тиск знизу на результативну семантику мотивованого. *Nomina patientis* більш поширені в групах тих дієслів, для яких форми пасиву є семантично релевантними. У цьому слід вбачати примат лексичного над граматичним у процесах віддієслівного іменникового словотворення.

Транспозиція вихідних перформативних дієслів у площину прикметника носить інший характер. У структурі ад’єктивних дериватів категоріальна сема лексико-граматичного класу дієслова “дія” зміщується на нижчий щабель семної ієрархії, поступаючись місцем категоріальній семі лексико-граматичного класу прикметника — “ознака”. При цьому як мотивуюча, так і мотивована одиниці характеризуються непередметною сферою референції. Ономасіологічна база віддієслівних прикметників активного стану формується за допомогою суфіксів *-ive*, *-ory*, *-al*, *-ant*, *-ful*, *-less*; пасивного стану — *-ible*, *-able*, *-worthy*. Двоїста природа цих словотвірних формантів полягає в тому, що вони не лише маркують належність похідної одиниці до нового лексико-граматичного класу, але водночас служать засобом вираження станової диференціації деривата. Завдяки цьому віддієслівний прикметник виражає граматичне значення стану, не властиве йому онтологічно, а успадковане від твірного дієслова як представника іншої частини мови [7, 18-30]. Похідні прикметники характеризуються чіткою дериваційною конфігурацією: *notifiable* — *that should be notified*, *notificative* — *that notifies*;

congratulable — calling for congratulation, worthy of congratulation, *congratulative* — expressing congratulations, *congratulatory* — conveying congratulations, ready or inclined to congratulate; *commendable* — that may be recommended, worthy of praise, *commendative* — that recommends; *admissible* — capable or worthy of being admitted, *admissive* — tending to admit.

Обов'язковим компонентом лексикографічної експлікації значення віддієслівних прикметників є саме мотивуюче дієслово. Вхідження модального компонента в словникову статтю характерне для пасивних прикметників: *that may be, that can be, that must be, that should be, fit or proper to be, capable of, worthy of, deserving*, а в низці випадків — і для активних: *inclined to, tending to*.

У вирішенні питання про категоріальний статус форм на *-ed, -ing* ми поділяємо точку зору О.С.Кубрякової: “Здатність морфологічної структури до розгортання — ознака її основного статусу” [5, 514-526]. Отже, *-ed* та *-ing* є словотвірними суфіксами, а не флексіями, оскільки після їх приєднання до основ твірних дієслів результативна форма стає відкритою, тобто служить джерелом мотивації для наступних похідних у словотвірному ланцюжку:

beg — *begging* — *beggingly*; *bless* — *blessing* — *blessingly*; *deny* — *denying* — *denyingly*; *assure* — *assured* — *assuredly*; *wish* — *wished* — *wishedly*; *advise* — *advised* — *advisedly*.

Аналіз корпусу словотвірних гнізд перформативних дієслів у синхронному горизонтальному вимірі є недостатнім у тому розумінні, що при цьому поза увагою залишаються істотні особливості й тенденції дериваційної історії досліджуваних угруповань. Вивчення кореляючих різнокатегоріальних девербативів у їх вертикальному зіставленні дозволило зробити такий висновок: впродовж еволюції словотвірних гнізд перформативних дієслів спостерігалася значне переважання однокореневих іменникових та прикметникових похідних з адгерентним значенням активного стану. Пасивні похідні займають периферійне становище, що може бути обумовленим становою дефектністю морфологічної парадигми мотивуючих дієслів.

Прикметникова дериваційна парадигма активу характеризується більшим багатством словотвірних ресурсів і більшою, порівняно з дериваційною парадигмою пасиву, рухливістю і варіативністю однокореневих похідних з одним і тим же словотвірним значенням. Інакше кажучи, їй властива асиметрія словотвірних значень і словотвірних формантів, яка полягає в можливості передачі одного й того ж значення — активної ознаки за дією, кількома словотвірними формантами [10].

У період з XVI по XIX ст. словотвірні гнізда перформативних дієслів виявляють тенденцію до нарощення своїх активних ресурсів — ад’єктивне відгалуження обростає новими похідними завдяки взаємодії синонімічних суфіксів. Слід зауважити, що своєрідний прикметниковий “бум” охоплює саме вказані вище хронологічні рамки, безвідносно до часу виникнення первинного дієслова: *beg*, 1225 — *begging*, 1583; *promise*, 1420 — *promising*, 1601, *promissive*, 1635, *promissory*, 1649; *deduce*, 1528 — *deductive*, 1646, *deductory*, 1655, *deducive*, 1755; *concede*, 1632 — *concessionary*, 1730, *concessive*, 1876.

Очевидно, саме на ці три століття припадає становлення прикметникової дериваційної парадигми активу, поява нових похідних, виживання або, навпаки, відмирання вже існуючих. Подані нижче приклади підтверджують зроблений висновок.

to excuse — excusatory, 1535; excusive, 1592; excusing, 1657; excusative, 1865;
to congratulate — congratulatory, 1524; congratulating, 1651; congratulatory, 1827;
congratulative, 1848;
to introduce — introductory, 1605; introductive, 1638;
to admonish — admonitory, 1594; admonishing, 1611; admonitive, 1677; admonitorial, 1848;
to advise — advisory, 1648; advise, 1809;
to recognize — recognizing, 1611; recognitory, 1822; recognizant, 1867; recognitive, 1887;
to object — objecting, 1552; objectant, 1625; objectional, 1651; objectative, 1656.

У зв’язку з хронологічною неоднорідністю виникнення членів прикметникової дериваційної парадигми активного стану важко встановити, який корелят станової опозиції — активний чи пасивний — характеризується діахронічним випередженням. Зареєстровано випадки як одночасної появи обох форм — *appreciable*, 1818:: *appreciative*, 1850; *offerable*, 1577:: *offering*, 1596; *commiserable*, 1609:: *commiserative*, 1612, так і передування активного

похідного пасивному — *assertive*, 1562:: *assertable*, 1837; *predictive*, 1659:: *predictable*, 1857; *demurrant*, 1529:: *demurrable*, 1827. Однак, як засвідчують приклади, переважаючою тенденцією є все-таки раніша, порівняно з активним, поява пасивних корелятивів у СГ перформативних дієслів: *excusable*, 1374:: *excusatory*, 1535; *admittable*, 1420:: *admissive*, 1778; *forbiddable*, 1449:: *forbidding*, 1573; *claimable*, 1611:: *claimative*, 1868; *assured*, 1430:: *assuring*, 1866; *acceptable*, 1386:: *acceptive*, 1596.

Помітно виступає й інша особливість — парадигма пасивних віддієслівних прикметників “старша” за віком від активної. Її становлення відбувається у межах XIV-XVII ст. Для дериваційної парадигми пасиву характерний стабільний, висхідний розвиток і більший консерватизм на противагу активним прикметникам. Пасивні прикметники від часу виникнення існують фактично дотепер. Існування синонімічних суфіксальних девербативів, що є типовою рисою активних прикметників, не є поширеним явищем щодо пасиву. Виняток становить мотивація ад’єктивних лексем різними словозначеннями вихідного дієслова. Наприклад:

admittable, 1420 — *capable of being admitted to a place or as a fact. Мотивуючим у цьому випадку є пряме номінативне значення дієслова admit — I.1. To allow to enter, let in.*

admissible, 1611 — *worthy of being entertained as an idea or project; allowable. Мотивуючим виступає переносне значення дієслова admit — 2.fig.c. To accept as true, or as a fact, to concede.*

Як бачимо, ці форми характеризуються значною часовою віддаленістю — пасивний прикметник утворюється на основі переносного значення дієслова майже на 200 р. пізніше.

Більш поширеним явищем у досліджуваному корпусі похідної лексики є полімотивація, при якій пряме і переносне значення джерела мотивації закріплюються у смисловій структурі одного й того ж пасивного прикметника:

suggestible — 1. *Capable of being influenced by(hypnotic) suggestion, 1890.*

2. *That can be suggested, 1905.*

Оскільки похідні іменники та прикметники з ізограматичним значенням активного стану представлені у всіх словотвірних гніздах перформативів, важливо простежити варіативність наявності корелюючих з ними пасивних похідних. Проведений нами аналіз словотвірних гнізд дозволив виділити чотири структурних типи частиномовного оформлення пасиву (до уваги не бралися ознакові деривати, утворені морфолого-лексичним способом):

1. **Np +, A -:** вираження категорії пасивного стану за допомогою пацієнтивного іменника; пасивний прикметник відсутній;
2. **Np -, A +:** вираження категорії пасивного стану за допомогою пасивного прикметника; пацієнтивний іменник відсутній;
3. **Np -, A -:** категорія пасивного стану не виражена;
4. **Np +, A +:** вираження категорії пасивного стану як предметними, так і ознаковими девербативами.

Домінуючу роль відіграє другий структурний тип, частка якого становить 54 %; цей же показник для третього типу удвічі менший — 27 %; для четвертого типу він у 4,5 рази менший — 12 %; для першого типу — у 7,7 рази менший і становить всього лиш 7 % (підрахунки здійснено за результатами аналізу суцільної вибірки дієслів та їх похідних за словником *New English Dictionary on Historical Principles* [13]). Ось приклади, які ілюструють відповідні типи відношень:

1 тип: *complimentee*, 1620, *complimentable**; *promisee*, 1733; *solicitee*, 1887; *vowee*, 1380.

2 тип: *beggable*, 1680, *beggee**; *commiserable*, 1609; *excusable*, 1374; *acceptable*, 1386; *forbiddable*, 1449; *predictable*, 187; *presumable*, 1692; *deniable*, 1548.

3 тип: не виявлено пасивних похідних похідних у словотвірних гніздах дієслів *felicitate*, *salute*, *condole*, *welcome*, *greet*, *apologize*, *bless*, *sympathize*, *swear*, *advocate*, *admonish*, *request*, *insist*, *emphasize*, *testify*, *dare*, *crave*, *beseech*, *veto* та ін.

4 тип: *grantee*, 1491, *grantable*, 1548; *pardonee*, 1895, *pardonable*, 1548; *introducee*, 1831, *introducible*, 1673; *vouchee*, 1485, *vouchable*, 1641; *recognizee*, 1592, *recognizable*, 1799; *challengee*, 1616, *challengeable*, 1377; *assignee*, 1419, *assignable*, 1659; *baptizee*, 1871, *baptizable*, 1659.

Отже, найбільш типовими в аспекті вираження граматичної категорії стану для досліджуваного масиву словотвірних гнізд є ті, в яких представлені похідні прикметники із

значенням-ретентом пасиву [6, 32], і ті, в яких ця категорія не виражена. Загалом пасивні прикметники наявні у 66% словотвірних гніздах (тип 2 — 54 %; тип 4 — 12 %). Ці результати дають змогу зробити несподіваний висновок: незважаючи на стану дефектність морфологічної парадигми перформативних дієслів — неможливість перформативного функціонування у формах пасивного стану, від переважної більшості їх твірних основ утворюються прагматично марковані пасивні похідні.

Виходячи з поняття латентної предикації у структурі девербативів [4, 152], пасивні віддієслівні прикметники можна представити у вигляді універбалізованого, семантично компресованого аналогу деякої синтаксичної конструкції, яка виступає базою мотивації і містить безпосередньо мотивуючу одиницю — перформативне дієслово. Останнє поєднує функції граматичного та семантичного предиката мотивуючого висловлювання. Сам же похідний прикметник, виконуючи типову для цього лексико-граматичного класу роль непередикатного члена речення (означення), є, насправді, логічним фокусуючим центром судження, тобто його семантичним предикатом [4].

predictable < I can predict it; admissible < I can admit it; forgivable < I can forgive it; acceptable < I can accept it; excusable < I can excuse it; vouchable < I can vouch for it; acknowledgeable < I can acknowledge it.

Модальне обрамлення твірного дієслова зберігається в семантичній структурі відповідного девербативу:

predictable — that can be predicted.

Таким чином, наслідком трансформації пасивної ад'єктивації перформативних дієслів є такі девербативні конструкти, які повністю відтворюють перформативний потенціал вершини гнізда.

Перформативні дієслова, які утворюють парадигматичні лакуни в станових опозиціях, семантично неоднорідні, тобто є конститuentами різних лексико-семантичних угруповань. Це засвідчує, що блокуючу роль в реалізації перформативними дієсловами їх словотвірної валентності у площині пасивних дериватів відіграє індивідуальне лексичне значення дієслова, сумісність чи несумісність його семантики з поняттям пасивного ставлення до дії, а також пріоритет суб'єктної або об'єктної актантних сем у смисловій структурі дієслівної лексики. Зауважимо, що непохідні дієслова мовленнєвої діяльності виявляють якраз протилежну тенденцію — їх лексичне значення і можливість автореференційного вживання зумовлені рядом морфолого-синтаксичних чинників.

Література

1. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и словаре // Изв. АН СССР. — Сер. лит. и яз. — 1986. — Т. 45. — № 3. — С. 208-223.
2. Кубрякова Е.С. Ономастологическая характеристика комплексных единиц словообразовательной системы // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения / Республиканская научная конференция. — Ташкент, 1982. — С. 21-25.
3. Кубрякова Е.С. О формообразовании, словоизменении, словообразовании и их соотношении // Изв. АН СССР. — ОЛЯ. — 1976. — Т. 35. — Вып. 6. — С. 514-526.
4. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. — М.: Наука, 1981. — 199 с.
5. Кубрякова Е.С. О формообразовании, словоизменении, словообразовании и их соотношении // Изв. АН СССР. — ОЛЯ. — 1976. — Т. 35. — Вып. 6. — С. 514-526.
6. Медведева Л.М. Слово як сфера взаємодії лексичних і граматичних значень // Мовознавство. — 1987. — № 3. — С. 28-34.
7. Мурясов Р.З. Грамматика производного слова // Вопросы языкознания. — 1987. — № 5. — С. 18-30.
8. Мурясов Р.З. О словообразовательном значении и семантическом моделировании частей речи // Вопросы языкознания. — 1976. — № 5. — С. 126-137.
9. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. — К.: Вища школа, 1986. — 115 с.
10. Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. — М.: Наука, 1980. — 294 с.
11. Austin J.L. How to do things with words. — London: Clarendon press, 1962. — 167 p.
12. Collins English Dictionary. — Glasgow: Harper Collins Publishers, 1994.

13. New English Dictionary on Historical Principles / Ed. by J.A. Murray. — Oxford, 1888-1933. — Vol. 1-12.

Rozanna Ryads'ka. Peculiarities of Expression of the Passive with Performative Deverbatives. Voice defectiveness of morphological paradigm of performatives does not impede the formation of pragmatically relevant passive deverbatives. The expression of the retained passive meaning by means of passive deverbals prevails. Derivational paradigms containing passive deverbatives considerably outnumber those with only active constituents. It is the lexical meaning of the performative verb that may restrict its word-forming capacity as regards deverbals nouns and adjectives with passive meaning.

Валентина Уцива

Ситуація асиметричної мовленнєвої взаємодії в координатах дії принципу кооперації

Учасники комунікації зазвичай зацікавлені в комунікативному контакті та адекватних реакціях партнерів. Тому вони керуються загальним принципом кооперації, суть якого полягає в досягненні взаєморозуміння за нормальних умов спілкування. Реципієнт сприймає не лише об'єктивну й суб'єктивну інформацію, яка повідомляється йому партнером, а й реагує на зацікавленість у спілкуванні з собою, на ставлення до себе. Проте реалізація комунікативних цілей не завжди відбувається в умовах симетричних рольових відносин між партнерами. Іноді поведінка комунікантів передбачає використання будь-яких можливостей підвищити свій власний ранг, щоб досягти переваги сил у свій бік. У мовленнєвій репрезентації це зводиться до боротьби за **домінантність** у кожній даній комунікативній інтеракції.

Той різновид дискурсу, що називають CDA (критичний аналіз дискурсу), зосереджений на аналізові регулятивно-прескриптивної діяльності, за допомогою якої стверджуються, вводяться до дії, репродукуються чи заперечуються суспільні відношення влади та домінування [6, 126].

Домінантність та влада в багатьох роботах розглядаються як взаємозамінні поняття. Ми ж, слідом за Пером Ліннелом та Томасом Лукманом, стверджуємо, що, незважаючи на іноді спільну природу, це два різні явища: “домінантність в діалозі та інтеракції, з одного боку, та соціальна влада, з іншого, ніколи не повинні утотожнюватись. Однак це не легко зробити, оскільки такі терміни, як “влада” та “домінантність”, часто знаходяться поряд, обидва мають відношення до прямого або непрямого доступу або й володіння ресурсами (наприклад, економічними засобами, чи дискурсивним простором в комунікації), і, як правило, за чийсь рахунок (наприклад, за рахунок співрозмовника)” [10, 10].

Ми використовуємо термін “**домінантність**” як такий, що відображає не лише асиметрію локальних (local або мікро) властивостей комунікативної інтеракції (таких, як вокабуляр, чергування реплік тощо), а також означає нерівність глобальних (global, або макро) характеристик комунікативної взаємодії (доступ до дискурсу та вибір ролей тощо). За нашим визначенням, **домінантність** — це динамічна інтерактивна сутність асиметричних комунікативних відносин, де латентні ресурси та потенційні властивості влади з допомогою взаємозалежних дискурсивних дій та механізмів інтеракції й контексту реалізуються в комунікації.

У статті ми розглядаємо категорію домінантності через призму постулатів, запропонованих Грайсом в його статті про логіку і розмову [9]. Основний принцип, названий Грайсом “принципом співробітництва”, полягає у вимозі робити свій внесок в мовленнєве спілкування відповідно до прийнятої мети і напрямку розмови. Цьому принципу підкорені чотири категорії максим: 1) максима кількості; 2) максима якості; 3) максима відношення; 4) максима манери.

Досліджуючи динамічну сутність домінантності у її взаємозалежності з принципом кооперації, ми виділяємо чотири її типи: **кількісна, якісна, інтеракціональна та семантична домінантність**. Всі вони залежать в значній мірі від дискурсивних дій.

Кількісна домінантність.

Проаналізуємо кількісну домінантність у двох напрямках:

- а) кількість і частота реплік, зміна мовців та розподіл мовленнєвого часу;
- б) кількість інформації, наданої слухачеві.

Деякі люди, завдяки своїм соціальним ролям, отримують право на більшу кількість реплік в діалозі та на довшу їх тривалість. Сам соціальний статус цих людей передбачає їхню домінантність. Особливо яскраво це проявляється в офіційному дискурсі таких типів: освітній (професор/студенти), релігійно-проповідницький (священник / паства), політичний (кандидат в президенти/виборці), медичний (лікар / пацієнт). Але ці ж люди в інших ролях та в інших просторово-часових умовах ситуації, — в себе вдома, і т.п., — отримують лише справедливу кількість мовленнєвого часу.

Аналізуючи кількісну домінантність, зосереджуючись не на структурі інтеракції, а на кількості інформації, що надається реципієнтові, ми не можемо не зауважити відповідність її проявів максимі кількості (“постулат інформативності” по Падучевій [5, 237], запропонованої Грайсом у його відомій статті про логіку та мовлення [9], яка є частиною Грайсового **принципу кооперації** та полягає в такій вимозі до мовця: “Твоє повідомлення повинно бути достатньо інформативним. Воно не повинно містити зайвої інформації”.

У випадку недотримання цієї максими порушується принцип кооперації, і ми вважаємо, що це може призвести до домінування того, хто згаданої максими не дотримався. Іншими словами, людина, яка занадто детально розкриває свою точку зору при подачі інформації, може видаватися домінуючою і нав’язливою, тому що змушує слухача відчувати свою некомпетентність в очах мовця. Наприклад: *“Not necessarily” Judd objected. [...]*

“But if a man’s crazy...?”

“He doesn’t have to necessarily appear crazy,” Judd explained. “For every obvious case of insanity there are at least ten cases undiagnosed”.

McGreavy was studying Judd with open interest. “You know a lot about human nature, don’t you, Doctor?”

There’s no such a thing as human nature,” Judd said. “Any more than there’s such a thing as animal nature. Try to average out a rabbit and a tiger. Or a squirrel and an elephant” [15, 33].

Це саме той випадок, про який йшлося вище: лікар — психоаналітик безперечно компетентніший у питаннях людської психіки: він настільки впевнений у собі, коли мова заходить про “human nature”, що забуває про свій субординативний статус в умовах офіційної розмови з поліцейськими, і своєю повчальною промовою ставить їх в незручне становище, а, отже, змінює статуси на протилежні.

Існують також ситуації, коли, роблячи своє повідомлення занадто коротким і лаконічним, мовець може викликати у слухача відчуття некомпетентності навмисним демонструванням своїх глибших знань та обізнаності в предметі розмови, і цим самим змусити його задавати роз’яснюючі запитання, перепитувати (echo-question), а отже, поставити його в позицію субординації. Йдеться про нерівний розподіл знань, або “асиметрію знань” [7, 27], що призводить до соціальних наслідків **комунікативних непорозумінь** (misunderstanding або miscommunication). Наприклад: *“But you’re not taking Electricity and Magnetism this term,” Raymond objected.*

“What’s the rush?”

“It’s just for fun,” she explained. “Karl told me that most of his PhD cadidates couldn’t do half the questions, and I was intrigued [...].”

“Who’s Karl? Her father asked suspiciously.

“Professor Pracht, my new adviser”.

“Since when?” Raymond demanded uneasily. “Why didn’t you tell me yesterday?” he asked, trying to mask his apprehension. [...] The moment Ray had been dreading for years had finally arrive [14, 139].

У цьому тексті спостерігаємо, як у розмові з батьком, не дивлячись на його батьківський вищий статус і такий важливий фактор, як вік, домінує дочка. Це трапилось через її більшу компетентність з теми розмови, а також її цілеспрямоване недотримання постулату інформативності, що проявилось в скупому обсязі інформації.

Аналізуючи кількісну домінантність у термінах теорії Грайса, ми погоджуємось з твердженням В.З. Дем'янова про те, що “мовна компетентність і мовленнєва впевненість — це характеристики розуміння” [3, 58]. А оскільки розуміння є не що інше, як процес інтерпретації, то легкість розуміння визначається “кількістю засобів, використаних на досягнення розуміння; кількісна сторона, яка визначається використаними мовними засобами на досягнення розуміння, може бути названа “рентабельністю” розуміння і визначає межі “терпимості” до неточностей вираження і до труднощів інтерналізувати сказане” [3, 62]. Розуміння залежить від співвіднесення модельного світу, внутрішнього світу інтерпретатора і його знань про реальне положення справ. А, отже, внутрішній світ інтерпретатора входить в систему внутрішніх світів певного соціуму, який відносно об'єктивно оцінюється ним в термінах таких ролей, як “домінуючий” та “підлеглий”.

Якісна домінантність.

Ми звичайно очікуємо від співрозмовника правди — в цьому полягає максима якості. Коли вона не дотримується, тобто, коли мовець навмисно, чи по власній некомпетентності, говорить неправду, може виникнути домінантність одного із комунікантів. Назвемо її **якісною домінантністю**. Надіючись завжди на правдиву інформацію під час розмови, а, отже, піймавши співрозмовника на брехні, ми, безумовно, відчуваємо себе ображеними, а, значить, домінованими (dominated). Але з іншого боку та в іншій ситуації, домінує саме той, хто помітив цю неправду. Наприклад. 1. *There were five of them in the richly paneled library. Judd, De Marco, Detective Angeli, and the two men who had tried to kill Judd at his apartment building. [...] Finally he knew whom he was fighting. If fighting was the right word. He had walked into Angeli's trap. Worse. He had phoned Angeli and invited him to come and get him! Angeli, the Judas who had led him here to the slaughter* [15, 280].

Приклад роздумів лікаря, якого підло обманували протягом довгого часу; і, коли нарешті з'ясується, що людина, якій він довіряв, підло зрадила його, ним оволодіває відчуття незахищеності і домінованості. Автор вживає метафору “*walked into Angeli's trap*”, брехуна називає “*Judas*”, порівнюючи його з Біблійним Іудою, для лінгвістичного вираження почуття сильної образи, яка була викликана брехнею. Тут задіяна так звана “внутрішня форма мови” (О.О. Потєбня, В.З. Дем'янов, А. Марті), моделлю якої у Гумбольдта були метафори та метонімії. Внутрішня форма — це “певне уявлення, яке служить з'єднуючою ланкою асоціації між зовнішнім знаком та його значенням, тобто психічним змістом, який повинен викликатися цим знаком в адресаті” [11, 287]. Таким чином, форма вираження, якій притаманна внутрішня форма, пробуджує перш за все певні уявлення, які не обов'язково малися на увазі мовцем; ці уявлення призначені для виклику в слухача духовного змісту (судження, почуття і т.п.). У цьому випадку в ролі слухача — читач. Наприклад. 2. *After breakfast he handed her a hundred dollars. She hesitated, then finally said, “I lied. It's not my birthday”.*

“I know”. He grinned. “But we won't tell the judge”. His tone changed. “You can take this money and walk out of here” [15, 23].

У цьому прикладі навпаки домінує той, хто помітив неправду. Цікаво те, що визнати свою брехню дівчину змусило не словесне домінування співрозмовника, а його доброзичливе ставлення до неї (на його солідарність по відношенню до дівчини вказує вжите ним “*we*” замість “*I*”) і саме це примусило її відчувати сором за свою нечесність, а, значить, визнати домінування лікаря. Наведений приклад є доказом того, що єдність матеріального світу гарантує нашу здатність розуміти один одного, тобто інтерпретувати сказане або і невербалізоване. Для цього інтерпретатор повинен подивитись на речі очима мовця, хоча б на якусь мить симпатизувати йому. “Міжіндивідуальність інтерпретації можлива і виявлена як глибинна симпатія, хай на мить, до іншої людини. Щоб зрозуміти, необхідно забути неприязнь, якщо вона до того була” [2, 112].

Інтераціональна домінантність має місце у випадках, коли порушується *максима релевантності*, яка передбачає, що адресат сприйме промову мовця не тільки як релевантну, а й як цінний внесок до теми розмови. Іноді, коли мовець усвідомлює, що сказане ним виявилось нерелевантним, він відчуває зняковілість, а, можливо, навіть приниження (домінованість). Вона вже залежатиме від інтераціональної поведінки його адресата:

1) якщо його інтенція — домінувати, то обов'язково вкаже на нерелевантність репліки мовця.

Наприклад: *"You keep things from her — like not letting her remember her husband died. [...] You have no right to keep a human being as a sort of Sleeping Beauty".*

"No right? I am the master of this household. I have every right. You as my guest have no right — if I may respectfully remind you — to call my treatment of my mother into question".

"No, I haven't," she admitted quietly. "And I apologize" [13, 190].

Дівчина мала необережність зробити зауваження своєму господарю; крім того, що це вже було порушенням неписаних вимог дотримання ритуально-конвенційних обмежень на комунікацію, — адже соціальний статус її співрозмовника був вищий за її власний, то ще й піднята нею тема розмови була недопустимою — йшлося про матір господаря. Це і викликало його обурення і доволі грубу відповідь, на що присоромшена дівчина попросила вибачення.

2) коли ж мовець, навпаки, хоче підкреслити свою солідарність та рівність, то він намагатиметься підтвердити релевантність репліки співрозмовника всіма можливими засобами, навіть якщо це й не так. Наприклад: *"Although I am grateful for what Aunt Sara has given me to use. I'm just sorry about the circumstances".*

Grandpa Samuel nodded, his look softening. Grandma Olivia raised her eyebrows: "And what do you know about the circumstances?" she demanded.

"What? Well, I was told" —

"Olivia, must we go through this again?" Grandpa Samuel asked softly [12, 188].

Не дивлячись на те, що внучка зачепила заборонену тему, дідусь підтримав її і захистив від гніву дружини. Згідно з Гофманом подібна поведінка називається "face saving act" (як така, що направлена на підтримку "Я" співрозмовника) [8].

Семантична домінантність передбачає визначення тем розмови та нав'язування інтерпретивних перспектив на те, про що іде мова (іншими словами, йдеться про стратегічне використання промінантності для топікалізації потрібних продуценту елементів дискурсу).

У своїй роботі ми користуємось припущенням про те, що "в міру розвитку діалогу найбільш значимі для мовця об'єкти і дії особливо виділяються ним у мовленнєвих творах" [4, 145]. Робиться це для того, щоб дати слухачеві вказівки, необхідні для правильного розуміння закладеного в "мовленнєвий твір" змісту.

Згідно з одним із постулатів теорії Грайса, — постулатом "ясності вираження" [5, 237], або максимою манери, — для успішної взаємодії комуніканти повинні бути максимально недвозначними, чітко та ясно виражати свою думку. І дійсно, ілюктивна мета суб'єкта визначає ті кванти інформації, які є найбільш значимими для конкретного мовленнєвого акту, і в залежності від цього в прагматичній структурі речення виділяються ті чи інші елементи. Проте коли тема або точка зору автора робиться ним надто промінантною в повідомленні (тобто порушується *максима манери*, або "постулат ясності вираження" за Падучевою), це може по-різному сприйнятись слухачем. Одному це видасться допомогою, а значить служитиме для нього сигналом солідарності. Іншому — це навпаки може здаватись нав'язливим і навіть образливим: те, що адресант підкреслює саме те, що він вважає за потрібне, або намагається виділити, що на його думку є основним, може сприйнятись адресатом як сигнал того, що його вважають неспроможним самому виділити найважливіше та зрозуміти суть. Наприклад: *"Oh, by the way, I almost forgot. I'd like you to stop using the Graham name". [...]*

"But I have", said Katrinka, not understanding what he could mean.

"On the hotels", he explained.

"But Adam", she said, "That's impossible. The cost..."

"It's my name", he said. "Not yours. Not anymore. I want you to stop using it" [16, 52].

І хоча в цьому прикладі реципієнт сама просить роз'яснити незрозумілу їй репліку продуцента, промінантне "my name" все одно спричиняє субординативний статус Катрінки в цій конкретній ситуації спілкування, перш за все безжалісністю та несподіваністю повідомлення.

Проаналізувавши виникнення домінантності в результаті недотримання принципу кооперації, ми приходимо до висновку, що такі явища, як домінантність, солідарність та субординація, виникаючи в просторі мовленнєвих актів, формуються не тільки під впливом

ілокутивної функції висловлювань, а й знаходяться під дією загальних законів функціонування діалогу, до яких належать і соціальнообумовлені закони — відомі максими Грайса. Ми погоджуємось з Н.Д. Арутюновою, що постулати, запропоновані Грайсом, — це “комунікативні обов’язки мовця по відношенню до адресата” [1, 358], а тому порушення їх викликає зміну умов мовленнєвої комунікації — спільна мета співрозмовників досягти взаєморозуміння заміняється на прагнення реалізувати конкуруючі цілі асиметричної ситуації спілкування. Отже, будь-яке невиконання цих обов’язків мовцем, або неадекватне сприйняття їх адресатом, може викликати виникнення домінування одного із них.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. — Серия Литературы и языка. — Т. 40. — 1981. — № 4. — С. 356-367.
2. Демьянков В.З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ: Уч.-практ. пособие. — М., 1989. — 172 с.
3. Демьянков В.З. Понимание как интерпретирующая деятельность // ВЯ. — 1983. — № 6. — С. 58-67.
4. Лухъенбурс Д. Дискурсивный анализ и схематическая структура // ВЯ. — 1996. — № 2. — С. 141-155.
5. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. — М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. — 464 с.
6. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. — К., 2000. — 288 с.
7. Drew P. Asymmetries of knowledge in conversational interactions // Asymmetries in Dialogue / Ed. by Markova I., Foppa K. — Harvester Wheatsheaf: Barnes & Noble Books, 1991. — P. 21-48.
8. Goffman E. Relations in public: Microstudies of the public order. — New York, 1971. — XIX, 460 p.
9. Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and semantics / Ed. by Cole P., Morgan J. — Vol. 3: Speech acts. — New York: Academic Press, 1975. — P. 41-58.
10. Linell and Luckmann. Some Conceptual Preliminaries. // Asymmetries in Dialogue / Ed. by Markova I., Foppa K. — Harvester Wheatsheaf: Barnes & Noble Books, 1991. — P. 261.
11. Marty A. Uber subjectlose Satze und das Verhaltnis der Grammatik zur Logik und Psychologie // Marty A. Gesammelte Shriften. Halle, 1918. — Bd. 2. — S. 1-307.
12. Andrews V.C. Melody. — New York, London, Toronto: Pocket Star Books, 1996. — 373 p.
13. Norrey Ford, One Hot Summer. — Los Angeles: Harlequin Books, 1981. — 190 p.
14. Segal E. Prizes. — New York: Ivy Books, 1996. — 500 p.
15. Sheldon S. The Naked Face. — New York: Warner Books, 1984. — 316 p.
16. Trump I. Free to Love. — London: Arrow Books, 1994. — 730 p.

Valentyna Ushchyna. The Situation of Asymmetrical Speech Interaction within the Norms of Cooperation Principle. The study examines a dynamic property of dominance as the socio-pragmatic constraint on communication through the prism of well-known Cooperation Principle. Ideally, under the normal conditions of speech interaction and mutual understanding all the elements of such interaction, activated in the participants' conceptual systems, should involve some mutuality and sharedness of premisses for communication. On the contrary, knowledge and opportunities of participation are only in part equally available, mutually assumed and symmetrically reciprocated, that's why communicative partners often violate the norms of Cooperation Principle and asymmetrical relations of dominance are developed.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Тетяна Олійник

Символ і символічне значення власних імен

Потенційно перехід власних назв у загальні властивий усім іменам із широкою популярністю. Популярним стає спочатку носій імені — реальна особа, літературний герой, географічне місце, явище або поняття — через свою унікальність (певну рису, особливість, вчинок тощо). І тоді, коли така широковідома назва переживає епоху свого носія, вона стає символом. Отже, у більшості випадків перехід власних імен у загальні назви породжує символ, який відомий пересічному громадянину або серед людей певної сфери.

Розглянемо докладніше визначення символу та символічного значення. Тлумачний словник української мови подає таке визначення символу: “1. Умовне позначення будь-якого предмета, поняття чи явища. 2. Художній образ, що умовно передає які-небудь думки, ідеї, переживання. *Данко — символ борця за щастя народу.* 3. Умовне позначення якої-небудь величини, поняття, прийняте тою чи іншою наукою” [1, 263]. Ще одне визначення знаходимо у філософському словнику: “Символ — форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створювані образи та дії, що виступають як знаки цього змісту ... Символ як засіб узагальнення використовують у мистецтві, літературі, науці ...” [2, 622].

Ми виділяємо дві характеристики символу: а) символ як умовне позначення будь-якого предмета, поняття чи явища (конкретні або локальні назви); б) символ як засіб узагальнення (загальні або глобальні назви). У першому випадку маємо справу з власними іменами, що дають другу назву загальновідомим об'єктам, предметам та явищам, наприклад: **Auld Reekie** — *шотл. розм.* “Старий димокур” (жартівлива назва Единбургу); **Erin** — *поет.*, Ірландія; **Albion** — *поет., іст.* Великобританія, *особл.* Англія, (від лат. *albus* — білий; назва пов'язана із крейдяними скелями на узбережжі в районі Дувра); **Albyn** — *поет.* Шотландія.

У другому випадку йдеться про власні імена, які містять певну характеристику щодо походження, вживання, деяких особливостей, специфічних рис об'єктів, предметів та явищ, наприклад: **Rodomonte** — *літ.* 1. Родомонте (герой поеми Людовіко Аріосто “Несамовитий Роланд”); 2. хвастун, хвалько; **Scrooge** — 1. *літ.* Скрудж (герой “Різдвяної пісні” Ч. Діккенса); 2. скнара; 3. брутальна, жорстока людина; **Shylock** — 1. *літ.* Шейлок (герой п'єси В. Шекспіра “Венеціанський купець”); 2. безсердечний, захланний лихвар; **Camelot** — 1. *літ.* Камелот (двір короля Артура); 2. легендарне місце або час; доба лицарських подвигів; **Mecca** — 1. *геогр., іст.* м. Мекка; 2. Мекка; місце поклоніння, святе місце; місце паломництва; **Lombard Street** — Ломбард Стріт — грошовий ринок, фінансовий світ Англії; **Charley** — Чарлі — борідка клином (на манер Карла I) тощо.

Над проблемою символу і символічного значення працювали і продовжують працювати багато вчених. Розглянемо далі, що ж конкретно деякі дослідники розуміють під символом.

А. Ткаченко називає символ “багатозначною інакомовністю” [3, 90] і зазначає: “Як художній образ символ завжди багатозначний. Що символізує хрест в новелі В. Стефаніка “Камінний хрест”? Долю, тяжку працю, пам'ять про людей, початок їхньої ностальгії ...” [3, 202-203]. Р.Т. Гром'як символом вважає предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смислову наповненість [4, 635]. В.С. Халізов, наприклад, зазначає, що в епоху елінізму визначилася, а в середні віки зміцнилася така концепція пізнавальних начал мистецтва: художня творчість стала мислитися

не тільки як відтворення одиничних предметів (головним чином видимих), але і як сходження до деяких універсальних сутностей, буттєвих і смислових [5, 34]. Ця концепція раніше була сформульована Платоном, який говорив про наслідування космічної гармонії в музиці. Її центр — вчення про символ, що виступав передусім в ролі релігійно-філософської категорії. Псевдо-Діонісій Ареопагит, християнський мислитель рубежу IV–V ст., стверджував, що найвірніший спосіб повідомлення про істину є таємним, містерійним, символічним (інакомовним, що натякає, що недоговорює) [див.: 6, 526-528]. Трансформуючи теорію наслідування, середньовічні філософи говорили про символ як “неподібну подібність”, вбачаючи в ньому, зокрема, основу і стрижень творів мистецтва.

Риси символу — значимість (загальність) значення, неповнота наявності цього значення і пов’язана з нею “семантична плинність” [7, 130-132], невизначеність і багатозначність (що відрізняють символ від алегорії). “Виникає сумнів, — писав Гегель, характеризуючи символ, — чи повинні ми розуміти такий образ у власному значенні, або одночасно і в переносному значенні, або ж тільки в переносному значенні” [8, 16].

Узагальнюючи класичні уявлення про символ, можна виділити декілька його істотних характеристик. Насамперед символ є знак, але такий, що на відміну від лінгвістичного знака, де зв’язок між означенням і означуваним довільний і конвенціональний, — припускає мотивоване відношення між тими предметами або явищами, що символізують і тими, що символізуються, яке полягає в їх “подібності”, “подобі”, в “аналогії” між ними [9, 373].

Символи виникають як “непрямі зображення за аналогією”, тобто шляхом перенесення рефлексії з предмета споглядання на цілком “інше поняття, якому, мабуть, споглядання цілком ніколи не зможе прямо відповідати” [9, 374, 375]: між живим і мертвим, матеріальним і духовним, конкретним і абстрактним, між кольором і звуком, звуком і запахом і т.п. Руйнуючи перегородки, що розділяють класи предметів, перекидаючи непередбачені мости між ними, символ, на перший погляд, багато в чому нагадує загадку.

Енергія символу полягає саме в тому, що він встановлює, створює подібність між будь-якими предметами, які пов’язує, і цей зв’язок залежить від сили інтуїції і багатства уяви людини, що творить акт символізації: будь-який предмет має практично необмежену символічну валентність і тому спроможний стати символом іншого предмета; символ уміє сполучати “усе з усім”: на відміну від лінгвістичного знака, якому задана деяка загальнообов’язкова і внутрішньо ієрархізована сукупність значень, символ даний як потенційна і настійна можливість безкінечної множини значень, так що символ не стільки фіксує вже “готові” аналогії між явищами, скільки створює їх самим актом символізації, актом зв’язування цих явищ між собою (так, між темним кольором або темною плямою, з одного боку, і уявленням про гріховність — з іншого, не існує ніякого “природного” зв’язку; проте “заплямованість гріхом” є наскрізним символом європейської культури) [10, 6].

Таким чином, із чисто “технічної” точки зору (з погляду внутрішньої структури) символ близький до тропів, заснованих на паралелізмі і широкій семантичній сполучуваності, насамперед до метафори [11]. Проте тим важливіші розходження між ними. Метафоричний образ, націлений на образотворчу яскравість, що характеризує предмет, зосереджений на цьому предметі як такому і тому стає естетично самоцільним і самодостатнім. Що ж до символу, то тут обидва предмети, поставлені у символічний зв’язок, стають принципово рівноправними. (Перша відмінність символу від метафори).

Якщо метафора, що володіє “автономною споглядальною цінністю”, володіє і “достатньою глибиною, щоб у неї вдивлятися і про неї замислюватися” [7, 155], то, очевидно, глибина метафори аж ніяк не бездонна: кількість ознак, що забираються предметом в іншого, може бути достатньо велика, але не безмежна. Символи ж мають нескориму тягу до того, щоб вишикуватися в зв’язкові ряди, де шляхом постійного обміну ознаками народжуються все нові і нові подібності (кожний предмет є і тим, що символізується і тим, що символізує, причиною і наслідком), де ці предмети постійно виходять за власні межі, тому що кінець одного неодмінно означає початок іншого, де вони передають один одному не тільки свої якості, але і свою енергію. (Друга відмінність символу від метафори).

Третя відмінність символу від метафори полягає у тому, що вони існують у різних вимірах. Життєве середовище метафори — це коло емпірично даних речей, що можуть існувати

цілком розрізнено, незалежно один від одного і не мають один перед одним ні переваг, ні відповідальності. Тим виразнішими будуть їх несподівані метафоричні сполучення. Це “горизонтальний” світ, “горизонтальний” вимір, і в силу цього метафору не можна ні “підсилити”, ні “поглибити” до символу [10, 7]. Символ поряд із “горизонтальним”, суцього предметним виміром дійсності, допускає також і її “вертикальний” вимір. У площині предметного, “феноменального” буття окремі речі можуть співвідноситися один з одним цілком стихійно — просто в силу їх “ознакової” подібності, це і запам’ятовує метафора, це влаштовує “короткі замикання” між далекими предметами. У вертикальній площині “феноменального” буття, завдяки котрому тільки і відкривається символічна перспектива на ці предмети, сама їхня подібність гарантовано надається значеннєвою єдністю світу.

Символ відмінний від алегорії [12, 106], де всяка індивідуальна річ (або її образ) відіграє допоміжну роль — роль наочної ілюстрації для деякої “загальної ідеї”: сам по собі алегоричний образ може бути як завгодно виразним, проте як тільки ми починаємо вгадувати за ним якусь думку (“мораль”), заради якої він і був створений, наша увага усе більш поглинається цією думкою, а образ як такий поступово стирається або забувається: раціональний початок тріумфує над конкретно-почуттєвим сприйняттям. Тому можна сказати, що алегоричний образ утилітарний і транзитивний (його ціль — перенести нашу увагу із самого себе на “ідею”, що він позначає), тоді як символічний образ у усій своїй конкретності безпосередньо просочений власною ейдетико-смысловною повнотою.

Алегоричний зміст — це завжди певне абстрактне поняття, що можна вкласти в образ або витягти з нього, як із зовнішньої оболонки, прикріпити його до іншого образу. Навпроти, символічний зміст, розчинений у предметі, понятійно невичерпний; це “невизначене загальне”, багатошарова, причому бездонна, значеннєва глибина, недоступна раціональному розумінню: “Дійсна символіка там, де частка подає загальне не як сон або тінь, але як живе миттєве одкровення незбагненого” [13, 353]. Алегоричне поняття потребує для свого розуміння насамперед діяльності розуму, тоді як символічний зміст — у першу чергу діяльності уяви й інтуїції (“... символічне є ... вид інтуїтивного” [9, 373]); от чому, навіть будучи вловимим і відчутим, цей зміст залишається “невимовним” і “нез’ясованим”; його повнота не укладається ні в яку “формулу”. У цьому відношенні до символу можна застосувати визначення Канта, дане ним естетичній ідеї: це “уявлення образу, що дає привід багато думати, причому, ніяка визначена думка, тобто ніяке поняття, не може бути адекватне йому і, отже, ніяка мова не в змозі цілком досягти його і зробити його зрозумілим”, оскільки зображення одержує тут такий “розмах”, при котрому “мислиться, хоча і в нерозвиненому вигляді, більше, ніж можна висловити одним поняттям, а значить, одним терміном” [9, 332]: символічна ідея, “навіть будучи висловлена на всіх мовах, усе ж залишається неказаною” [14, 347].

Література

1. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів / Під ред. Д.Г. Гринчишина. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Рад. шк., 1988. — 320 с.
2. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
3. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв. — К.: Правда Ярославичів, 1997. — 448 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. — К.: ВЦ “Академія”, 1997. — 752 с. (Nota bene).
5. Халізев В.Е. Теория литературы. Учеб. — М.: Высш. шк., 1999. — 398 с.
6. Бычков В.В. Византийская эстетика: Теоретические проблемы. — М.: Искусство, 1977. — 208 с.
7. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство. — М.: Искусство, 1976. — 367 с.
8. Гегель Г.Ф. Эстетика: В 4 т. — М.: Искусство, 1969. — Т. 2. — 326 с.
9. Кант И. Сочинения: В 6-ти т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 5. — 564 с.
10. Поэзия французского символизма. Лотреамон. Песни Мальдорора / Под ред. Г.К. Косикова. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — 512 с.
11. Теория метафоры: Сборник. — М.: Прогресс, 1990. — 512 с.
12. Шеллинг Ф. В. Философия искусства. — М.: Прогресс, 1966. — 496 с.

13. Гете И. В. Избранные философские произведения. — М.: Наука, 1964. — 520 с.
14. Гете И. В. Собрание сочинений: В 10-ти т.: Пер. с нем. / Под общ. ред. А. Анкса и Н. Вильмонта. — М.: Худож. лит., 1980. — Т. 10: Об искусстве и литературе. — 510 с.

Tetyana Olynyk. Symbol and Symbolic Meaning of Proper Names. Potentially all proper names with wide popularity effectuate the transition into common names. The name bearer — a real person, a literary character, a geographical place, a phenomenon or notion — becomes popular one first because of its uniqueness (certain feature, peculiarity, action etc.). When such a popular name outlives the epoch of its bearer, it becomes a symbol. Two characteristics of a symbol are distinguished: a) a symbol as a conditional denotation of any thing, a notion or phenomenon (specific or local names); b) a symbol as a mean of generalization (common or global names).

СТИЛІСТИКА

Людмила Жукорська

Вплив ідіом на розуміння та сприймання тексту

У всіх відомих нам мовах є фрази і цілі вирази, які не піддаються дослівному перекладові. Хоча й відоме в них кожне слово і зрозуміла граматична структура фрази. Іноді відразу збагнути смисл такого виразу не завжди вдається. З подібними головоломками ми стикаємося в художніх творах, у публіцистиці, фаховій літературі, розмовній мові. Найсприятливіше середовище для вживання ідіом — це прислів'я, приказки та сталі вирази, якими люблять користуватися у неформальній мові. Як відомо, значення ідіоми не відповідає сумі значень усіх його слів. Наприклад: *“Talking to Mary is heavy going; she has nothing to say”* [2, 77]. *“Heavy going”* — щось важке для сприймання, роботи; марна трага зусиль. Або інший приклад: *“The journalist was licking his lips when he went off to interview the disgraced politician”*. *“To lick one’s lips”* — згоряти від нетерпіння, очікувати щось незвичайне. Вже з цих двох прикладів зрозуміло, що значення кожної з ідіом не співпадає зі значенням своїх компонентів. Проте бувають випадки, коли смисл ідіоми співпадає зі смислом її компонентів. Наприклад: *“That I’d like to see”* [1, 614]. Якщо порівняти цей вираз зі звичайним реченням *“I’d like to see that”*, то зразу ж видно, що незважаючи на майже однаковий переклад, мовець досягає цілком протилежних стилістичних ефектів. При вживанні ідіоми *“That I’d like to see”* автор виражає своє скептичне ставлення стосовно якоїсь інформації. Українською мовою ця фраза перекладається: *“Хотів би я це побачити”*. Тоді як речення *“I’d like to see that”* є фразою з цілком нейтральним значенням і свідчить про чийсь цікавість. Таким чином, за допомогою зміни порядку слів звичайна фраза може перетворитися на ідіому, яка вносить особливе стилістичне забарвлення у мову. В багатьох випадках ідіома може вживатися замість метафори. Цей прийом теж надає мові неповторності звучання та сприймання, наприклад: *“She had to keep an eye on that naughty kid”* [2, 98]. Вираз *“to keep an eye”* (не спускати очей, постійно стежити) за допомогою своєї метафоричної суті (бо насправді очі тримати неможливо) дозволяє зрозуміти всю важливість ретельного виконання дії. Прочитавши приклад *“John loves wheeling and dealing in the money markets”* [2, 202], ми відчуваємо іронічне ставлення автора до Джона та його заняття, бо вираз *“wheeling and dealing”* означає: “займатися розумовою і водночас сумнівною діяльністю, з якої можна одержати прибуток”. В українській мові існує еквівалент сленгового перекладу: “крутити колеса”, “промишляти”. Можна навести багато інших прикладів, які засвідчують, що сучасна англійська, як, до речі, і українська мова, практично нафарширована різноманітними ідіомами. Мовці користуються ними так часто, що навіть їх не помічають. Ця характерна риса властива мові сучасних засобів масової інформації, наприклад: *“She had two older brothers and two younger ones, and two of the four fell foul of the marriage laws of the Swedish Royal House”* [3]. Вираз *“to fall foul of...”* (йти наперекір, ламати звичаї, традиції) яскраво характеризує вчинки двох юнаків королівської родини Швеції.

На основі наведених прикладів видно, що вміння зрозуміти ідіому і використати її у своєму активному словнику вдається не відразу. Дослідження викладачів з практики мови, стилістики та лексикології показали, що, коли студент, читаючи твір в оригіналі, не заглиблюється в суть ідіоматичних виразів, може зрозуміти зміст прочитаного, може навіть проаналізувати твір з граматичного та лексичного боку, але відчути стиль, красу та багатство

мови, йому збагнути практично не вдається. Що він успішно демонструє у своєму пісному перекладі з англійської мови на українську.

Ідіоми — це не звичайні лексичні вирази. Вони є наслідком взаємодії історичних, економічних, культурних і, звичайно, мовних явищ, які залишили свій відбиток у мові у вигляді сталих конструкцій. Тому кожна ідіома має свою цікаву біографію, яку досліджують лінгвісти, філологи, і навіть історики.

Література

1. Большой англо-русский словарь / И.Р. Гальперин. — М.: Советская энциклопедия, 1972. — 1685 с.
2. Essential English Idioms. An Up-to-Date Guide to the Idioms of British English / Richard A. Spears, Betty Kirkpatrick. — Chicago: NTC Publishing Group Inc., 1999. — 278 p.
3. Queen Engrid of Denmark // The Times. — 2000. — November 8.

Lyudmyla Zhukorska. Influence of Idioms on the Text Understanding and Perceiving. The articles discusses the problems of the idiom usage in the English language. It shows the influence of word order on the text understanding and perceiving.

Ганна Хомечко

Мовні та смислові жанротвірні компоненти англійської казки

У статті розглядаються смислові особливості казки Кеннета Грехема “Вітер у верболозах”, а також комплекс лексичних та синтаксичних засобів досягнення ритмізації та динамізації тексту, які можна трактувати як жанротвірні засоби взагалі.

Незважаючи на те, що авторська казка на відміну від народної казки несе на собі вплив авторської особистості та його творчої манери, все ж можна виділити деякі засоби, до яких автор вдається найчастіше і які можна вважати такими, що виділяють жанр казки серед інших жанрів.

Казка “Вітер у верболозах” виявилась вдячним матеріалом для такого аналізу, оскільки на тексті однієї казки можемо побачити весь спектр стилістичних засобів.

Цей твір надзвичайно цікавий ще й тим, що може сприйматись читачами різного віку і є невичерпним джерелом мудрості, доброго гумору, захоплюючих пригод, а для дослідника — скарбницею барвистої мови. В англійському світі “Вітер у верболозах” є однією з найпопулярніших книг: діти виховуються на ній, а потім дорослі протягом цілого життя не раз перечитують книгу і цитують у різних ситуаціях. У цьому плані казка “Вітер у верболозах” стоїть дуже близько до “Аліси у країні чудес”. Ці два твори відповідають твердженню відомого дослідника казок Дж.Р.Р. Толкіна про те, що казки не треба спрощувати, адаптувати для дітей, оскільки вони здатні сприйняти усе, хоча на своєму рівні. Навпаки, завищуючи планку їхнього сприйняття, ми сприяємо швидкому розвитку дітей. Маленькі читачі, можливо, інтуїтивно відчують про що йдеться, але це виставляє їм горизонти для майбутнього.

Розглянувши мовні та смислові особливості казки і врахувавши частоту вживання певних засобів, було визначено ряд характерних ознак жанру.

Наскрізним явищем у казці “Вітер у верболозах” є антропоморфізм. Хоча головні герої — це Щур, Кріт, Жаба, Борсук, у них ми відразу впізнаємо різні типи людей. Це тонка іронія на природу англійця і людини взагалі. Таке зіставлення лише підсилює контраст між далеко недосконалою людською натурою і простим, чистим, ширим і тому надзвичайно чудовим світом природи. У казці тварини хоча і не позбавлені певних вад, але завжди ширі, чесні, доброзичливі, готові допомогти один одному; ними ніколи не опановують заздрощі, лицемірство, владолюбство. Лише потрапляючи під вплив людей, тварини змінюються на гірше.

Взагалі антропоморфізм Грехема досить мінливий. Деколи герої виступають як тварини, деколи як люди. Але такі переходи сприймаються дуже природно, оскільки автор майстерно оперує розмірами і обставинами. Ми зустрічаємо персонажів не лише на лоні природи — на

озері чи у лісі —, але також у поїзді, суді і навіть в'язниці. Вони багато подорожують, і це дає автору можливість показати людське суспільство яскраво і різнобічно.

До смислових особливостей казки можна віднести і вільне оперування розмірами. Автор описує намагання Крота і Щура осідлати коня як зовсім природну річ.

"... Toad led his companions to the paddock and set them to capture the old grey horse, who, without having been consulted and to his own extreme annoyance, had been told off by Toad for the dustiest job in this dusty expedition... .. At last the horse was caught and harnessed, and they set off, all talking at once, each animal either trudging by the side of the cart or sitting on the shaft, as the humour took him" [1, 71-72].

Мовні особливості казки можна поділити на дві великі групи: лексичні та синтаксичні. Серед лексичних ознак основною характерною жанротвірною особливістю можна вважати наявність груп і рядів лексики, які також є засобом досягнення антропоморфізму. Ці тематичні лексичні групи називають семантично-асоціативними групами (САГ). Антропоморфізм великою мірою досягається завдяки лексиці, взятій зі світу людини. У тварин в казці такі ж побут, одяг, їжа, житло і навіть почуття, як у людей.

Семантико-асоціативні групи можна поділити на дещо вужчі угруповання, які ми називаємо асоціативно-тематичними рядами (АТР).

САГ "річ" поділяється на такі асоціативно-тематичні ряди:

1. АТР "дім і меблі": *parlour, door, carpet, arm-chair, loft, etc.* Цей ряд є найбільшим.
2. АТР "їжа": *bacon, ham, ale, captain's biscuits, stew,* і т.д.
3. АТР "одяг": *coat, dressing-gown, apron, shirt,* і т.д.

Нижче подано уривок, який не лише містить слова з АТР "їжа", але також показує характерні особливості оповіді героїв. Щур говорить настільки швидко, що автор подає увесь мовний потік без будь-яких інтервалів, як одне слово, яке неможливо розмежувати на якісь смислові групи.

"What's inside it?" asked the Mole, wriggling with curiosity.

"There's cold chicken inside it," replied the Rat briefly,

"coldtonguecoldhamcoldbeefpickledherkinssaladfrenchrollscresssandwichespotted meatgingerbeerlemonadesodawater-..."

[1, 49].

САГ "людина" представлена АТР "Частини тіла": *eyes, shin, legs, etc.*

"A brown little face with whiskers.

A grove round face, with the same twinkle in its eye that had first attracted his notice. Small neat ears and thick silky hair.

It was water Rat!" [1, 46].

Казка виділяється варіюванням різних стилів мовлення. Поряд з досить вишуканою лексикою вживаються розмовні і навіть сленгові слова, що створює доброзичливу атмосферу, і читач відчуває себе затишно, комфортно, ніби перебуваючи у товаристві старих друзів. Це такі слова як: *to scrooge* ("штовхати", "затискати"), *idle dog* ("ледар"), *done for* ("нічого не вартий, поганий"), *to do somebody* ("зробити з когось дурня"), *to stop on* ("не рухатись з місця") та ін.

Кеннет Грехем виявляє велику винахідливість та оригінальність щодо словотвірних моделей, завдяки чому його мова набуває динамізму, а також особливого стилістичного забарвлення. Часто автор творить власні слова чи словосполучення відповідно до продуктивних способів словотвору.

"All was a-shake and a-shiver — glints and gleams and sparkles, rustle and swirl, chatter and bubble." [1, 45]

Слова "*a-shake*", "*a-shiver*", "*a-quiver*" утворюються як предикативні прикметники типу "*afloat*".

Щодо власних назв продуктивним є морфологічний спосіб утворення демінутивів. Найчастіше використовується суфікс — *-y* (наприклад *Ratty, Toady*), який несе значення зменшеності і пестливості. Дослідження показують, що категорія демінутивності в англійській мові не настільки продуктивна, як в українській. Але у казці їх вживання вмотивовано особливістю читачької аудиторії і може вважатись жанротвірною рисою.

Ономатопоетичні слова *cloop, sploosh, poop-poop* та ін. роблять ситуацію реалістичнішою, її легше уявити й сприйняти, читач відчуває динаміку і несподіваність дії. Наведені вище слова досить оригінальні, але загалом ономатопоетична лексика характерна як для англійської, так і для української мови: *cuckoo, clang, pad, boom, buzz; бринь, хлоп, шусть, черк, дзинь*.

Серед стилістичних засобів, функціонування яких базується на маніпулюванні лексичними значеннями слів, варто виділити вживання порівняння або комбінацій порівняння і гіперболи, інакше гіперболізованих порівнянь.

“... *the light seemed to be draining away like flood-water*” [1, 88].

“... *every room was ready, and as clean as a new pin*” [1, 300].

Часто функція вживання порівняння полягає у створенні гумористичного ефекту.

“... *the Rat proceeded to play upon the inexperienced Mole as on a harp*” [1, 71].

Каламбур або гра слів базується на одночасній реалізації двох значень одного слова (яке повторюється) у тому самому контексті.

Наприклад “... *take him not as you find him but when you find him*” [1, 83].

У цьому прикладі гра слів базується на полісемантиці дієслів “*to take*” і “*to find*”.

Варто виділити таке типове для жанру казки явище, як персоніфікація, тобто приписування неживим об'єктам таких ознак людського існування — здатності думати, говорити, відчувати, діяти. Персоніфікація отримує своє вираження в основному завдяки лексичним засобам, які отримують зовсім інше функціональне навантаження.

В аналізованій казці рослини, а також речі домашнього вжитку, виступають як уособлення людей. Використання цього засобу у казках пояснюється тим, що дітям набагато легше переступити за межі тих умовностей, в яких існує більшість дорослого світу, і сприйняти фантазію як щось абсолютно звичне.

“*The ruddy brick floor smiled up at the smoky ceiling; the oaken settles, shiny with long wear, exchanging cheerful glances with each other; plates on the dresser grinned at pots on the shelf, and the merry firelight flickered and played over everything without distinction*” [1, 107].

Тварини і рослини розуміють мову один одного і взагалі гармонійно співіснують, утворюючи чудовий і загадковий світ природи. Наприклад, коли Кріт і Щур шпивуть рікою, вони чують розмову Очеретинок:

“*You hear better than I*”, said the Mole sadly. *I cannot catch the words.*

“*Let me try and give you then*”, said the Rat softly, his eyes still closed. “*Now it is turning into words again — faint but clear — Lest the awe should dwell — And turn your frolic to fret — You shall look on my power at the helping hour — But then you shall forget! Now the reeds take it up — forget, forget, they sigh, and it dies away in a rustle and a whisper. Then the voice returns —*

“*Lest limbs be reddened and rent — I spring the trap that is set — As I loose the snare you may glimpse me there — For surely you shall forget!*” [1, 183-184].

“Вітер у верболозах” належить до довгого типу казок, і це визначає її лексичні і синтаксичні особливості. У довгих казках не завжди дотримуються таких рис коротких казок, як чітка структура, лаконічність, динамізм. Спрямованість казки на універсального читача зумовлює наявність у ній досить добірної лексики, довгих складних речень, еліптичних діалогів, для розуміння яких необхідний значний мовний досвід, та інших лексичних та граматичних явищ, які і відрізняють її від інших творів жанру казки.

Характерною рисою є чергування розмовного і піднесеного стилів, причому останній характеризується вживанням складних і вишуканих слів: *exceedingly, exasperate, radiant, exhausted, conceited*. Така лексика, а також географічні назви не завжди є знайомими і зрозумілими дітям. Казка “Вітер у Верболозах” насичена ідіоматичними виразами, приказками, прислів'ями, грою слів, які також незрозумілі дітям молодшого віку, але створюють надзвичайну колоритність твору. Однак діти відчувають, хоча деколи і на підсвідомому рівні, гумористичний ефект, який пронизує казку. Цей ефект досягається вдавано серйозним тоном оповіді, який, насправді, спрямований на іронічне представлення певних явищ чи образів. Прикладом цього може бути опис вечері Крота і Щура:

“*Conversation was impossible for a long time; and when it was slowly resumed, it was that regrettable sort of conversation that results from talking with your mouth full. The Badger did not*

mind that sort of thing at all, nor did he take any notice of elbows on the table, or everybody speaking at once ...

... When supper was really finished at last, and each animal felt that his skin was now as tight as was decently safe ... [1, 108-109].

Якщо говорити про характерні риси синтаксичної будови казки, то тут автор повинен дотримуватись певних вимог, які диктують особливості читацької аудиторії. Оскільки у дітей короткотривала концентрація уваги і сприйняття проходить переважно на емоційному рівні, автор повинен зберігати динамізм та ритм оповіді, щоб утримати увагу маленьких читачів.

Важливим засобом мобілізації читацької уваги є ритм і римування. Уривок розмови Очеретинок, який був наведений, коли ми обговорювали персоніфікацію, показує як ритм і римування динамізують оповідь. Використання цих засобів створює у читача враження присутності там, а також підсилює поетичну атмосферу та емоційне забарвлення опису природи.

Серед засобів ритмізації та динамізації розповіді виділимо вживання паралельних конструкцій. У нижченаведеному прикладі щоб передати надзвичайно сильне напруження і хвилювання Щура вжиті паралельні конструкції, але ці вирази вимовляються настільки швидко, що стали складними словами:

“The Rat, on the other hand, was running round the room busily, with his arms full of weapons of every kind, distributing them in four little heaps on the floor and saying excitedly under his breath, as he ran, “Here’s-a-sword-for-the-Rat, here’s-a-sword-for-the-Mole, here’s-a-sword-for-the-Toad, here’s-a-sword-for-the-Badger! Here’s-a-pistol-for-the-Rat, here’s-a-pistol-for-the-Mole, here’s-a-pistol-for-the-Toad, here’s-a-pistol-for-the-Badger! And so on, in a regular, rhythmical way, while the four little heaps gradually grew and grew” [1, 284].

Паралельні конструкції, як правило, містять однорідні члени речення. Дуже часто це дієслова, нанизування яких створює динамізм дії.

Оскільки діти молодшого віку легше сприймають емоційно забарвлену мову, казки містять багато окличних речень. Вони спрямовані на вираження ставлення мовця до певних речей, явищ чи понять, викликають емоційну реакцію читача, і надають тексту більшої експресивності та динамізму.

“O, Ratty! You can’t think how obliged I am to you for consenting to come on this trip!

I wouldn’t have gone without you, and then I might never have seen that — that swan, that sunbeam, that thunderbolt! I might never have heard that entrancing sound, or smelt that bewitching smell! I owe it all to you, my best of friends!” [1, 79-80].

У цьому уривку є п’ять окличних речень. Таким чином Жаба хоче висловити свої почуття до Щура, особливо свою вдячність. Але оскільки Жаба є досить легковажним, то його піднесений надто патетичний стиль мовлення створює гумористичний ефект.

Якщо автор хоче привернути увагу до якогось моменту, він використовує цілий ланцюг окличних речень.

“Afraid?” murmured the Rat, his eyes shining with unutterable love. “Afraid! Of him? O, never, never! And yet — and yet — O, Mole, I am afraid!” [1, 179].

Текст казки “Вітер у верболозах” ритмічно зорганізований завдяки чергуванню довгих і коротких речень. Короткі речення творять свого роду прелюдію для подальшої оповіді. Такі довгі уривки розслабляють і заколисують читача, але несподіване коротке речення активізує його. Короткі речення, як правило, побудовані за принципом аналогії, тобто представляють паралельні конструкції.

“Then the whistling began.

Very faint and shrill it was; and far behind him, when first he heard it; but somehow it made him hurry forward. Then, still very faint and shrill, it sounded far ahead of him, and made him hesitate and want to go back. As he halted in indecision it broke out on either side, and seemed to be caught up and passed on throughout the whole length of the wood to its farthest limit. They were up and alert and ready, evidently, whoever they were! And he — he was alone, and unarmed, and far from any help; and the night was closing in.

Then the pattering began.

He thought it was only falling leaves at first, so slight and delicate was the sound of it. Then as it grew it took a regular rhythm, and he knew it for nothing else but the pat-pat-pat of little feet still a very long way off..." [1, 89-90].

Ще одним засобом творення ритму можна вважати перелічення, тобто повторення певних слів чи фраз.

*"There seemed to be **no end to this wood, and no beginning, and no difference in it, and, worst of all, no way out**"* [1, 97].

При переліченні часто формуються ланцюги контекстуальних синонімів.

*"All was **a-shake and a-shiver — glints and gleams and sparkles, rustle and swirl, chatter and bubble. The Mole was bewitched, entranced, fascinated**"* [1, 45].

Поданий вище уривок містить лише два речення, але фактично дванадцять слів (вони підкреслені) перебувають у синонімічному відношенні між собою, формуючи морфологічні групи дієслів, іменників і дієприкметників минулого часу.

Як видно з прикладів, перелічення та однорідні члени речення значно підсилюють ритм висловлювань, що базується на лексичних повторах і синтаксичних паралелізмах.

Існує загальна тенденція вважати, що динамізм характерний для коротких казок, а описовість — для довгих.

Але у казці "Вітер у верболозах" (яка, без сумніву, належить до довгих казок) ці два прийоми поєднуються.

Динамізм, як правило, досягається за рахунок трьох синтаксичних і фонетичних факторів: короткі синтагматичні конструкції, переважання наголошених складів над ненаголошеними і наголошені зачини.

У нижченаведеному прикладі динамізм досягається послідовністю віддієслівних іменників, що позначають рух, і дозволяють читачеві відчутти швидкість, стрімкий ритм дії.

"Then a short, quick run forward — a fault — a check — a try back; and then a slow, steady, confident advance" [1, 135].

В оповіді Кеннета Грехема динамізм переважає. Темп сповільнюється, коли мовлення набуває поетичного чи ліричного забарвлення. Найчастіше це стосується захопленням автора природою. Але і тоді автор не описує пейзажі, а подає повні ліризму спогади про побачені пейзажі, повні явного і прихованого емоційного забарвлення, яке досягається через повтори, окличні речення, алітерацію, і т.д.

У казці "Вітер у верболозах" описова манера викладу поєднується з діалогами. Діалоги характеризуються великою кількістю розмовних конструкцій, які роблять стиль мовлення менш формальним і створюють дружню атмосферу.

"Couldn't you ask him here — dinner or something?" said the Mole" [1, 83].

"I love it", said Toad. "I simply dote on it. Never so happy as when I've got both arms in the wash-tub. But, then, it comes so easy to me! No trouble at all! A real pleasure, I assure you, ma'am!"

"What a bit of luck, meeting you!" observed the barge-woman, thoughtfully". A regular peace of good fortune for both of us!" [1, 242].

Ще декілька прикладів розмовних виразів, які створюють живу оповідь: *"Bother! Talk about your old river! Me complain... Come in with you There's a good fellow! That will be one in the eye for Badger! Well may you ask! I'll learn'em! I'll see you in hell first! They are going it, the Weasels! Stir your stumps!"* [1, 43, 73, 79, 106, 131, 256, 275, 285, 294].

Отже, аналіз казки "Вітер у верболозах" виявив ряд смислових і мовних особливостей, деякі з яких можна віднести до характерних рис жанру казки.

Серед смислових особливостей казки варто виділити явище антропоморфізму. Досить часто автори вдаються до нього, щоб спроектувати виміри людського суспільства на інше середовище, в даному випадку середовище тварин. Таким чином, можна з однієї сторони зробити текст зрозумілішим для дітей, оскільки їм вже знайомі деякі засади і правила існування людського суспільства, а з іншої сторони це дає змогу споглядати явища та предмети і дещо зауальовано давати їм оцінку. Антропоморфізм створюється, в основному, завдяки використанню лексики, взятої із світу людей. Лексичні засоби казки виявляють тенденцію до утворення лексичних мікросистем (семантично-асоціативних груп) відповідно до певних семантично — асоціативних рис.

Динамічна та ритмічна організація тексту як засіб концентрації уваги читача досягається за рахунок таких синтаксичних засобів, як паралельні конструкції, окличні речення, перелічення, чергування довгих і коротких речень.

Для казок характерне також вживання порівнянь, особливо гіперболізованих порівнянь, а також розмовної лексики та розмовних конструкцій, які деформалізують текст.

Література

1. Kenneth Grahame. *The Wind in the Willows*. — Moscow: Progress Publishers, 1981. — 359 p.

Hanna Khomechko. Linguistic and Semantic Genre-Forming Components of the English Fairy-Tale. The article is devoted to the analysis of linguistic and conceptual peculiarities of the fairy-tale by Kenneth Grahame The Wind in the Willows that can be considered to be genre-forming elements. Such universal phenomena as anthropomorphism and personification and means of their realization are being investigated. The emphasis is laid on the analysing lexical and syntactic peculiarities, namely lexical groups and groupings, word-forming models, simile and comparison, hyperbole, play on words. Rhythm and rhyme as means of dynamic organization of narration are also considered in the article.

Олена Шонь

Асоціативна іронія і засоби її актуалізації

Проблема іронії та механізмів її реалізації розглядається у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях неоднозначно. Більшість лінгвістів і літературознавців поділяють традиційну точку зору на іронію як троп, стилістичний засіб, техніку комічного [2; 5; 11], обмежуючись у своїх дослідженнях аналізом лексичних засобів її актуалізації. Однак, у новітніх дослідженнях зарубіжних лінгвістів іронію переважно тлумачать як вид дискурсу, ліричного, наративного чи драматичного, який має на меті відобразити приховане значення, що відрізняється, а часто є протилежним до явного [8, 470]. Традиційно її поділяють на: а) мовну іронію (*verbal irony*), що створюється засобами мови; б) іронію обставин або ситуацій (*irony of circumstances or irony of situations*) — невідповідність між тим, що є, і тим, що відбувається, на думку персонажа; в) драматичну іронію (*dramatic irony*) — невідповідність між тим, що знають читачі, і тим, що знають персонажі; г) іронічне бачення (*ironic vision or ironic point of view*) — невідповідність між автором і оповідачем [8, 470; 9, 34-36], зазначаючи, що в художньому творі спостерігається тісне переплетення мовних і немовних видів іронії.

Така тенденція змусила сучасних лінгвістів розглядати категорію іронії ширше, розмежувавши різні поняття — іронії як стилістичного засобу та іронічного смислу, що створюється засобами мови на різних рівнях [1; 3; 4; 6].

На напівфункціональні аспекти іронії звернув увагу С.А. Голубков, наголосивши, що іронія може бути простим частковим стилістичним прийомом, звичайним зображально-виражальним засобом, але може стати і світорозумінням, своєрідним філософським кредо [4, 15]. Подібної точки зору дотримується І.М. Байбакова, вважаючи, що іронія належить до тих стилістичних засобів, які можуть виступати і як троп, і як фігура мовлення, стилістичний прийом і виражальний засіб, а деколи перетворюється з виражального засобу мови в більш широку загальносеміотичну та естетичну категорію [1, 5]. Виходячи з цього твердження, дослідниця вважає плідним комплексний підхід до вивчення мовних засобів іронії, виділяючи лексико-стилістичні, логіко-сміслові, синтактико-стилістичні і просодичні засоби та прийоми створення іронічного ефекту.

Виявлені особливості іронічного зображення дають підставу відмовитись від традиційного трактування іронії лише як тропу й аналізу засобів її реалізації на лексичному рівні. Вважаючи іронію повноправною формою комічного поряд із гумором та сатирою і беручи до уваги способи й умови реалізації іронії в художньому творі, дослідники виділяють два основні типи іронії — ситуативну й асоціативну [6, 63]. Ситуативна іронія — явний, емоційно забарвлений тип іронії, що виникає внаслідок контрасту між ситуативним контекстом і прямим значенням слова, словосполучення, речення. Для реалізації цього типу іронії

використовуються засоби лексичного рівня (слово, словосполучення) і синтаксичного (відокремлені синтаксичні конструкції — вставні слова, речення). Цей тип іронії залежить від лінійного контексту, що не перевищує рамок абзацу.

Асоціативна іронія — прихований, тонкий тип іронії, де реалізація переносних значень проходить поступово, нові значення виникають градуально, тому асоціативна іронія реалізується в мегаконтексті [6, 63]. Асоціативна іронія створює цілісну систему художнього твору, відіграє важливу роль у характеристиці образів, реалізації авторської прагматики. Для актуалізації асоціативної іронії використовуються текстові засоби — різні види повтору, цитації, алюзії, зіткнення різних стилів мовлення. Для декодування асоціативної іронії читач повинен брати до уваги всі елементи художнього твору — сюжет, часово-просторову організацію. У багатьох випадках для адекватного сприйняття цього типу іронії необхідно володіти знаннями етногеографічних та історичних реалій, зокрема, при аналізі алюзії як засобу асоціативної іронії, а також враховувати історичні і соціокультурні умови написання твору.

Одним із продуктивних засобів актуалізації асоціативної іронії в американських оповіданнях є цитація. До недавнього часу дослідники іронії не виділяли її при аналізі мовних засобів іронії. Цитаційними С.І. Походня визначила такі іронічні висловлювання, які становлять собою більш чи менш віддалену “луну”, “цитацію” іншого неіронічного висловлювання [6, 85]. Простим випадком цитаційної іронії є одноразовий повтор у діалозі, коли другий учасник мовленнєвого акту повторює висловлювання першого. Цитацію використовує Д. Паркер в оповіданні “Я живу твоїми відвідинами” (“I live on Your Visits”).

“Mom, please,” he said. “You know Whitey isn’t beautiful. She’s just sort of funny-looking. Nice funny”.

“Nice funny,” she said. “Oh, I’m afraid I could never compete with that” [14, 282].

Розмовляючи про місіс Теннан, дружину свого колишнього чоловіка, мати Крістофера цитує його слова про те, що вона миловидна. Але мати Крістофера — егоїстична, ревнива жінка, яка заздрить чужому щастю, тому вираз “nice funny” в її устах читач сприймає як протилежний за значенням — “звичайна жінка, не варта уваги”.

Складніші асоціативні зв’язки спостерігаємо в оповіданні К. Шопен “Історія години” (“The Story of an Hour”).

Josephine was kneeling before the closed door with her lips to the keyhole, imploring for admission. “Louise, open the door! I beg; open the door — you will make yourself ill. What are you doing, Louise? For heaven’s sake open the door”.

“Go away. I am not making myself ill”. No; she was drinking in a very elixir of life through that open window [7, 388].

У цьому оповіданні місіс Майяр горює, одержавши звістку про загибель чоловіка, — так її вчинки сприймаються іншими дійовими особами. Однак з подальших подій випливає, що її сльози — це не горе, а радість від одержаної свободи. Цитуючи слова сестри Жозефіни у заперечній формі, вона заперечує і її твердження, вкладаючи у свої слова відомий лише їй справжній зміст, іронізуючи над сприйняттям подій її родичами, над їх нерозумінням того, що відбувалося в її житті. Тут мовна іронія переплітається з іронією обставин, коли одні і ті ж події по-різному сприймаються різними персонажами. Таке поєднання мовної іронії з немовними її видами є характерним для американського оповідання (“short story”).

Часто цитація супроводжується своєрідним коментарем, який ще більше інтенсифікує іронію та сприяє її декодуванню. В оповіданні Ф. О’Коннор “Одкровення” (“Revelation”) низка діалогів, у яких наявне цитування, виражає іронічне ставлення місіс Терпін до жінки в приймальній лікарня, яку вона презирливо називає білою голотою.

“You can get you one with green stamps,” the woman said. “That’s most likely wher he got hisn. Save you up enough, you can get you most anythang. I got me some joo’ry”.

Ought to have got you a wash rag and some soap, Mrs. Turpin thought [12, 344-345].

Репліка жінки про те, що вона купила дорогого настінного годинника, викликає в місіс Терпін іронічну думку про те, що, перш ніж купувати дорогу річ, жінці потрібно було купити губку і мило. Цитуючи слова жінки, місіс Терпін додає свій коментар, що сприяє виникненню негативної оцінної модальності, створює підтекст “неохайна жінка, яка витрачає гроші на

дурниці”. Аналогічно реалізується іронія і в наступних ситуаціях, поглиблюючи негативне ставлення місіс Терпін до своєї сусідки.

The woman turned her face away from Mrs. Turpin. “I know I wouldn’t scoot down no hog with no hose,” she said to the wall.

You wouldn’t have no hog to scoot down, Mrs. Turpin said to herself [12, 345].

“One thang I know,” the white-trash woman said. “Two thangs I ain’t going to do: love no niggers or scoot down no hog with no hose.” And she let out a bark of contempt.

The look that Mrs. Turpin and the pleasant lady exchanged indicated they both understood that you had to have certain things before you could know certain things [12, 346].

Із сюжету оповідання читач дізнається, що місіс Терпін — заможна жінка, яка невтримно пишається своїм суспільним становищем і зверхньо ставиться до тих, хто знаходиться нижче на ієрархічних щаблях американського суспільства, і це сприяє адекватному декодуванню ним таких випадків цитаційної іронії.

Складнішим для декодування, але ефективним для актуалізації асоціативної іронії є авторське цитування. Це явний чи прихований коментар, що виражає авторську оцінку того чи іншого явища дійсності [6, 89].

Легку, добродушну іронію створює авторське цитування в оповіданні Дж. Тербера “Навчання в університеті” (“The University Days”).

“We’ll try it,” the professor said to me, grimly, “with every adjustment of the microscope known to man. As God is my witness, I’ll arrange this glass so that you see cells through it or I’ll give up teaching” [16, 238].

So we tried it with every adjustment of the microscope known to man [16, 239].

Цитуючи слова старого професора біології, оповідач спрямовує іронію одночасно на методи навчання в університеті, де, на його думку, студентів змушують вивчати непотрібні їм курси, і на свою власну нездатність до практичних занять з біології. У контексті твору з’являється імпліцитне значення виразу — “я намагався щось побачити, але мені не вдалося”.

Авторська цитація служить ефективним засобом іронії в оповіданні Ф. Рота “Навернення євреїв” (“The Conversion of the Jews”).

“He started all over again explaining how Jesus was historical and how he lived like you and me but he wasn’t God. So I said I understood that. What I wanted to know was different”.

What Ozzie wanted to know was always different. The first time he had wanted to know how Rabbi Binder could call the Jews “The Chosen People” if the Declaration of Independence claimed all men to be created equal. Rabbi Binder tried to distinguish for him between political equality and spiritual legitimacy, but what Ozzie wanted to know, he insisted vehemently, was different [15, 460].

Допитливий Оззі завжди ставить під сумнів слова Ребе Біндера, намагаючись з’ясувати, чому слова повчання, як він їх розуміє, і те, що він бачить в дійсності, відрізняються, і цим дивує своїх приятелів, які сміються з нього. Виникає імпліцитна оцінна модальність “він не вірить тому, в що вірять усі, він дивний і невіддатливий”.

Продуктивним засобом вираження асоціативної іронії на рівні тексту є повтор. У вузьких рамках оповідання (“short story”) поступове нагромадження лексичних одиниць веде до якісно нового переосмислення інформації. Повторювана лексична одиниця поступово втрачає свою семантику, з кожною новою появою в тексті припрошує нові відтінки значення, стаючи виразником суб’єктивної оцінної модальності.

Продуктивно використовує повтор Ф. О’Коннор в оповіданні “Одкровення” (“Revelation”).

She could tell by the way they sat — kind of vacant and white-trashy, as if they would sit there until Doomsday if nobody called and told them to get up [12, 343].

“One thang I don’t want,” the white-trash woman said, wiping her mouth with the back of her hands. “Hogs. Nasty stinking things, a-gruntin and a-rootin all over the place” [12, 345].

The trashy woman looked around her from face to face as if she thought they were all idiots [12, 347].

Словосполучення “white trash”, вжите головною дійовою особою оповідання місіс Терпін стосовно незнайомої жінки у кабінеті лікаря, спочатку сприймається як її перше враження від знайомства. Повтор цього словосполучення і похідного прикметника “white trashy” в

мегаконтексті стає виразником іронічного ставлення місіс Терпін до цієї жінки, а потім — і до всіх тих, кого місіс Терпін вважає нижчими від себе і називає білою голотою. Але іронія тут спрямовується і на саму місіс Терпін — зображуючи її погляди на життя і людей, які її оточують. Фланнері О'Коннор дає зрозуміти, що і сама місіс Терпін не більше, ніж сноб, отже, її улюблений вираз для характеристики інших з повним правом можна застосувати і до неї.

Аналогічно реалізується іронія і в іншому прикладі з цього ж оповідання.

*"It's good weather for cotton if you can get **the niggers** to pick it," Mrs. Turpin said, "but **niggers** don't want to pick cotton any more. You can't get the white folks to pick it and now you can't get **the niggers** — because they got to be right up there with the white folks"* [12, 345].

*"We found enough **niggers** to pick our cotton this year but Claud he has to go after them and take them and take them home again in the evening. They can't walk that half a mile. No they can't. I tell you," she said and laughed merrily, "I sure am tired of buttering up **niggers**, but you got to love em if you want em to work for you"* [12, 345].

*"There's a heap of things worse than a **nigger**," Mrs. Turpin agreed. "It's all kinds of them just like it's all kinds of us"* [12, 346].

Словоформа "nigger", що її протягом усього оповідання вживають усі дійові особи і яка містить негативну, відверто зневажливу конотацію, відображає справжнє ставлення персонажів до негрів, які населяють Америку. Іронія виникає внаслідок невідповідності між тим, що говорить про них місіс Терпін та її знайомі, переконуючи один одного в своїй терпимості і відсутності расистських забобон, і тим, що вони вживають іменник зі зниженою конотацією "nigger", який власне і є характерним для мови нетерпимих у расовій політиці американців. У цьому випадку знову спостерігається схрещення двох іронічних планів — іронічного, зневажливого ставлення персонажів до кольорового населення США, та іронії автора стосовно тих кіл білого населення Півдня, які не можуть змиритися з тим, що негрів і білих хоча й формально прирівняли в суспільному житті.

Для актуалізації асоціативної іронії використовується і синонімічний повтор, коли один вираз замінюється близьким за значенням. Синонімічний повтор використовує Ф. О'Коннор в оповіданні "Одкровення" ("Revelation").

"She sho shouldn't said nothin ugly to you," the old woman said. "You so sweet. You are the sweetest lady I know" [12, 353].

"She pretty too," the one with the hat on said [12, 353].

"And stout," the other one said. "I never knowed no sweeter white lady" [12, 353].

"That's the truth befo' Jesus," the old woman said. "Amen! You des as sweet and pretty as you can be" [12, 353].

"She b'long in the sylum," the old woman said emphatically. "You the sweetest white lady I know" [12, 353].

"She pretty too," the other two said. "Stout as she can be and sweet. Jesus satisfied with her" [12, 53].

Нагромаджуючи в макроконтексті повтори вихвалень, якими робітники-негри вітають місіс Терпін, письменниця створює іронію, яка підсилюється невідповідністю між тим, що негри думають про хазяйку, і тим, якою вона є насправді. Виникає авторська суб'єктивно-оцінна модальність негативного характеру — "нещира, лицемірна жінка".

Використовуючи повтор характерної деталі в оповіданні "Я живу твоїми відвідинами" ("I Live on Your Visits"), Д. Паркер створює іронічний портрет головної дійової особи твору — матері студента Крістофера.

Her upper lip lifted over her teeth, and her gaze came cold beneath lowered lids. So does one who has refused the white handkerchief regard the firing squad [14, 277].

*There was no change in her, save in the slow, somehow offended **lifting of her eyelids**. The brows arched as if they drew the lids with them* [14, 277].

*Yes, oh, yes. The voices, the stances, **the eyelids** — those were the signs* [14, 278].

*"Oh?" his mother said. The little girl ran off abruptly. **The eyelids came into play*** [14, 280].

*This time, **the eyelids of the boy's mother were lowered** at her friend* [14, 285].

Несприйняття Крістофером матері передається через його спостереження. Варіативний повтор деталей поведінки старої леді сприяє сприйняттю її як манірної примхливої людини, яка

у всіх своїх діях прагне показати себе перед іншими, зокрема, перед подругою, до чієї думки вона прислухається найбільше. Через повтор реалізується основна тема твору — духовна прірва між сином і матір'ю, контраст між безпосередністю та відкритістю Крістофера і фальшивою, награною поведінкою його матері, її прагненням переконати подругу в любові до сина, яка насправді є егоїстичною, ревнивою і деспотичною.

Повтор певного стилістичного засобу теж є ефективним для вираження іронії. В оповіданні Д. Паркер “Чорне і біле” (“Arrangement in Black and White”) — це повтор головної героїнею оксюморонів. Такі оксюморони перетворилися у розмовні кліше, але, вкладені автором в уста екзальтованої дами, яка хоче переконати свого знайомого у відсутності расових забобон, одержують значне стилістичне навантаження, високою частотністю вживання в контексті створюють у читача відчуття неприродності, награності, що породжує іронію, недовіру до слів жінки. Іронія в цьому випадку адекватно декодується читачем, коли він зіставляє їх з тим, що вона говорить про ставлення свого чоловіка до негрів, і тим, як вона поводить себе під час знайомства з відомим негритянським співаком Уолтером Уільямсом і актрисою Кетрін Берк.

*“Listen. I want you to do me **the most terrible favor**” [13, 172].*

*“Isn't he **terribly grateful**?” [13, 172].*

*“I think it's really **terribly nice**,” she said [13, 172].*

*“He's really **awfully fond of colored people**” [13, 173].*

*“I think he **deserves an awful lot of credits**” [13, 173].*

*“I've just been saying, I've enjoyed your singing **so awfully much**” [13, 174].*

*“Why, he's **awfully nice**. Just as nice as he can be” [13, 175].*

Менш продуктивним, але високоефективним засобом реалізації асоціативної іронії в американських оповіданнях є алюзія — використання історичних, міфологічних, літературних імен і назв. Для того, щоб адекватно сприймати і декодувати іронію, читач повинен володіти фоновими знаннями екстралінгвістичного плану — знанням історії, етно-географічних реалій. Без цих знань неможливе декодування іронії в оповіданні Френсіса Скотта Фіцджеральда “Алмаз завбільшки з готель “Ріц” (“The Diamond as Big as the Ritz”).

The father of present Mr. Washington had been a Virginian, a direct descendant of George Washington, and Lord Baltimore [10, 312].

У розповіді про походження містера Вашингтона, власника незліченних багатств, письменник поєднує в його родослівній двох антагоністичних представників аристократичного Півдня — національного героя Америки, військового лідера Війни за Незалежність, першого президента США Джорджа Вашингтона і британського аристократа, одного з найбільших землевласників колоніальних часів лорда Балтімора. Таке поєднання в одній родослівній протилежних за походженням і переконаннями предків породжує іронію, яка підсилюється тим фактом, що в дійсності у Джорджа Вашингтона не було прямих нащадків. Очевидна авторська інтенція розкрити і піддати осміянню претензії містера Бреддока Вашингтона на свою родовитість, показати примарність і неправдоподібність його становища.

В іншому прикладі іронія інтенсифікується тим, що одне з імен батька Бреддока Вашингтона — Калпепер — є назвою одного з прапорів армії американських колоністів у Війні за Незалежність, що символізував готовність колоністів воювати до одержання свободи або смерті. Ім'я персонажа імплікує його готовність іти на все задля власного добробуту, багатства і влади.

Fitz-Norman Culpepper Washington, for that was the young Colonel's name, decided to present the Virginia estate to his younger brother and go West [10, 312].

Гірка іронія Фіцджеральда, спрямована на поклоніння перед багатством, актуалізується в даній ним назві престижній школі, де навчався головний персонаж оповідання — нащадок багатій сім'ї Джон Ангер. Впровадження давньогрецького міфу про царя Мідаса — володаря незліченних багатств — сприяє декодуванню іронії. Зараховуючи Мідаса до святих, письменник тим самим створює іронічний смисл, який межує з трагічним — “у світі не залишилось нічого святого, люди засліплені жадобою багатства”. Включення імені Мідаса в девіз на гербі “За Бога і батьківщину, і Святого Мідаса” поглиблює імпліцитний зміст твору.

Nothing would suit them but that he should go to St. Midas' School near Boston — Hades was too small to hold their darling and gifted son [10, 302].

He did not know that the little gold football (inscribed with the legend Pro deo et patria et St. Mida) which he had given her rested on a platinum chain next to her bosom [10, 323].

Ми проаналізували лише найбільш продуктивні засоби актуалізації асоціативної іронії в американських оповіданнях. Слід зазначити, що, крім цитації, повторів й аллюзій, асоціативна іронія створюється і такими засобами, як пародія, деформація цитат і аллюзій, зіткнення різних стилів і реєстрів мовлення. Останні в проаналізованих нами американських оповіданнях відзначаються меншою продуктивністю.

Таким чином, аналіз текстових засобів актуалізації асоціативної іронії як повноправної категорії комічного є досить плідним для дальшого дослідження іронії.

Література

1. Байбакова И.М. Ирония как средство реализации речевой установки в англоязычном художественном тексте (на материале произведений С. Льюиса): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1988. — 16 с.
2. Боров Ю.Б. О комическом. — М.: Искусство, 1957. — 232 с.
3. Буйницкая Т.А. Языково-стилистические средства юмора и сатиры в публицистике Э.Э. Киша: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Львов, 1967. — 22 с.
4. Голубков С.А. Мир сатирического произведения. — Самара: Изд-во Самарского ГПИ, 1991. — 108 с.
5. Дземиндок Б. О комическом. — М.: Прогресс, 1974. — 224 с.
6. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. — Киев: Наукова думка, 1989. — 128 с.
7. Chopin K. The Story of an Hour // Literature. An Introduction to Fiction, Poetry, and Drama / Kennedy X.J. — New York: Harper Collins Publishers, 1991. — P. 386-388.
8. Companion to Literature in English / Ed. by I. Ousby. — Ware: Wordsworth Editions Ltd., 1994. — 1036 p.
9. DiYanni R., Rompf K. Book of Fiction. — New York: McGraw-Hill Inc., 1995. — 1236 p.
10. Fitzgerald F. Scott. The Diamond as Big as the Ritz // The Short Story: Fiction in Transition / Taylor J. Chesley. — New York: Charles Scribner's Sons. — P. 301-339.
11. Knox N. The Word "Irony" and its Context, 1500-1775. — Durham (N.C.): Duke University Press, 1961. — 258 p.
12. O'Connor F. Revelation // Literature. An Introduction to Fiction, Poetry, and Drama / Kennedy X.J. — New York: Harper Collins Publishers, 1991. — P. 341-356.
13. Parker D. Arrangement in Black and White // The Book of American Humor. — Moscow: Raduga, 1984. — P. 172-1175.
14. Parker D. I Live on Your Visits // Modern Short Stories / Ed. by A. Mizener. — New York: W.W. Norton and Company Inc., 1962. — P. 276-286.
15. Roth P. The Conversion of the Jews // The Short Story: Fiction in Transition / Taylor J. Chesley. — New York: Charles Scribner's Sons, 1973. — P. 457-472.
16. Thurber J. University Days // The Macmillan Reader / Nadell J., Langan j., McMeniman L. — New York: Macmillan Publishing Company, 1993. — P. 238-244.

Olena Shon. Associative Irony and Means of Its Realization. *The article deals with irony as the form of comical description on equal terms with humour and satire. Associative irony and means of its realization in American short stories are analyzed. Associative irony is the type of verbal irony, which is realized in megacontext and is created by linguistic means on the textual level. The productive means of associative irony in American short stories, such as dialogical and author's citation, lexical and stylistic repetition, repetition of characteristic detail, allusion are analyzed in the article.*

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Роман Бубняк

Реструктураційні зміщення і перетворення в текстах перекладних версій роману Е. Золя “Жерміналь”

Про недосяжність абсолютної ідентичності оригіналу і перекладів висловлювалося багато авторів. Цю тезу можна підтвердити і думкою Г.Г. Гадамера: “Де потрібен переклад, там треба змиритися з невідповідністю між точним смыслом того, що сказано однією мовою й відтворено іншою мовою, невідповідністю, що її ніколи не щастить побороти” [1, 356]. Це означає, що між різномовними дискурсами, які виникають на основі одного тексту в різних етнопсихологічних, соціокультурних ситуаціях, закономірно існує емоційно-смыслову напругу.

Зіставимо дві перекладні українські версії (О. Пашкевича і В. Черняхівської за участю І. Стещенко) і російську (Н. Немчинової) з французьким оригіналом і подамо частину наших спостережень над їх адекватністю/неадекватністю чи функціонально-образною еквівалентністю.

Французькі назви шахт в усіх перекладачів відтворено засобами транслітерації з дотриманням звукової відповідності (*La Victoire* — *Віктуар*, *Виктуар*; *Voreux* — *Воре* і т.п.), тільки подекуди Н. Немчинова пише замість *Vore* — “шахта *Ворейская*”, а В. Черняхівська робить виняток для назви однієї з десяти шахт і подає не “*Віктуар*”, а “*Вікторія*”.

Назви поселень (виселків чи їх кутків) послідовно перекладаються з актуалізацією образно-емоційної основи назви: *Le coron de Deux Cent Quarante* — *Селище Двохсот Сорока* — *Поселок Двести Сорока*, *Des Bas de Soie* — частина селища “*Шовкові панчохи*” — *выселок “Шелковые чулочки”*; *Le coron Paie tes Dettes* — *куток “Плати свої борги”* — *поселок “Плати долги”*; а назву вулиці — *Rue de la Goutte d’Or* — передано в українському і російському варіантах як *вулиця Гут-д’Ор*. Прозорі назви корчм (кафе) збережено (*Piquette* — “*Пікет*”; *Le Volcan* — “*Вулкан*”, інші назви пивничок перекладені (*L’Avantage* — “*Вигода*”). Хоча той же “*Пікет*” в Немчинової фігурує як “*трактир “Виноградное*”.

Прізвища й імена персонажів подаються транслітерацією наближено до французького звучання, а семантично значимі прізвиська не стільки перекладені, скільки образно трансформовані з певною мотивацією. Наприклад, старшого члена з роду шахтарської родини Має (*Maheu*) прозвали шахтарі *Vonnetort* (*Добра смерть*), так його йменував О. Пашкевич, а в нових українському та російському перекладах він названий *Безсмертним*. Дружину Венсана Має Н. Немчинова іменує описовою конструкцією “*жена углекона Має*”, українські перекладачі вслід за О. Пашкевичем — згідно з українською традицією — називають *Маєдиha*, що відповідає французькій формі *La Maheude*.

Одна з найактивніших жінок, войовничо налаштованих проти власників та акціонерів шахти, в оригіналі носить прізвисько *La Brulé*, в Пашкевича — *Проноза*, в Черняхівської — *Підпалена*, в Немчинової — “*Старуха Горелая*”. Два останні варіанти перекладу найкраще відповідають французькому оригіналу *la Brulé*, що походить від дієслова *bruler*: “палити”, “спалювати”, “горіти”.

Коні, які використовуються на підземних роботах, в оригіналі найменовані *Bataille i Trompette*, в усіх українських версіях передаються — *Батай і Тромпет*, а в російському тексті клички перекладені згідно зі значенням слів, які є основою кличок: *Батай* (битва) — “*Боевая*”, *Тромпет* (труба) — “*Трубач*”. Такі перекладацькі заміщення не залишаються формальними і не

підсилюють образно-алегоричного змісту, бо образи старої спрацьованої коняки (*Батай*) і молодого жеребця (*Тромпет*) виписані дуже яскраво і в художньому світі роману виконують протилежні функції, становлячи певну антитезу між собою і водночас паралель до людських постатей.

Назва газети "*Le Combat*" коментується перекладачами по-різному. О. Пашкевич зберігає назву оригіналу "*Le Combat*", вказуючи, що це "*анархістичний листок*", В. Черняхівська назву перекладає "*Боротьба*", зате в Н. Немчинової з'являється негативна емоційно-наснажена характеристика — "*тощая анархистская газетка "Битва"*".

У найменуванні знарядь праці яскраво вимальовується різниця в рівні розвитку технічної термінології. У О. Пашкевича після втручання І. Франка маємо такий ряд: *залізний дзюбак, острый клин, лямка, балька, деревляні підпори, дерево, візок, залізний кош, рискаль, корба*. У Черняхівської — відповідно: *кайло, металевий клинок, шахтарська лампочка, обтесані дошки, підпірки, брус, вагонетка, чаунова жаровня, важіль, ручки сигнальних апаратів*. У Немчинової — майже сучасні шахтарські терміни: *обушок, стальної клин, лампа, готовые дубовые столбы, стойки, вагонетка, чугунная сквозная жаровня, рычаг, рычаги сигналов и задвижки*.

Фраземи, тропи і фігури мають образну основу, вони характеризують, оцінюють, змальовують предмети, явища, внутрішні стани, виражаючи ставлення до них суб'єкта-мовця. В художній літературі з допомогою цих номінативних засобів активізується риторично-рецептивна спрямованість тексту, його дискурсивний вимір.

За нашими спостереженнями, в перекладній версії роману "*Жерміналь*", що належить В. Черняхівській та І. Стешенко, наявна тенденція до українізації образної системи Е. Золя за рахунок специфічної, експресивно-наснаженої фраземіки. Зокрема, замість описово-нейтральних (дескриптивно-інформативних) конструкцій з'являються фраземи типу "*є смалець у голові*" (мати свої погляди). Для прикладу порівняємо три перекладні версії з оригіналом: "*Levaque lui aussi faisait bon visage maintenant causait politique avec le herscheur qui avait disait il ses idées*" [5, 199]. У Пашкевича маємо: "*Етьєн має як раз ті самі погляди, що й Левак*" [2, 184], в Черняхівської — "*Левак казав, що в Етьєна є смалець у голові*" [3, 397], в Немчинової — "*Левак смотрел на Этьена и не прочь был побеседовать с ним о политике, находя, что у откатчика есть свои мысли*" [4, 119].

Наведемо один приклад з тропіки і переконаємося наскільки українська й російська перекладні версії відійшли від оригіналу: "*Etienne ne se plaignait guère que de Jeanlin qui dormait en chien de fusil*" [5, 152], в українській версії — "*Етьєн був задоволений цілком, якби не Жанлен, що спав дуже неспокійно*" [3, 419], в російській — "*Этьен мог пожаловаться только на Жанлена, который спал, свернувшись калачиком*" [4, 142].

На підставі порівняння оригіналу і названих версій можна твердити, що перекладачі в цілому вдало відтворили художній світ французького прозаїка засобами української та російської мов, давши своїм читачам адекватне уявлення про фабульно-сюжетний, характеро-образний і наративний рівні роману "*Жерміналь*". Натомість в ідейно-естетичному пафосі і стильовій виразності кожен з них допустився окремих зміщень щодо французького оригіналу, які не завжди зумовлені особливостями лексичної, синтаксичної, стилістичної і граматичної систем національних мов, якими презентований читачам фікційно-художній світ Е. Золя. Серед причин спостережених розбіжностей у мовно-мовленнєвому шарі роману "*Жерміналь*" назвемо передусім дві: а) непослідовність у реалізації прийнятих перекладачами випробуваних принципів художнього перекладу; б) невідповідність деяких з концептів Е. Золя і перекладачів, які (концепти) формували українсько- і російськомовний дискурси.

Література

1. Гадамер Г.Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики: В 2 т.: Пер. з нім. — К.: Юніверс, 2000. — Т. 1. — 464 с.
2. Золя Е. Жерміналь: Пер. з фр. О.Пашкевича / Під ред. І. Франка. — Львів: Укр.-Руська вид. спілка, 1904. — 727 с.
3. Золя Е. Твори: Завоювання Плассана; Жерміналь: Романи: Пер. з фр. — К.: Дніпро, 1988. — Т. 2. — 725 с.

4. Золя Э. Жерминаль: Роман: Пер. с фр. Н. Немчиновой. — К.: Вища школа, 1986. — 456 с.
5. Zola E. *Germinal* Coll. Grands textes classiques. — Paris, 1994. — 477 p.

Roman Bubnyak. Structural-Functional Shift and Changes in Translational Versions of E. Zola's novel "Germinal". The article deals with structural-functional shift and changes found in the three linguistic translational versions of E. Zola's novel "Germinal". Restructuring changes are not always caused by the peculiarities of lexical, stylistic and grammatical systems of national languages that present the world of E. Zola's artistic fiction to the readers.

Надія Марчишин

“Лукашів мовний світ був невечерний ...”

Микола Лукаш — талант унікальний і надзвичайно багатогранний. Відомий український перекладач, побратим Миколи Олексійовича, Григорій Кочур зазначає: “В історії українського художнього перекладу Миколі Лукашеві належить місце особливе, виняткове. Вимовиш оці слова — перекладач, художній переклад, і мимоволі на думку спадає Микола Лукаш, так, ніби в його імені самі ці терміни персоніфікувалися. Перекладач такого діапазону — рідкісне явище не лише в українській, а і в будь-якій іншій літературі” [2].

Микола Лукаш посідає значне місце серед славетних майстрів перекладу як незрівнянний стиліст і знавець української мови, людина, що познайомила українського читача із шедеврами світової літератури. У перекладацькій спадщині талановитого майстра — переклади з 12-ти мов (латинської, французької, італійської, іспанської, німецької, англійської, угорської, єврейської, польської, чеської, болгарської, сербської). Марина Новикова вважає, що “поліглотство це, як і феноменальний дар віршової імпровізації, як і не менш феноменальний дар володіння українською мовою в регіональному об’ємі і історичному обсязі ... виглядає своєрідно. Ніби магію тридев’яти мов, версифікаційну (чи, ширше, ритмічну) магію і магію українського слова не стільки Лукаш носив у собі, скільки вона носила себе в ньому” [4, 264].

Про засяг Лукашевої творчості, його поліглотські інтереси найкраще промовляє бодай неповний реєстр його перекладів: твори для дітей Дж. Родарі, поезії П. Верлена, В. Гюго, Г. Гейне, Р. Бернса, А. Міцкевича, Ф. Шіллера, П. Безруча, прозові та драматичні тексти Імре Мадача, Лопе де Вега, Боккаччо, Сервантеса та ін. Доробок М. Лукаша вражає кількістю імен та різноманітністю поетичних спрямувань і тенденцій, дозволяє скласти уявлення не лише про широчінь уподобань перекладача, а й про те, до чого він виявив особливий нахил. М. Лукаш — “перекладач неймовірно широкого діапазону, перекладач, що почуває себе однаково вільно скрізь, куди приведуть його поетичні уподобання, чи то буде висока риторика Гюго, чи невибагливий, водночас витончений ліризм Верлена, народнопісенна стихія Бернса чи історіософічні побудови Мадача” [3, 132]. Він створив каскад літературних відтворень у рідній мові, які дають можливість познайомитися з творами світової іншомовної літератури й пізнати та насолодитися поетичною віртуозністю, багатством, пісенністю рідної мови. Світовий епос, світові лірика й драма рівномірно корилися Лукашеві: “Патетика і сатира, сповнене потойбічної туги “піднебесне” і цілком “поцейбічне”, побутове, буденне, меланхолічне та іронічне, позначене граничною ускладненістю і благородно-просте — весь емоційний та інтонаційний діапазон літератури виявляється йому під силу” [8].

Багато що ріднить Миколу Лукаша з відомим митцем, перекладачем, філологом-україністом Агатангелом Кримським, адже свою рідну мову талановитий майстер вивчав пильно і повсякчас — як фахівець, як мовознавець. Читати він звик не інакше, як озброївшись олівцем і картками. До речі, Лукаш збирав матеріал для власного фразеологічного словника, який і сьогодні чекає на підготовку й опублікування. У прийдешньому напишуть не одну капітальну працю про “неевклідову”, багатомірну “лінгвістику” Миколи Лукаша, який у своїх перекладацьких зусиллях збирає всі естетичні сили української мови. І по історичній “вертикалі” — від праслов’янського мовного стану — через Середньовіччя і бароко — до сучасного міського інтелігентського діалогу. І по “горизонталі”, добуваючи ці сили з усіх її територіальних і фахових діалектів, всіх її потужних шарів і рівнів ...” [8].

Бездоганний стиліст, Микола Лукаш зумів відчуті і відтворити найтонші нюанси індивідуальної авторської манери, щоразу переключаючись у мовну стихію кожного письменника. Маючи справу не з одним митцем і не з однією епохою, він надзвичайно точно імітує різні, часом протилежні, манери, різні поетичні індивідуальності. Все це не завадило Миколі Лукашу створити власний, виразно самостійний перекладацький стиль. Його переклади сповнені сили, звучності, соковитості. Це пов'язано з мовною різноманітністю, з багатством розмаїтих інтонацій, співвідношенням звукових повторів, звуків, синтаксичної будови творів, які він перекладав. У Лукашевих перекладах вражають могутня мовна дисципліна, широта і легкість, безконечна віртуозність, різноманітність засобів: “Лукашів мовний світ був невичерпний...” [7, 70]. Переклади майстра демонструють безмежні можливості сучасної української поетичної мови. Його переклад сприймаєш як органічний український мистецький твір — “його образність, мова, пластика й довершеність переконують нас, і ми віримо перекладачеві, що він точно переклав її, що інакше її перекласти не можна” [5, 320]. Вчений-перекладач Анатоль Перепадя вважає: “Найперше, що зробив Лукаш, це синтезував два потоки української мови — слобожанський і галичанський, якому було штучно поставлено греблю в серпні тридцять дев'ятого, потоки, позначені впливом російської й польської мов. По-друге, він показав, що мертвої лексики нема, і даремно мовознавці поспішають запрягати слова в свою уллітку-сировицю, чіпляючи “заст.,” “арх.,” “діал.,” “дорев.,” “зах.,” “книжн.,” “обмеж.,” “ц.-с.,” тощо. По-третє, вернув мові смак, аромат, первородство, повнокровність, самоцінність і самодостатність, красу і велич. Словом, зреформував завдяки наближенню до лексики і синтаксису народної творчості, несподіваному перегуку чужого з найпитомішим своїм, завдяки такому феномену, коли перекладна фраза озивається рядком Кобзаря, Котляревського, народної пісні чи думи” [6, 129-130].

Найістотнішою рисою перекладацького методу Миколи Лукаша є повне і всебічне оволодіння оригіналом, глибинне розуміння і сприйняття художньої концепції твору, прочитаного у контексті духу культури, втіленої в творі, і духу культури, носієм якої є сам перекладач.

Основним для М. Лукаша перекладацьким принципом було працювати лише з оригіналами, а не з російськими відповідниками. Такого поняття, як підрядник для митця не повинно існувати. У перекладах, які майстер робив виключно з оригіналу, він виступав не як буквальний переказувач змісту, а як суперник автора в майстерності художнього слова. Для Лукаша оригінал не лише об'єкт для перекладу — це своєрідний співрозмовник: “Його діалог, художнє спілкування з першотвором спирається на відкритість, уміння слухати, готовність надати йому слово, щоб історичний зміст, закладений у творі, “заговорив”. Саме тут розкривається уміння перекладача осягнути замисел твору, актуалізувати чужу мову як свою, як художню єдність діалогу двох культур” [1, 27].

Микола Лукаш мав залізне правило: уникати перекладів на замовлення, адже він яскраво виражений тип перекладача-творця. Митець був наскрізь суб'єктивний у доборі й інтерпретації перекладних речей, і в той же час список здійснених ним перекладів надзвичайно багатогранний: твори для дітей, філософські поезії, лірика, різні за жанром драматичні твори.

Акцентуючи увагу на перекладацькій інтуїції, Микола Лукаш підкреслював: “Вона для перекладача значить дуже багато, бо інтуїція — це таємне знання. Не завжди, звичайно, треба на неї поклатися, але враховувати треба завжди”, проте, насамперед, перекладач повинен знати “літературу, епоху, автора, мову, твір” [7, 70]. Митець вважав, що між перекладачем і автором оригіналу повинна існувати внутрішня спорідненість, перекладач сам мусить бути поетом, прозаїком, драматургом.

Своєю працею Микола Лукаш, поряд з Максимом Рильським та Григорієм Кочуром, удомашнив в українській поезії велике багатство поезії світової. Як слушно зауважив М. Стріха: “За дивовижною віртуозністю Лукашевих перекладів, за геніально-зухвалим поведінням зі словами справді дуже важко відчуті перекладачеву кропітку й виважену роботу над кожним зворотом, уявити ту кількість історичних, літературних та культурологічних джерел, якими оперував у своїй праці Микола Лукаш” [9, 130].

Творчість Миколи Лукаша мусить бути зразком для талановитої когорти сучасних українських молодих перекладачів, адже митець виводив рідне слово на орбіти вселюдської

культури, відкриваючи читачеві світову панораму творчості. “В Лукашевій особі, — пише Н. Вітушко, — Україні був посланий геній Моцартівського складу в найчистішому й найтоншому розумінні цього слова” [2].

Сучасні вчені вважають, що неабияку мовну й загальнокультурну вартість становитиме словник мови перекладів Миколи Лукаша, адже розписати незрівнянно розмаїтий його мовний арсенал — це було б таке розкішне доповнення до наявних нині лексикографічних праць, таке неоціненне багатство для кожного письменника, журналіста, вчителя-словесника, лінгвіста!..

На превеликий жаль, перекладацька спадщина митця зовсім не вивчена. У бібліографії Миколи Лукаша відсутні друковані праці критичного, літературознавчого та мовознавчого спрямування. А тим часом в архіві письменника є матеріали, що дозволяють під іншим кутом зору поглянути і на його постать, і на масштаби літературних та позалітературних, мовних та професійних зацікавлень. Багато розкидано по важкодоступних виданнях, лежить в архівах. Настав час повернути ім'я Миколи Лукаша Україні, її культурі в повному обсязі, адже він віддав їй свій талант, своє життя. Наступні покоління лінгвістів, літературознавців, перекладачів мусять мати змогу скористатися його досвідом та здобутками в галузі теорії та практики перекладознавства.

Література

1. Венгренивська М., Некрчя Т. П'єса В. Шекспіра “Троїл і Крессіда” в українському перекладі (До перекладацького портрету М. Лукаша) // Теорія і практика перекладу. — 1992. — Вип. 18. — С. 27-40.
2. Вітушко Н. Перекладач з світовим ім'ям // Крелевецький вісник. — 1993. — 16 квітня.
3. Кочур Г. На перекладацькі теми // Дніпро. — 1965. — № 6. — С. 128-136.
4. Новикова М. Микола Лукаш: міф і антиміф // Дружба народів. — № 11. — 1989. — С. 264-269.
5. Первомайський Л. “Фауст” Гете в перекладі Миколи Лукаша // Творчий будень. Твори: В 7-ми т. — К., 1986. — Т. 7. — С. 317-329.
6. Перепада А. Моя Лукашіана // Сучасність. — 1992. — № 1. — С. 124-130.
7. Сергєєва І. З двадцяти мов. Про служителя десятої музи майстра перекладу М. Лукаша // Сучасність. — 1969. — № 2. — С. 67-71.
8. Скуратівський В. Йшла пісня сама за мною” // Культура і життя. — 1988. — 2 жовтня.
9. Стріха М. Микола Лукаш — відомий та невідомий // Всесвіт. — 1997. — № 2. — С. 129-131.

Nadiya Marchyshyn. “Lukash's Linguistic World was Inexhaustible ...”. This article deals with the features of the creative manner of Mykola Lukash as the famous Ukrainian translator from more than 12 languages. Special attention is paid to the different modern meanings about theory and practice of translations, differences between Ukrainian and English languages, ways of rendering phraseological units, realies, verbal images, peculiarities of prosodic and syntactic organisation of Lukash's translations. This article shows the necessity and importance of learning the creative manner of Mykola Lukash for Ukrainian linguistic sciences.

Юрій Старовойт

Євангеліє від Іоанна як проблема перекладу

Відомо, що теорія перекладу допускає варіативність у передачі інформації при трансформуванні її з одного мовного коду в інший. Особливості лексичної, граматичної та стилістичної підсистем кожної мови диктують свої вимоги перекладачеві, який до того ж повинен враховувати специфіку екстралінгвістичних факторів. В результаті при перекладах, з одного боку, завжди щось втрачається, а з іншого — може з'являтися щось своє, специфічне, що можна розглядати як “витратний результат” будь-якого переробного процесу.

Однак існують літературні пам'ятники, стосовно яких вимоги щодо адекватності перекладу стають надзвичайно суворими. І перше місце серед них посідають тексти з сакральним змістом, покликані єднати народи різноманітних культур з зовсім несхожими мовами. Але навіть серед них жоден не зрівняється у своєму значенні з Біблією, найбільш поширеною у світі книгою. Розповсюдженість Біблії і особливо її другої частини — Нового

Завіту, існування неосяжної кількості перекладів святого писання надають дослідникам невичерпний матеріал як для лінгвістичного аналізу, так і для шліфування перекладацьких методик.

У цій статті ми хочемо звернути увагу на одне місце в Євангелії від Іоанна, переклад якого суттєво різниться у численних редакціях.

“*Искони бѣ слово, и слово бѣ отъ ба, и бѣ бѣ слово. Се бѣ искони оу ба...*” — так починається благовіщення від Іоанна у знаменитому Остромировому євангелії [7], яке було підготовлене у 1056-1057 роках дяком Григорієм для новгородського посадника Остромира.

Одразу слід зазначити, що початок тексту від Іоанна став найбільш загадковим місцем Нового Завіту і отримав чимало різноманітних тлумачень. Коротко наведемо лише кілька з них. У широко відомій “Толковой Библии” [6] вказується, що Логос (Слово) був самостійною особою і знаходився у певному відношенні до Бога Отця, що він не відокремлений від Бога Отця, але і не зливається з Ним. Зустрічаються також спроби тлумачити Логос як особу Христа. А для атеїстів (безбожників) характерно обмежуватися перш за все натяком на вплив на Іоанна знаменитого вчення “Про природу” грецького філософа Геракліта, що жив у 4-5 століттях до н.е. і створив теорію Логоса як розумної і суверенної основи всіх речей [3].

Однак нас у даному випадку перш за все цікавить неоднорідність перекладів з давньогрецької мови цього фрагменту у численних списках та виданнях. Вже у варіанті Остромирова євангелія одна і та ж грецька граматична конструкція перекладається спочатку як “*отъ ба*” (від Бога), а потім як “*оу ба*” (у Бога), а у Біблії, надрукованій у 1891 р. санктпетербурзькою синодальною типографією по благословінню Святейшого Синоду, вже читаємо:

“*В началѣ бѣ слово, и слово бѣ къ бгу, и бгъ бѣ слово.
Сей бѣ искони къ бгу...*”

Однак у виносці внизу сторінки щодо підкреслених нами словоформ вказується також варіант “*оу ба*” (у Бога) [1]. Цей варіант і затвердився у сучасних виданнях Нового Завіту українською та російською мовами, здійснених як православними та католицькими громадами, так і неканонічними релігійними організаціями.

Таке розуміння грецького оригіналу знаходимо і в перекладах на інші мови. У сербському варіанті читаємо:

“*У почетку бјеше Логос, и Логос бјеше у Бога,
и Логос бјеше Бог*” [5].

У польському варіанті зустрічаємо таке: “*Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga, i Bogiem było Słowo*”.

А внизу дається примітка, що лише такий переклад є правильним з грецької [14].

Німецький переклад цієї словоформи однаковий у католиків і лютеран:

католицький варіант [9] “*Im Anfang war das Wort, und das Wort war **bei Gott**, und das Wort war Gott. Im Anfang war es **bei Gott***”.

лютеранський варіант [10] “*Im Anfang war das Wort, und das Wort war **bei Gott**, und Gott war das Wort*”.

Bei Gott слід розуміти як “у Бога” або “поряд з Богом”, оскільки німецький прийменник **bei** має значення “у / поряд / при”.

В англійських перекладах, зроблених безпосередньо з грецької, зустрічаємо:

“*When all things began, the Word already was. The Word dwelt **with God**, and what God was, the Word was. The Word, then, was **with God** at the beginning*” [16].

А у здійснених на основі латинської Вульгати читаємо:

“*At the beginning of time the Word already was; and God had the Word abiding **with him**, and the Word was God. He abode, at the beginning of time, **with God***” [17].

Словоформи містять прийменник *with*, значення якого в англійській мові – “з / разом з”.

В іспанському варіанті маємо таке:

“*En el principio ya existia la Palabra; y aquel que es la Palabra estaba **con Dios** y era Dios. El estaba en el principio **con Dios***” [11].

Іспанський прийменник **con** також перекладається як “з”.

А от литовський текст Євангелія формально уникає зазначеної проблеми лише завдяки особливостям своєї граматичної системи:

*“Pradžioje buvo Žodis, Tas Žodis buvo pas Dievą,
ir Žodis buvo Dievas”* [12].

Тут вираз *Tas Žodis buvo pas Dievą* містить прийменник *pas*, семантика якого охоплює і сферу розташування (“у” та “в”), і напрямок (“до”).

Досі увага дослідників та перекладачів зосереджувалася переважно на відповідності до оригіналу фрази “І слово було Бог”, оскільки проблемним у ній є визначення суб’єкта та предиката (в іншій термінології – підмета та присудка), але, як бачимо, не менш цікавою є чисто граматична проблема перекладу зазначеної нами словоформи з прийменником, щодо якої нами були розглянуті 3 варіанти:

1. “від Бога”
2. “до Бога”
3. “у Бога” (найбільш поширений).

Разом з тим в “Толковой Библии” стверджується, що найкраще і найточніше оригіналу відповідає варіант “было къ Богу” [6]. Звернемося до оригінального тексту і ми, виділивши відповідні місця:

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν [15].

У граматичній системі давньогрецької мови прийменник *πρὸς* мав такі значення:

1. “заради / від” – у поєднанні з родовим відмінком іменника (очевидно, цим керувався перекладач, рукопис якого став взірцем для дяка Григорія при укладанні Остромирова євангелія, однак лише у першому випадку словоформа перекладається таким чином).
2. “у / при / окрім” – у поєднанні з давальним відмінком (у такому варіанті в Остромировому євангелії поданий переклад тієї ж самої словоформи у другому вірші).
3. “до” – із знахідним відмінком іменника [2].

У третьому значенні цей прийменник і вжитий в оригінальному тексті, оскільки *τὸν Θεόν* однозначно відповідає формі знахідного відмінка іменника чоловічого роду.

Зазначимо, що текст Євангелії написаний не класичною давньогрецькою мовою, а однією з говірок (койне), і значення відмінків у ньому могло відрізнитися від вимог традиційної давньогрецької граматики. Однак порівняння з іншими місцями з цього ж тексту говорить на користь якраз такого розуміння (“до Бога” або “по відношенню до Бога”), оскільки той же прийменник у сполученні з іменником у знахідному відмінку використовується у назвах послань апостолів. Варто лише зіставити:

До коринтян	<i>πρὸς κορινθίους</i>	До Тимофія	<i>πρὸς Τιμοθέον</i>
До римлян	<i>πρὸς ρωμαίους</i>	До Тита	<i>πρὸς Τίτον</i>
До ефесян	<i>πρὸς εφεσίους</i>	До Филिमона	<i>πρὸς Φιλημονα</i>

І у множині, і в однині грецькі іменники тут вживаються у знахідному відмінку.

Чому ж у перекладах спостерігається така розбіжність щодо перших рядків Євангелія від Іоанна? На це питання можна спробувати відповісти, зваживши на те, що близько півтора тисячоліття християнська ідея передавалася з покоління у покоління у рукописній формі (манускрипти). Поплутати форму знахідного відмінку *τὸν Θεόν* з родовим *τοῦ Θεοῦ* неважко, оскільки букви *ν* (ні) та *υ* (іпсилон), яка ще могла писатися у вигляді *υ*, дуже схожі. Те ж саме і з формою давального відмінку *τῷ Θεῷ* — у старих потріпаних рукописах цілком ймовірно було прочитати *ω* (омега) замість типового закінчення знахідного відмінка — *όν*.

Очевидно, це і стало причиною розбіжностей у перекладах. Щоправда, для остаточного висновку слід було б розглянути якомога більше число старовинних грецьких манускриптів. На жаль, на сьогоднішній день у нас такої можливості нема.

Гіпотетично можна спробувати відповісти і на запитання, чому з часом перевага стала надаватися небуквальному варіанту перекладу початкових віршів від Іоанна. Можливо, великий вплив тут мав зроблений ще у 4 столітті св. Ієронімом перший латинський переклад – так звана Вульгата, згідно з якою:

“In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum” [8].

А прийменник *apud* означає “поряд / біля”. З іншого боку, у такому варіанті початок тексту від Іоанна легше тлумачити. У всякому разі навіть у сучасних неканонічних перекладах на новогрецьку мову читаємо:

Στην αρχή ήταν ο Λόγος, και ο Λόγος ήταν μαζί με τον Θεό, και ο Λόγος ήταν Θεός. Αυτός ήταν στην αρχή μαζί με τον Θεό [13].

Тут одвічний, живий у грецькій мові і по сьогодні прийменник *πρός* замінений на *μαζί με*, що однозначно перекладається як український подвійний “разом з”.

На завершення слід додати, що це далеко не єдиний випадок розбіжностей, які зустрічаються не тільки у перекладах Євангелій, а й у різних списках оригінального тексту. І одвічні дослідження на цю тему лише розширюють коло питань. Навіть знаменита молитва “Отче наш” існує в ряді варіантів. Дозволимо собі звернутись до перекладу вірша 12: “І прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим”. Підкреслене предикативне ядро речення виражене теперішнім часом дієслова, що відповідає давньогрецькому оригіналу, який був канонізований російською православною церквою [4]:

ὡς και ημεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

Зазначимо, що у такому варіанті молитву читають і в сучасних православних грецьких церквах. Однак у неканонічному перекладі на новогрецьку мову [13, 13] *ὁπως και εμεῖς ἔχουμε συχωρησει τους χρ-ες* вжита форма дієслова, що відповідає нашому доконаному виду минулого часу (як і ми простили), а також співвідноситься з текстом академічного текстологічного видання, де читаємо *ὡς και ημεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν* [15, 18].

Однак це вже тема для окремого дослідження.

Як бачимо, порівняльний аналіз перекладів Нового Завіту з його оригіналом дає можливість не лише визначитись з адекватністю сприйняття тексту, а й відпрацювати методіку пошуку семантичних відповідників у різних мовах, оскільки ці переклади робилися особливо ретельно. Значення лінгвістичного та культурологічного дослідження Біблії важко переоцінити. Досить згадати, наприклад, що саме оригінальний її переклад, зроблений М. Лютером, ліг в основу формування сучасної літературної німецької мови.

Література

1. Біблія. Тисненіє первое. — Санкт-Петербургъ, 1891. — 1398 с.
2. Козаржевский А. Ч. Учебник древнегреческого языка. — М.: МГУ.
3. Косидовский З. Сказания евангелистов. — М., 1977. — С. 67-68.
4. Новый Завѣтъ ... на четырехъ языкахъ: еллинскомъ, словенскомъ, російскомъ и римскомъ, съ параллельными мѣстами. Книга первая ... Тисненіє первое. — Петербургъ, 1886. — С. 36.
5. Свето писмо. Нови Завѣт Господа Нашег Исуca Хрiста. — Свети Архијерейски синод. Српске Православне Цркве. — Београд. — 179 с.
6. Толковая Библия, или комментарий на всѣ книги Св. Писания Ветхаго и Новаго Завѣта. — Петербургъ, 1904-1913. — Т. 3. — 312 с.
7. Хабургаев Г. А. Старославянскій язык. — М., 1986. — С. 38.
8. Biblia Iacinsko-polska. — Warszawa, 1887. — 261 s.
9. Die Bibel. Altes und Neues Testament. — Wien. — 1195 с.
10. Die Bibel. Nach der Übersetzung Martin Luters mit apokryphen. — Duetsch. B.
11. Dios Habla Hoy. La Biblia. — Sociedades Biblicas Unidas, 1979. — 134 p.
12. Naujasis Testamentas. — Vilnius, 1993. — 209 p.
13. OI XPISTIANIKES GRAΦES. New World Translation of the Christian Scriptures. Greek. — Roma, 1993. — 118 p.
14. Pismo swięte Nowego Testamentu. — Lublin. — 1988. — 278 s.
15. The Greek New Testament. Fourth Revised Edition. — Stuttgart, 1994. — 312 s.
16. The New English Bible. New Testament. — Oxford & Cambridge, 1961. — 150 p.
17. The New Testament of Our Lord and Saviour Jesus Christ: Newly translated from the Latin Vulgate ... — London, 1948. — 138 p.

Yuriy Starovoyt. Yevanheliye from Joahn as a Problem of Translation. The article deals with the variants of translation of one part of Yevanheliye from Joahn which are differ in numerous editions. The peculiarities of lexical, grammatical and stylistical sub-systems of every language determine own demands to translator. He must also take into account the specific features of extralinguistic factors.

АВТОРИ НОМЕРА

- Алексенко Світлана Федорівна* — аспірант кафедри фонетики англійської мови Київського державного лінгвістичного університету (КДЛУ)
- Бубняк Роман Антонович* — викладач кафедри іноземних мов Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (ТДПУ)
- Держевич Наталія Альбертівна* — аспірант кафедри німецької мови ТДПУ
- Жукорська Людмила Павлівна* — викладач кафедри англійської філології ТДПУ
- Калита Алла Андріївна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики англійської мови КДЛУ
- Качмар Орест Володимирович* — викладач кафедри іноземних мов ТДПУ
- Клименюк Олександр Валеріанович* — докторант кафедри соціально-гуманітарної освіти Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України
- Козуб Любов Степанівна* — викладач кафедри практики англійської мови ТДПУ
- Кривий Андрій Іванович* — аспірант кафедри англійської філології ТДПУ
- Лебеда Мирослава Іванівна* — аспірант кафедри французької філології КДЛУ
- Лиса Наталія Степанівна* — старший викладач Тернопільської академії народного господарства (ТАНГ)
- Марчишин Надія Ярославівна* — аспірант кафедри англійської філології ТДПУ
- Невідомська Лілія Мілентіївна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського та загального мовознавства ТДПУ
- Олійник Тетяна Сергіївна* — кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології ТДПУ
- Петрик Тетяна Володимирівна* — асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. Івана Франка (ЛНУ)
- Попович Михайло Михайлович* — доцент, завідувач кафедри французької мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (ЧНУ)
- П'ятничка Тетяна Василівна* — викладач кафедри іноземних мов для фінансово-банківських спеціальностей ТАНГ
- Рядська Розанна Іванівна* — асистент кафедри англійської філології ЛНУ
- Салаган Галина Федорівна* — аспірант кафедри німецької філології ЛНУ
- Салаяк Ірина Зіновіївна* — асистент кафедри англійської філології ЛНУ
- Старовойт Юрій Леонідович* — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Вінницького державного технічного університету
- Ткачук Наталія Олексіївна* — аспірант кафедри німецької філології ЛНУ
- Траченко Оксана Миколаївна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології ЛНУ
- Ущина Валентина Антонівна* — аспірант кафедри англійської філології Волинського державного університету ім. Лесі Українки
- Федорів Ярослава Романівна* — аспірант кафедри фонетики англійської мови КДЛУ
- Хомечко Ганна Іванівна* — аспірант кафедри англійської філології факультету іноземних мов ЛНУ
- Шонь Олена Богданівна* — аспірант кафедри англійської філології ТДПУ

Редакційна колегія збірника просить авторів
дотримуватись єдиних правил при оформленні та поданні
матеріалів до друку

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ

1. Матеріали для опублікування приймаються від спеціалістів у галузі мовознавства. Мова публікації — українська.
2. Рукопис подається у вигляді дискети (3,5") комп'ютерного набору у системі **Microsoft Word 7.0** та двох примірників тексту, роздрукованих на лазерному принтері, пронумерованих олівцем на зворотному боці і підписаних автором.
3. В окремому файлі та на окремому аркуші — відомості про автора (прізвище автора, ім'я, по батькові, вчений ступінь та звання, місце роботи і посада (для аспірантів — вуз і кафедра прикріплення), домашня адреса, телефон, факс, E-mail.
4. Статті аспірантів надсилаються з рекомендацією наукового керівника.
5. Рукописи, не прийняті до друку, не повертаються.

ПРАВИЛА оформлення наукових статей у Наукових записках (серія: мовознавство) ТДПУ ім. В. Гнатюка

1. Ім'я та прізвище автора (авторів) друкується праворуч за зразком:
Олег Коваленко
2. У наступному рядку посередині прописними літерами друкується назва статті.
3. Основний текст статті подається далі через 1 рядок. Основний текст рукопису друкується через 1,5 інтервали без переносів. Розмір шрифту 12 у Times New Roman (33–35 рядків на сторінку). Поля ліворуч — 3 см, вгорі, внизу — 2,5 см, праворуч — 1 см. Відступ абзацу — 5 знаків. Фрагменти рукопису, що слугують ілюстративним матеріалом, друкуються курсивом. При використанні іншого шрифту, його інстиляція подається на дискеті. Малюнки подаються додатково у вигляді окремих файлів форматів TIFF, BMP або PCX. Графіки і діаграми подаються додатково у вигляді окремих файлів: CorelDRAW!
4. Цитування й посилання внутрішньотекстове з використанням квадратних дужок, де вказується номер джерела за списком, а через кому — сторінка на

зразок [7, 125]. При цитуванні декількох джерел — [7, 125; 11, 64; 17; 23, 25-29].

5. Через 1 рядок після основного тексту статті в алфавітному порядку подається опис цитованих джерел за зразком:

1.Калита А.А. Фоносемантика у загальній системі семантичного знання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. — 1998. — № 1. — С. 130–135.

2.Лінгвістичні читання: Аспекти варіативності мови: Навч. посібник / Л.М. Медведєва, О.М. Старикова, Н.Ю. Медведєва. — К.: Вища школа, 1993. — 224 с.

3.Монакін В.М. Актуальні завдання контрастивного вивчення лексики слов'янських мов // Проблеми зіставної семантики: Тези міжнар. наук. конференції / Ін-т мовознавства НАН України, Київ. держ. лінгв. ун-т. — Київ, 1999. — С. 36–39.

4.Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. — М.: Высшая школа, 1988. — 168 с.

5.Фасеев Ф.С. Способи образования терминов в татарском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / МГПИИЯ. — М., 1958. — 18 с.

6.Янчева Т.В. Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — Київ, 1997. — 246 с.

7.Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / Ed. by Ph. B. Gove. — Springfield: Webster Inc., Publishers. — 266 p.

6. Через 1 рядок після опису цитованих джерел подається резюме:

а) українською мовою;

б) через один рядок нижче — англійською мовою.

Резюме вміщує стисло інформацію про основні результати та висновки дослідження, які висвітлює стаття. Обсяг — 6–7 рядків. В обидвох резюме вказати: ім'я та прізвище автора (авторів), назву статті.

Авторські оригінали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Відхилений оригінал авторові не повертається. Рукописи підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Прорецензована стаття може бути повернута автору на доопрацювання.

ЗМІСТ

ФОНЕТИКА	3
<i>Клименюк Олександр, Калита Алла, Федорів Ярослава</i> . Методологія експериментально-фонетичних досліджень: теоретичні передумови, планування експерименту, представлення результатів	3
ГРАМАТИКА	17
<i>Деркевич Наталія</i> . Засади словотвору у генеративній граматиці (на матеріалі німецької мови)	17
<i>Качмар Орест</i> . Структурно-семантичні та структурно-морфологічні моделі префіксальних новоутворень (на основі порівняння словників Petit Robert 1970 та 1985 років видання).....	28
<i>Невідомська Лілія</i> . Імпліцитна інформація у сфері граматики: поняття криптотипів.....	30
<i>Петрик Тетяна</i> . Синтагматичні властивості ергативних дієслів у сучасній англійській мові (на матеріалі відад'єктивних дієслів з суфіксом “-en”)	36
<i>Попович Михайло</i> . Чому латинський займенник став французьким артиклем?.....	40
<i>П'ятничка Тетяна</i> . Теперішній час в темпоральній системі англійської мови.....	44
<i>Салаган Галина</i> . Категорія пасиву у сучасній німецькій мові	50
<i>Саяк Ірина</i> . Іменникові біноми в системі англійських парних словосполучень	55
<i>Ткачук Наталка</i> . Про вираження темпоральності у двопредикатних реченнях сучасної німецької мови.....	60
<i>Траченко Оксана</i> . Комунікативні параметри заголовків у синтагматичі.....	66
ПРАГМАТИКА	72
<i>Алексенко Світлана</i> . Соціолінгвістичні, функціональні та комунікативно-прагматичні ознаки висловлювань-вибачень (на матеріалі англійського діалогічного мовлення).....	72
<i>Кривий Андрій</i> . Лінії аргументації та лінгвістичні засоби заперечення в науковому дискурсі	78
<i>Лебеда Мирослава</i> . Специфіка комунікативної ситуації мовленнєвого акту “тексту аностації” (на матеріалі сучасної французької періодики).....	84
<i>Лиса Наталія</i> . Використання у рекламному знаці психологічних факторів рекламного впливу	88
<i>Рядська Розанна</i> . Особливості вираження граматичної категорії стану перформативними девербативами	90
<i>Ущина Валентина</i> . Ситуація асиметричної мовленнєвої взаємодії в координатах дії принципу кооперації.....	95
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	100
<i>Олійник Тетяна</i> . Символ і символічне значення власних імен.....	100
СТИЛІСТИКА	104
<i>Жукорська Людмила</i> . Вплив ідіом на розуміння та сприймання тексту.....	104
<i>Хомечко Ганна</i> . Мовні та смислові жанротвірні компоненти англійської казки	105
<i>Шонь Олена</i> . Асоціативна іронія і засоби її актуалізації.....	110
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	116
<i>Бубняк Роман</i> . Реструктураційні зміщення і перетворення в текстах перекладних версій роману Е. Золя “Жерміналь”	116
<i>Марчишин Надія</i> . “Лукашів мовний світ був невичерпний...”	118
<i>Старовойт Юрій</i> . Євангеліє від Іоанна як проблема перекладу.....	120
АВТОРИ НОМЕРА	125
ЗМІСТ	128

Здано до складання 26.04.2000. Підписано до друку 18.05.2000. Формат 60 x 84 1/8.
Папір друкарський Гарнітура Times. Умовних друкованих аркушів - 19,04
Обліково-видавничих аркушів - 29,5. Замовлення № 87. Тираж 300 прим.
Видавничий відділ ТДПУ, 46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2

Свідоцтво про реєстрацію ТР, № 241, від 18.11.1997